Apie paveldo komunikaciją, arba XXI a. muziejų

Šiame žurnalo numeryje gręžiamės į muziejų, kaip paveldo komunikacijos instituciją, formuojančią mūsų kultūrinę atmintį, padedančią pažinti praeitį ir susivokti dabartyje. Išsamiau siūlome susipažinti su Lietuvos liaudies buities muziejaus, šiais metais minimčio savo gyvavimo 50-metį, istorija ir šiandiena, bet pradžiai – keletas klausimų Vilniaus universiteto Muzeologijos katedros vedėjui, profesoriui Rimvydui LAUŽIKUI.

Ir muziejai, ir jų misijos samprata per pastarąjį šimtmetį ne kartą keitėsi. Kaip ji suvokiama šiandien?

Muziejus visada užsiėmė paveldo kaupimu, išsaugojimu ir komunikacija. Tačiau ilgainiui keitėsi veiklos akcentai. Kai radosi muziejai, jie buvo suvokiami kaip žinovų sukurti moksliniai rinkiniai – tas laikotarpis galėtų būti pavadintas kuratorių epocha. Naudotina ir kita metafora – muziejus kaip šventovė. Tuo metu buvo labai ryški takoskyra tarp tų, kurie muziejų kuria ir viską išmano, ir jo lankytojų. Buvo manoma, kad žmonės tiesiog privalo ateiti į muziejus, o jeigu ten jiems neįdomu – patys kalti, per mažai išsilavinę, nesidomintys ir pan. Po Antrojo pasaulinio karo atsiranda supratimas, kad muziejus tarnauja visuomenei, teikia jai paslaugas, tad turi atsižvelgti ir į rinkos poreikius: svarbu atsiklausti visuomenės, ko ji nori, ir pasiūlyti tinkamą produktą. Tačiau kuratorius pasilieka teisę galutinai nuspręsti, koks tas produktas bus. Taip atskirtis tarp muziejininko ir lankytojo sumažėja, bet neišnyksta. Natūraliai kyla diskusijos. Kiek reikia taikytis prie visuomenės poreikių? Kokia muziejaus, kaip viešojo sektoriaus institucijos, misija? Ar turime komunikuoti tik tai, ką žmonės nori matyti? O gal muziejus kuria aukštesnio lygmens produktą ir vis dėlto siekia visuomenę ugdyti? Dar vienas muziejų raidos etapas susijęs su skaitmeninių technologijų paskatinta visuomenės kaita. Tai vadinamasis dalyvaujamasis muziejus (angl. *Participatory museum* – red. past.), kuriame kuratorius iš esmės tampa tik moderatoriumi, o didžiąją dalį produkto kuria pati bendruomenė, žmonės. Tai susiję su augančiu tapatinimosi poreikiu ir įvairių bendruomenių stiprėjimu: jų nariai keičiasi idėjomis ir sukaupta medžiaga, greta muziejų randasi geografinės (krašto) ar teminės (jūreivystės, aviacijos, konkrečių asmenų gerbėjų) bendruomenės.

Sąmoningai nedėlioju chronologinių ribų. Šie skirtingi muziejų tipai neretai egzistuoja vienoje šalyje ir vienu metu. Lietuvoje dabar rasime tiek muziejų-šventovių, tiek gerokai priartėjusių prie dalyvaujamojo ar bendruomenės muziejaus.

Tad XIX–XX a. muziejus – tai mokslo rinkinys, orientuotas į kolekcionavimą, kaupimą ir išsaugojimą, o šiuolaikiniam muziejui svarbiausia komunikacija. Pasikeitęs pagrindinis akcentas. Kita vertus, šiuolaikinio muziejaus sukauptas rinkinys – tai kapitalas, kuriuo remiantis tik ir gali vykti ši komunikacija. Jei nėra autentiškų eksponatų rinkinio, tikrų daiktų, – nebus ką komunikuoti. Bet galutinis tikslas – ne pats rinkinys, o gebėjimas ugdyti visuomenę, dirbant su įvairiomis bendruomenėmis joms suprantamu stiliumi, priemonėmis ir kalba, suvokiant kartų skirtumus, naudojant skirtingas – realias ir skaitmenines – priemones.

Kaip sąveikauja realus ir virtualus muziejus?

Na, kai kalbame apie muziejų, visų pirma turime omeny konkrečią įstaigą realiame (ne virtualiame) pasaulyje, kuri kaupia, saugo ir komunikuoja tikrą paveldą (žinoma, kai kurie skaitmeniniai produktai, pavyzdžiui, skaitmeninė fotografija, yra ne mažiau „tikras“ paveldas). O skaitmeninis formatas, virtuali erdvė, komunikacija internete – tik viena iš priemonių, padedančių muziejui atlikti savo misiją. Yra manančių, kad muziejus internete neturėtų visiškai atsiskleisti, nes esą žmonės nebenorės eiti į tikrą muziejų. Šis požiūris ateina iš senų laikų, kai į muziejų buvo einama pamatyti to, ko niekada nesi matęs. Bet

šiais laikais pamatytas skaitmeninis atvaizdas veikia atvirkščiai – paskatina apsilankyti tikrame muziejuje. Ar daug yra žmonių, niekada nemačiusių „Monos Lizos“? Vis dėlto kasdien prie šio paveikslo Luvre susirenka minios smalsuolių. Kitoks pavyzdys – litvakų bendruomenės atstovas, gimęs Molėtuose, o gyvenantis Pietų Afrikoje, galbūt niekada neatvažiuos į Molėtų krašto muziejų, bet jis galės stebėti skaitmeninę ekspoziciją, nuotoliniu būdu naudotis skaitmeniniais rinkiniais ar net juos papildyti savo atsiminimais ir fotografijomis.

Kaip ta komunikacija vyksta? Koks šiuo atveju muziejų ekspozicijų vaidmuo?

Pagrindinis šiuolaikinės ekspozicijos kūrėjų klausimas, ką muziejus turi daryti – tik rodyti daiktus ar pasakoti istorijas? Pirmasis požiūris susijęs su minėta nuostata, kad muziejuje žmogus gali pamatyti tai, ko gyvenime nėra matęs, pavyzdžiui, XIX a. egzotiškų gyvūnų iškamšas žmogus galėjo pamatyti tik zoologijos muziejuje. Dabar situacija pasikeitusi – jei, tarkim, muziejaus archeologijos ekspozicijoje žmogus pamato sankaupą daiktų, kurių jis pats nesugeba interpretuoti (nes tam reikia profesionalaus archeologo išsilavinimo), jam tai nebeįdomu. Nes žmonėms nebereikia daiktų, jiems muziejuje jau beveik nereikia ir informacijos (juk yra internetas), bet jiems reikia istorijų. Žinoma, kai kurie artefaktai, pavyzdžiui, „Mona Liza“ ar „Nefertitė“, jau yra tiek iškomunikuoti, kad tapę kultūros ikonomis, tad juos rodydamas muziejuje gali nebepasakoti istorijos. O ką daryti muziejams, kurie neturi nei Nefertitės, nei Monos Lizos? Jie privalo kurti istorijas. Su panašiomis problemomis susiduria ir virtualūs muziejai, pavyzdžiui, didžiausias ES internetinis portalas „Europeana“. Jos kūrėjai manė, kad pakaks į internetą sukelti milijonus vertingų vaizdų – fotografijas ir jų metaduomenis – ir visuomenė puls jais naudotis, taps kultūringesnė ir labiau apsišvietusi. Man, kaip mokslininkui, tai fantastiškas archyvas, bet kuo visuomenę (ne mokslininkus) gali sudominti, tarkim, XVI a. lotyniškai parašytos knygos faksimilė? 2015 metais „Europeanoje“ buvo daugiau kaip 52 milijonai objektų, tačiau tik kiek mažiau nei 1/8 jų buvo bent kartą peržiūrėta. Vidutiniškai lankytojas „Europeanoje“ užtrunka iki 1,5 minutės, o pagal populiarumą svetainė yra kone 70 000 vietoje pasaulyje (palyginimui galime pasakyti, kad, pavyzdžiui, Vilniaus universiteto svetainė yra populiaresnė už „Europeaną“ net 20 000 pozicijų). Vadinasi, kūrėjai investavo milijonus eurų, sukūrė pasaulinį portalą ir turi konstatuoti, kad jų virtualia ekspozicija naudojasi labai nedidelė europiečių dalis... Taigi, jei tikrame ar virtualiame muziejuje eksponuosime tik daiktus, bus kaip „Europeanai“, o pasakojamos istorijos žmogų sudomina ir įtraukia. Juk tikra žmogaus istorija yra paveikesnė už įspūdingiausią statistiką. Pavyzdžiui, garsusis Anos Frank dienoraštis, kurį skaitai kaip autentišką žmogaus pasakojimą, paveikia smarkiau, nei faktologinis žinojimas, kiek milijonų žmonių žuvo per holokaustą... Ar žmogus, vien tik žiūrėdamas į senus daiktus, užmegs ryšį su savo šalies praeitimi, jei mes nepasakosime istorijų?

Nenuostabu, žmonėms išties įdomiausi yra kiti žmonės ir jų likimai...

Taip, žvelgiant iš komunikacijos teorijos perspektyvos, daiktai ekspozicijoje yra tarsi raidės ir žodžiai, iš kurių konstruojamas pranešimas, tad žmogus, eidamas per ekspoziciją, turi joje ką nors perskaityti. Muziejus, kaip atminties institucija, kuria mūsų santykį su praeitimi. Bet tas pranešimas skiriamas ne praeičiai, o mums, šių dienų visuomenei. Juokais sakau, kad Vytautui Didžiajam nėra svarbu, ką mes kalbame apie Žalgirio mūšį, bet tai svarbu šių dienų visuomenei. Mūsų santykis su praeitimi padeda mums susiorientuoti čia ir dabar. Tad aš galiu konstruoti pranešimus, kurie pozityviai konsoliduotų visuomenę ir mažintų susipriešinimą, arba galiu pateikti tokius, kurie ją skaldytų ir didintų agresiją. Jei aplankęs Genocido aukų muziejų suvoksiu, kad nacizmas ir komunizmas yra blogis ir daugiau niekada nebalsuosiu už jokią komunistinę arba nacionalistinę partiją, nes žinosiu, kokias nelaimes jos atnešė mano ir kitoms šalims praeityje, – tai ir bus pozityvus muziejuje perskaitytas pranešimas.

Bendruomenę konsoliduojanti mūsų visų atmintį konstruojanti paveldo komunikacija, akivaizdu, neturėtų būti vien muziejaus rūpestis, tai svarbi valstybės politikos dalis.

Žinoma. Manau, jog viena iš Lietuvos gyventojų emigracijos priežasčių, yra tai, kad mes neturime jokios paveldo ir istorijos komunikacijos politikos: labai didelė dalis Lietuvos žmonių nejaučia ryšio nei su savo šalimi, nei su savo istorija, kultūra, geografine vieta. Jie dėl vienokių ar kitokių priežasčių nesijaučia čia esančios bendruomenės dalimi, todėl iškeliauja ten, kur geriau, gražiau. Kaip tai pakeisti? Šis bendrumo pojūtis neateina iš dangaus, jį reikia sąmoningai konstruoti. Tad būtina turėti valstybės paveldo komunikacijos arba valstybės istorijos komunikacijos politiką. Istorijos pamokos mokyklose, valstybiniai

egzaminai – dar nėra politika. Tai tik faktologijos (dažnai perteklinės, visiškai nereikalingos) kalimo įrankiai. O, kaip žinia, datos ir faktai greitai pasimiršta. Paveldo komunikacijos tikslas – pasiekti, kad žmogus suvoktų ryšį su savo istorine bendruomene ir kad šis ryšys būtų adekvatus, ne destruktyvus. Tik labai plona linija skiria pozityvų patriotizmą nuo destruktyvaus nacionalizmo. Šiais laikais populiaru teigti, kad socialiniai ir humanitariniai mokslai mums nereikalingi. Aš su tuo nesutinku. Kaip tik priešingai... Jei peržiūrėtume svarbiausių šiuolaikinės Europos problemų penketuką (migracija, lėta ekonomikos plėtra, tarpkultūrinis dialogas, nacionalizmo augimas, fundamentalizmas ir Rusijos agresija) – visos jos susiję su socialinių ir humanitarinių mokslų žiniomis ir gali būti išspręstos tik remiantis šių mokslų atliekamais tyrimais. O dėl paveldo ir istorijos komunikacijos politikos, tai pakanka pervažiuoti Lenkijos sieną ir pamatysime, kad ši valstybė ir jos visuomenė yra kitokios. Beje, labai pozityvios Lietuvos atžvilgiu. Moderniuose Lenkijos muziejuose ekspozicijas rengiantys intelektualai jau yra įveikę XIX a. nacionalizmo nuostatas, ir ten Lietuva vaizduojama labai pozityviai. Pavyzdžiui, Krokuvos centre po turgaus aikšte 2010 m. įrengtas požeminis miesto muziejus, kuriame didžiulėje skaitmeninėje instaliacijoje rodomi didieji Europos prekybiniai keliai, o svarbiausias jų – Valdovų kelias – ėjęs nuo Vilniaus iki Santjago de Kompostelos... Būkime teisingi – tokio kelio nebuvo, bet jį matydamas aš, kaip Lietuvos pilietis, jaučiuosi gerai.

Vadinasi, muziejininkai iš lobių saugotojų virsta aktyviais, sąmoningais pasakojimų, kultūrinės atminties kūrėjais?

Taip, tik gaila, kad Lietuvoje muziejininkų beveik niekas neugdo... Dabartinė Lietuvos studijų sistema yra nepalanki programoms, ruošiančioms profesionalus viešojo sektoriaus institucijoms, kuriose, kaip žinia, atlyginimai neadekvačiai maži. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete turime Paveldo komunikacijos specializaciją, integruotą į Kultūros informacijos ir komunikacijos studijas.

Muziejininkas turi būti stiprus komunikacijos specialistas, gebantis atpažinti skirtingas auditorijas ir rengti joms pritaikytus pranešimus. Dažnai seminaruose klausiu studentų, kas yra jų pranešimo auditorija. Jie sako – plačioji visuomenė. Bet juk mažas vaikas ir trečiojo amžiaus universiteto močiutė nėra tas pat. Vien pagal kartų teoriją dabartinę mūsų visuomenę sudaro mažiausiai 4 stambūs segmentai (auditorijos), o iš tiesų jų dar daugiau. Tad konstruodamas pranešimą, sąmoningai (žinodamas) arba netyčia („pagal nuojautą“) orientuojiesi į tam tikrą auditoriją. Kartais sakoma, kad į muziejų parodų atidarymus susirenka tik vyresnio amžiaus žmonės, o jaunimas jais nesidomi, bet kai pasižiūri, kaip buvo sukonstruotas pranešimas, matai, kad jis ir buvo orientuotas į šią tikslinę auditoriją, vadinasi, komunikacija iš esmės buvo sėkminga (į renginį atėjo ta auditorija, kuriai šis renginys ir buvo skirtas), o jaunimas ir negalėjo ateiti, nes nesuprato žinios. Kita vertus, jaunimui, vaikams būtina konstruoti pranešimus, nes taip ugdomos ateities muziejų lankytojų kartos ir formuojama ateities paveldo komunikacijos politika. Pavyzdžiui, kodėl kai kuriose Skandinavijos bibliotekose įrengiami mamų su kūdikiais skyriai? Kad vaikas nuo mažumės žinotų: biblioteka yra smagi vieta, ten, kur žaidžiama... Tai turi suvokti ir muziejininkai. Jau dabar svarbu suvokti, kaip mąsto viena ar kita karta, viena ar kita auditorija, ir sukurti tokį pranešimą, kuris ją paveiktų. Šiuo metu išgyvename labai didelį socialinį lūžį, epochinį pasikeitimą. Z karta, apie kurią viešojoje erdvėje daugiau negatyvių atsiliepimų nei pozityvių, jau yra kitokia. Bet jie kada nors bus toje galios viršūnėje, kur dabar esame mes – X karta (40–60-mečiai), ir jei jie neturės malonių patirčių muziejuose, tai paprasčiausiai pasiūlys juos uždaryti.

Kuo gi ypatinga ateinančioji Z karta, kaip ją apibūdintumėte?

Dabartiniai vaikai (Z karta) savo informacinę elgseną suformavo internete, virtualioje erdvėje, ir dabar bando ją perkelti į realybę. Tad jiems reikėtų sukurti komunikacinį produktą, kuris savo logika būtų panašus į interaktyvią virtualią erdvę. Pavyzdžiui, kompiuteriniai žaidimai. Juos paminėjus, visų X kartos atstovų veidai išsyk tampa rūstūs, nes tai „tuščias laiko leidimas“ ir taip toliau. Bet kai viena mama pasiskundė, kad jos vaikas labai daug laiko praleidžia valdydamas virtualias kovos mašinas, aš pajuokavau, kad tai puiku: kai užaugs, jis jau turės profesiją – bus geras dronų pilotas. Taip jis įgyja tam tikrų įgūdžių, kurių neabejotinai prireiks ateityje. Kitas pavyzdys. Kai lenkai šventė 1963 m. sukilimo jubiliejų, jie valstybės užsakymu sukūrė kompiuterinį žaidimą „Sausio sukilimas“ (aišku, lenkai buvo politiškai korektiški: sukilimas vyksta tik dabartinės Lenkijos teritorijoje, Lietuva ten neįtraukta). Tai karinis strateginis žaidimas su konkrečiomis mūšių vietomis, vadais, ginkluote, tad mokykloje per istorijos pamoką galima tiesiog duoti

vaikams jį žaisti, o po to išsyk rašyti kontrolinį darbą. Šiuo atveju per žaidimą siekiama paskatinti vaiką domėtis istorija, ją suvokti, perduoti jam kai kuriuos, šiems laikams aktualius pranešimus (pavyzdžiui, tame žaidime balta-mėlyna-raudona yra priešo vėliava). Tad kompiuteriniai žaidimai jau yra Lenkijos valstybės istorijos komunikavimo politikos dalis. Įdomu, kiek kainuotų išplėsti 1863 m. sukilimo žaidimo erdvę į Lietuvos teritoriją ir sukurti jo vartotojo sąsają lietuvių kalba?

Paminėjote valstybės užsakymą. Ar turime panašių Lietuvos valstybės politikos ženklų? Ar tai tik atskirų intelektualų supratimo reikalas?

Tai atskirų asmenų susivokimo reikalas. Panašiai ir muziejuose: vieni vadovai, edukatoriai, skyrių vedėjai tvarkosi šiuolaikiškai, kiti kaip XIX a. Iš esmės tai priklauso nuo kelių ten dirbančių žmonių, Kultūros ministerijai ar kitoms valstybės valdymo struktūroms tai nesvarbu. Prieš kelis metus mano doktorantas Ignas Kapleris atliko tyrimą apie skaitmeninių technologijų plėtrą Lietuvos muziejų komunikacijoje. Tyrimas parodė, kad muziejininkų ir visuomenės nusiteikimas yra iš esmės palankus skaitmeninėms naujovėms, o didžiausias stabdis yra muziejų steigėjų požiūris (dauguma jų suvokia muziejų kone XIX amžiaus kategorijomis) ir Valstybės administracinių institucijų sukurta ir naujoves stabdanti teisinė aplinka. Juk Lietuvos muziejų įstatymas yra priimtas dar 1995 metais, ir jame iš esmės užfiksuotas sovietinių laikų muziejininkystės *status quo*. Arba intelektinės nuosavybės apsaugos teisinis reglamentavimas Lietuvoje – jis užkerta galimybes bet kokiam inovatyvesniam skaitmeniniam produktui.

Nuo skaitmeninių inovacijų dar sugrįžkime prie konkrečių, apčiuopiamų daiktų muziejų ekspozicijose. Minėjote, kad paveldo komunikacijoje daiktai – tikri, autentiški eksponatai – išlieka labai svarbūs. Kaip jie „įdarbinami“, kokios čia galimos strategijos?

Prieš kokius aštuonerius metus vežiausi vaikus į Londono Britų muziejų. Vienam buvo dešimt metų, kitam – penkeri. Britų muziejus yra klasikinio XIX a. stiliaus – muziejus šventovė, bet ten prie kai kurių eksponatų parašyta: „Paliesk mane“. Vaikams tai labai patiko, nes jie pasijuto laisvi – šalia nestovėjo rūsti, nežinia už ką išbarti galinti prižiūrėtoja. Juk kai kuriuos objektus iš tiesų gali liesti, nepadarydamas jiems jokios žalos. Pavyzdžiui, Halikarnaso mauzoliejaus žirgų, iškaltų iš milžiniško marmuro masyvo, neįmanoma nučiupinėti. Tad kiekvienas lankytojas gali paliesti vieną iš septynių pasaulio stebuklų, gali šalia jų nusifotografuoti. Tai yra sunkiai nusakomas jausmas, bet tu muziejuje tiesiog jautiesi gerai, tau smagu. Lietuvos muziejuose taip pat yra daug daiktų, kurių neįmanoma nučiupinėti, tad leiskime žmonėms tai daryti, jie galėtų tapti taktiline ekspozicijos dalimi. O jei jau negalima daiktų liesti (dėl objektyvių paveldo išsaugojimo priežasčių), tai leiskime juos nors nufotografuoti. Dalis muziejų savo teritorijoje neleidžia fotografuoti arba prašo už tai pinigų (neretai nerealių, palyginti su kitomis muziejaus paslaugomis). Jei jau leidžiama fotografuoti Luvre, kodėl tai draudžiama nedideliame krašto muziejuje Lietuvoje? Juk savo fotografijomis aš galiu pasidalinti socialiniuose tinkluose ir taip paskatinti savo draugus aplankyti konkretų muziejų. Martinas Lindstromas (Martin Lindstrom), tyrinėjantis, kaip veikia prekių ženklai ir reklama, teigia, kad draugo rekomendacija yra pati efektyviausia reklama, nereikalaujanti iš reklamuojamos institucijos papildomų lėšų – tereikia, kad lankytojui muziejuje būtų gera. Dar vienas svarbus dalykas – muziejuje daiktai turi būti eksponuojami tinkamoje aplinkoje. Kretingoje labai apsidžiaugiau, kad jie etnografinės muziejaus ekspozicijos neįkurdino rūmuose. Juk geldų, ratelių ar grėblių reprezentacinėse rūmų patalpose niekada nebuvo. Juk galima šiems eksponatams rasti tinkamesnę vietą, nei rūmų ar pilies menės, tarkim, įkurdinti juos ūkiniame pastate.

O kas tiktų Vilniui? Ko Jūs pasigendate?

Jei norime suprasti, kaip paveldas veikia šių dienų Vilniuje, turime suvokti, kad Antrojo pasaulinio karo metais vieni miestai prarado pastatus, bet išsaugojo žmones (pavyzdžiui, Berlynas); kiti (tarp jų ir Vilnius) išsaugojo pastatus, bet prarado žmones – žydų bendruomenė iššudyta Paneriuose, dauguma lenkų repatrijavo. Po karo Vilniuje iš esmės apsigyveno žmonės iš kaimo, kuriems šis miestas yra svetimas. Tai buvo savotiška „Vilniaus okupacija“, kurios metu daugiakultūriam miestui buvo primesti vienos tautos kaimo kultūros papročiai. Tad ir dabartinė Kaziuko mugė, ir žemaitiškos Užgavėnės – tai Vilniui svetimas kaimo kultūros inkliuzas. Kai praeina kiek laiko ir pasikeičia kartos, pirmųjų pokario atvykėlių vaikai ar vaikaičiai po truputį susigyvena su miestu. Kodėl Kristinos Sabaliauskaitės romanas apie praeities Vilnių tapo bestseleriu? Daugelis vilniečių, neturėję jokio kontakto su šiuo miestu, per knygą, joje pasakojamas žmogiškas istorijas, jį sau atrado naujai.

Reminiscencijos, 69. Vilnius. 1978 m. *Algimanto Kunčiaus nuotrauka.*

Kitas niuansas – Lietuvai labai būdingas nacionalistinis naratyvas. Iš tiesų šiuo metu, komunikuojant paveldą ir praeitį, Lietuvoje veikia kokie 6–7 skirtingi istoriniai naratyvai, bet bene populiariausias – nacionalistinis tautinio atgimimo laikų naratyvas, anot kurio, tikras lietuvis yra lietuviškai kalbantis valstietis. Dauguma žmonių, patys to nesuvokdami, gyvena šio naratyvo veikiami ir kuria jo įkvėptus pranešimus. Pavyzdžiui, praeitais metais buvo minimas Lietuvos baleto 90-metis. Nustebau: nejau baletas toks jaunas Lietuvoje? Negi Valdovo rūmuose nebuvo baleto? Vadinasi, tai baleto, kurį sukūrė „lietuviškai kalbantys valstiečiai“, jubiliejus. Taip, per nacionalistinį naratyvą, mes atsiribojame nuo visos kultūros, kurią sukūrė ne lietuviškai kalbantys valstiečiai. Šis naratyvas ryškus ir ne vieno muziejaus ekspozicijoje. Nemažai daliai intelektualių žmonių šis naratyvas nepriimtinas, jie jį atmeta, bet neatranda kitokio Lietuvos pasakojimą įrėminančio naratyvo. Kai vienas naratyvas atmetamas, o kitas nesukonstruojamas, atsiranda tapatumo „pilkoji zona“, kurią užima visokie globalūs masinio vartojimo produktai, dažnai taip pat jau praradę savo autentiškas kultūrines šaknis. Šis procesas ypač ryškus Europos regionuose, turinčiuose traumines patirtis (pergyvenusiuose karus, okupacijas, tremtis, genocidą). Ir Lietuvoje juk švenčiame Heloviną bei Šv. Patriko dieną, atsiranda paminklai Džonui Lenonui (John Lennon) ar Frankui Zapai (Frank Zappa), kurie, kad ir kaip juos gerbtume, kažin ar apskritai žinojo apie tokį miestą, kaip Vilnius... Laikau tai mūsų pažeisto tapatumo ženklais...

Tiesą sakant, manau, kad šiandien daugelis jau mieliau tapatinasi su Valdovų rūmais, nei liaudies buities muziejais. O dairydamasi po įvairių muziejų siūlomas edukacines programas pastebėjau, kad gaivinama dvarų kultūros atmintis, atsiranda pasakojimai apie įvairiakalbės bendruomenės, žydiškasis naratyvas. *Kita vertus, negalime suabejoti ir valstietiškąja savo tapatybės dalimi.*

Kiekvieną kartą, kai manęs klausia, tarkim, ar cepelinai yra mūsų tautinis paveldas, sakau, žinoma, taip, kaip ir juoda duona, baltas sūris, miežinis alus, kaip visa, kas ateina iš etninės kultūros, bet ne tik tai. Etninė, lietuviška kaimo kultūra yra neatskiriamas, bet ne vienintelis mūsų kultūros sluoksnis. Šito sluoksnio mes jokiu būdu negalime išmesti iš savo paveldo komunikacijos. Jeigu atsisakome etninės kultūros sluoksnio, mūsų paveldas pasidaro visai efemeriškas. Tačiau lygiai taip pat šio sluoksnio negalime komunikuoti kaip vienintelės „teisingos“ Lietuvos kultūros, atmesdami dvarus, miestus, kitas Lietuvoje gyvenančias tautas. Visą kultūrą formuoja vietinė tradicinė kultūra ir įtakos iš išorės. Lietuvos, kaip ir bet kurio regiono kultūra randasi iš šios sąveikos. Tad bandymas paveldo komunikacijoje priešpriešinti Liaudies buities muziejų, barokinį Vilniaus senamiestį ir visas negandas pergyvenusius dvarus yra absurdiškas. Turime paveldą, kultūrą ir jos procesus matyti kur kas labiau susijusius. Be etninio pamato ir dvarų kultūros komunikacija praranda prasmę. Tarkim, kuo įspūdinga Lietuvos Didžioji Kunigaikštytė? Ji buvo daugiatautė, daugiakultūrė ir daugiasluoksnė, drįsčiau sakyti, civilizacija, vienas fantastiškiausių reiškinių Europos istorijoje, bet mes turime tai pamatyti. Jei gebėsime suvokti lietuviškai kalbančių valstiečių kultūrą greta žydiško Vilniaus, ortodoksiško rusėnų miesto, lenkiško ar sulenkėjusio dvaro, totorių, karaimų, sentikių kultūrų kaip tos pačios LDK kultūros sluoksnius, bus puiku. O jei dalies tų sluoksnių norime atsisakyti, mes tiesiog patys pasakome, kad LDK ir jos sostinė Vilnius yra ne mūsų...

Man patinka Liaudies buities muziejus – puiki, kraštovaizdyje įkomponuota erdvė, komunikuojanti ne tiek šiais laikais sunkiai suprantamą, nostalgiškąją „bakūžę samanotą, kurioje gimiau“, kiek ikiurbanistinę, priešindustrinę Lietuvą su vienkiemiais, Boną Sforcą (Bona Sforza) menančiais gatviniais kaimais, katalikų maldos namais, dvaru, miesteliu, o taip pat tremtinių žeminėmis, partizanų bunkeriu... Sveikinu kolegas ir linkiu sėkmės.

Kalbino Saulė MATULEVIČIENĖ.

About communication of heritage, or a 21st c. museum

In a conversation with Prof. Rimvydas LAUŽIKAS, Head of the Vilnius University Museology Department, we discuss the historical development of museums as heritage institutions, their mission, the changing relationship with visitors. Most attention is paid to various strategies of heritage communication. An idea is to not only display objects at museums, but to also tell stories. It is stated that consistent policy of national heritage and history communication positively consolidates the community.

Penkiasdešimtmetis kiaurastogis tautinės savimonės skansenas

Su Lietuvos liaudies buities muziejaus Rumšiškėse direktore, istorike Violeta REIPAITE kalbasi Juozas ŠORYS.

Šiemet sukanka 50 metų, kai 1966 m. sovietinės Lietuvos Vyriausybės nutarimu Pievelių kaimo žemėse, netoli Rumšiškių miestelio (Kaišiadorių r.), buvo įkurtas Lietuvos liaudies buities muziejus. Kokią dabar matote jo pradžią, jau istorija virtusius penkis gyvavimo dešimtmečius, kokie raidos etapai išryškėjo? Kas Jums, kaip dabartinei muziejaus direktorei, dirbančiai jau daugiau nei dešimt metų, atrodo svarbiausia šiame kelyje?

Lietuvos liaudies buities muziejaus istoriją galima apibūdinti taip: sudėtinga, sunki, bet labai įdomi. O muziejaus kūrimas, jo ekspozicinių dėmenų ar erdvių steigimas ir statymas vyko etapais. Per pirmąjį – nuo 1966 m. iki 1974 m., kol visuomenei buvo atvertos ekspozicijos, – buvo suformuotas muziejaus kolektyvas, sudaryta preliminari darbų programa, pradėti rinkti eksponatai, atsivežti pirmieji pastatai. 1968–1974 m. laikotarpiu muziejuje buvo pastatyti 58 pastatai, suformuotos 7 sodybos: Rudaminos (Dzūkija), Daujėnų (Aukštaitija), Darbėnų, Senosios Įpilties, Gintališkės, Obelynės, Paluobių. Iš dalies – Gondingos, Tauragnų ir kt. 1967 m. fonduose buvo sukaupti 1393, o 1974-aisiais – jau 7842 eksponatai.

Trečiuoju etapu – 1975–1990 m. – buvo kuriama ekspozicija, pradėtas statyti miestelis. Per 15 metų buvo įsigyti 68 pastatai, būsimi muziejaus eksponatai: toliau statomas aukštaičių kaimo fragmentas, 1978 m. baigtas statyti garsusis klojimo teatro pastatas, namai Dzūkų bendrėje, 1988 m. į muziejų perkelti Dirgalio sodybos pastatai, 1990 m. – Vabalų sodybos gyvenamasis namas ir tvartas Mažosios Lietuvos sektoriuje. 1976–1984 m. buvo rengiamas, derinamas būsimo miestelio projektas. Jį projektavo architektės Birutė Kugevičienė ir Diana Volungevičiūtė-Pikšrienė. 1987 m. sudarytame sąraše į miestelį numatyta atkelti 60 pastatų. 1980–1989 m. pagal brėžinius perkelta, atstatyta ar pastatyta 17 miestelio pastatų.

1991–2005 m. muziejaus galimybės kito, jau buvo galima statyti seniau dėl ideologinių sumetimų draustus objektus, atspindinčius tragišką mūsų sovietmečio istorijos tarpsnį, pavyzdžiui, kryžius, koplyčias, Sibiro tremtinių jurtas, partizanų žemines. Taip 1992 m. atsirado Tremties ir rezistencijos sektorius. Jis prasmingai papildė muziejaus ekspoziciją, paskatino jos kaitą. Pradėtos rengti ne vien statiškos, bet ir „veikiančios“ ekspozicijos, pavyzdžiui, 2003 m. įrengta žaidimų sodyba Zervynose.

Nuo 2006 m. prasidėjo projektinės veiklos etapas. 2006–2010 m. įvykdytas valstybės investicijų projektas, finansuotas Lietuvos tūkstantmečio programos lėšomis. Jo metu baigtas formuoti perimetrinis miestelio aikštės užstatymas – pastatytas bažnyčios statinių kompleksas ir kiti pastatai.

2009–2010 m. atstatyti Aristavėlės dvaro sodybos rūmai, atvežti ir saugoti muziejuje nuo 1987 m.

Šį projektą finansavo Lietuvos ir Islandijos, Lichtenšteino ir Norvegijos EEE finansinis mechanizmas. 2014–2016 m. tęsiami dvaro atkūrimo darbai.

O kaip apibūdintumėte pagrindinį muziejaus kūrimosi laikotarpio „nervą“, suvokimą, kad būtent tokio muziejaus steigimas yra būtinas kaip etninio paveldo išsaugojimo priemonė, turbūt rūpėjusi ne tik tuometiniams mokslininkams humanitarams, bet ir platesniems visuomenės sluoksniams? Juk tuo metu vyko melioracija ir „geresnio gyvenimo kūrimo“ vajumi pridengtas senųjų tradicinių kaimų niokojimas, retų trobesių vertimas buldozeriais, suplanuotas valstiečių įbaudžiavinimas silikatinėse kolchozinėse gyvenvietėse... Kiek impulsų teikė panašių skanseno tipo muziejų patirtis?

Kuriant muziejų visi paminėtieji dalykai buvo svarbūs. Prisimintina ir tai, kad panašių idėjų būta jau gerokai anksčiau. Pirmuoju muziejumi po atviru dangumi, pristatančiu Lietuvos kaimo architektūrą, galima laikyti 1905 m. Tilžėje įkurtą „lietuvišką namelį“. Tuo metu Tilžėje vyko amatų paroda, ir Jakūbynės parke pastatytame lietuviškame namelyje virė gyvenimas –

Gintališkės sodybos troba, Žemaitija. Lietuvos liaudies buities muziejus.

buvo audžiama, verpiama, ten buvo galima nusipirkti audinių, duonos, pieno, varškės ir sūrio, kuriuos atveždavo iš aplinkinių kaimų. Už įėjimą į namelio vidų reikėjo susimokėti, tačiau muziejėlį tą 1905 m. vasarą aplankė apie 25 tūkstančiai žmonių. Nuo 1930 m. buvo svarstoma, kur steigti tokį nuolat veikiantį muziejų. 1934–1935 m. buvo parengtas Tėviškės muziejaus išdėstymo Kaune, Parodos kalne, planas. Buvo atvežti ir pastatyti trobesiai (numas, koplytėlė, 5 klėtelės, tvartas). Antrojo pasaulinio karo metu minėtieji eksponatai buvo sunaikinti.

Mūsų muziejui pavyko, kad jo idėjas puoselėjo ir konkrečiai svarstė etninio paveldo vertybių išsaugojimui pasišventę specialistai, liaudies architektūros tyrinėtojai Paulius Galaunė, Klemensas Čerbulėnas, Izidorius Butkevičius, etnografas Vacys Milius, vėliau ekspozicijų kūrimui vadovavę Vytautas Stanikūnas, Stasys Daunys. Jie sugebėjo muziejui parinkti nuostabią vietą. Kaip žinia, buvo svarstomos ir kitos vietos: prie Vilniaus, prie Žaliųjų ežerų, Kauno Panemunės parke, Pažaislio miške, tačiau išrinkta kompromisinė teritorija Kaišiadorių rajone, šalia Rumšiškių – Pievelių kaimo žemėse. Gal prie Vilniaus muziejui išgyventi būtų buvę lengviau, bet iš tiesų pasisekė, kad buvo pasirinktas Pievelių kaimas, kuriame buvo įsigyvenusios kelios žmonių kartos. Didžiulė 174 ha teritorija, įvairus kraštovaizdis ir patogi geografinė padėtis atitiko visus muziejui po atviru dangumi keliamus reikalavimus.

Be abejo, tam įtakos turėjo ir Kauno HES statybos, Nemuno užtvenkimas ir Kauno marių suformavimas. Sakyčiau, kad pavyko ir iš būsimų marių dugno ant gretimų kalvelių perkeltam Rumšiškių miesteliui, nes be muziejaus jis dabar būtų ganėtinai liūdnas, niekuo neišsiskiriantis, kaip ir daugelis aplinkinių gyvenviečių. Lyginant su kaimyninėmis šalimis, Lietuvoje centrinis muziejus po atviru dangumi (skansenas) atsirado palyginti vėlai – 1966 metais. Lietuvos liaudies buities muziejus buvo įsteigtas LTSR Ministrų Tarybos 1965 m. balandžio mėn. 30 d. nutarimu Nr. 222.

Iš ko susideda muziejus, kokia yra jo struktūra, kas, kaip ir kodėl dabar jame rodoma? Kaip jį trumpai nupasakotumėt, tarkim, kokiam ne iš kelmo spirtam nežiniukui?

Pirminis sumanymas buvo atkurti visus etnografinius regionus, tarsi minimalų ir apibendrintą Lietuvos paveikslą ar modelį. Taip iki šiol ir tebėra. Gal ir trūksta kai kurių statinių, gal ir ne visos sodybos yra visiškai suformuotos, bet regioniškumo principas išliko pamatinis. Iš nebaigtų statyti statinių pirmiausia paminėčiau planuotus miestelio objektus. Trūksta sinagogos, cerkvės bei kai kurių namų. Tikimės, kad šiuos statinius turėsime, tik neaišku, kada... Dar viena sena svajonė – turėti muziejuje atstatytą dvarą. Taip aprėpiama lietuviškosios gyvensenos visuma. Dabar jau galėsime sakyti, kad muziejus yra tikra lietuvio tėviškė, visais atžvilgiais, nes atvažiavę čia ras su kuo tapatintis ir etnografinių sričių kaimų valstiečiai, ir miestelių gyventojai, ir dvaruose gyvenę bajorai. Šiuo metu atstatome tris dešimtmečius saugyklose išgulėjusio Aristavėlės dvaro pagrindinį pastatą. Dvarvietėje yra numatyta atkurti visą dvaro sodybos statinių kompleksą, parką, sodą, daržus, arklides ir kita. Jos vizija – nepaprastai graži, tik nežinia, kada ją pavyks įgyvendinti.

Muziejuje atsispindi sovietmečiu etnografų tarsi priverstinai įteisinta samprata, kad Lietuvoje yra keturi etnografiniai regionai, taip tarsi iš istorijos ir lietuviškumo erdvės buvo eliminuojamas Mažosios Lietuvos kraštas. Šiuo metu jis jau yra suvokiamas kaip lygiavertis kitom Lietuvos etnografinėms sritims, tad kaip manote taisyti praeities riktus?

Iš Mažosios Lietuvos turime tik vieną pradėtą komplektuoti Vabalų sodybą. Joje yra XX a. pr. gyvenamasis namas, ūkinis trobesys, betoninė šuns būda, datuota 1929 m. Šiuo metu muziejus savo lėšomis įrengia šių statinių vidų. Kiek kur kreipėmės, kiek projektų rašėme, bet šiems darbams lėšų gauti nepavyksta. Daugiausia pastangų reikalauja ne apdailos darbai, o krosnys: troboje būta labai daug krosnių, kurių atstatymas kainuoja tikrai nemažai. Reikia gerai apmokamų specialistų, krosnininkų, nes norisi, kad trobesiuose viskas, ypač krosnys, gerai veiktų. Muziejuje yra daug pastatų su krosnimis, bet nė viena iš jų juk neveikia... Žinoma, kadangi minėtas Mažosios Lietuvos gyvenamasis namas yra pagrindinio fondo eksponatas, labai svarbi jo priešgaisrinė sauga. Tad dažniausiai ir laikomasi nuomonės, kad būtina išsaugoti eksponato pagrindą ar visumą, nesiekiant, kad jis funkcionuotų kaip tikras gyvenamas namas.

Darbėnų sodybos trobos interjeras, Žemaitija. LLBM.

Dėl miestelio. Pagal pirminį sumanymą buvo numatyta kurti du būdingus miestelius – žemaitišką ir aukštaitišką. Dabar dar iki galo nesukomplektuotas, tebestatomas miestelis yra labiau bendralietuviškas, sakyčiau – hibridinis darinys... Kokie tokio pasirinkimo pranašumai ir trūkumai?

Dabartinis miestelis mums yra labai gražus ir brangus, nors jis nėra konkrečios vietovės miestelio kopija, nei vien iš Žemaitijos, nei vien iš Aukštaitijos. Šį kartą nesiekta regioninio autentiškumo, tačiau visi surinkti pastatai yra būdingi Lietuvos tarpukario miesteliams. Etnografiniu ir istoriniu požiūriu buvo šiek tiek nusižengta bendrai muziejaus ekspozicijų idėjai, bet jau tuo metu, kai jis buvo projektuojamas, buvo akivaizdu, kad nebus įmanoma vieno regiono miestelio objektais užpildyti visos kuriamo miestelio erdvės, tiesiog nebūtų galimybės visų miestelio pastatų perkelti į muziejų... Tad sprendimas kurti būtent tokį miestelį buvo priimtas vienais iš pirmųjų muziejaus gyvavimo metų.

O kodėl nepabandyta daryti palyginti nebrangių kopijų arba analogų pagal bendrą regioninį miestelių sąrangos modelį? Negi autentiškumo siekimas subliuško dėl iš esmės niekada nepakankamų lėšų?

Manau, kad ir anksčiau toks autentiškumo siekis atrodė per brangi investicija, o tuo labiau dabartiniais laikais.

Kaip dabar gyvuoja muziejus, su kokiomis realijomis susiduriate, kokie pagrindiniai sunkumai iškyla?

Muziejus labai įtemptai dirba. Tai vienintelis Lietuvoje muziejus, kuris vasaros sezono metu dirba septynias dienas per savaitę ir yra atviras lankytojams. Tai mūsų kolektyvo susitarimo reikalas. Pirmadieniais į ekspozicijas, kaip sodybų gidai, išeina dirbti muziejininkai ir administracijos darbuotojai. Tiesioginis nuoširdus bendravimas su lankytojais, jų nuomonės sužinojimas, manau, kiekvienam yra gera patirtis. Viena, kai sėdi ir kuri ekspoziciją, o kita, kai gali išgirsti, kas

Darbėnų sodybos troba ir stogastulpis, Žemaitija. LLBM.

apie tavo darbo rezultatą kalbama. Iš to gali padaryti išvadas ir savo darbą patobulinti. Dėl tokio bendravimo nesame atitrūkę nuo lankytojų lūkesčių. Kitų muziejų darbuotojams turbūt paprasčiau iš kabineto pereiti į ekspozicijų sales, o mūsų administracija įkurdinta ne muziejaus teritorijoje, už pusantro kilometro. Toks intensyvus darbas – tai ir papildomos pajamos muziejui. Šiuo metu, vykdydami du Europos ekonominės erdvės finansuojamus projektus, patys turime juos 10,5 nuošimčių kofinansuoti. Tuos apie 140 tūkstančių eurų per dvejus metus turime patys uždirbti. Taip susiklostė, kad šalies vykdomoji valdžia mums paskyrė ,,dietą“ – paliko gyvuoti su minimaliu pragyvenimo ,,daviniu“. Lėšų iš valstybės gauname tik atlyginimams ir labai ribotoms veiklos reikmėms, o visa kita turime susigraibyti iš projektų ir lankytojų bilietų.

Jei apžvelgtume visą istoriją, kaip valstybės institucijos prisideda prie muziejaus veiklos, kokia susidėliotų mozaika ir kokios būtų pastarųjų metų tendencijos?

Muziejaus finansavimas, be abejonės, nuolat mažėja, traukiasi. Esame lygiaverčiai žaidėjai su kitomis įvairaus rango įstaigomis, visur, kur galime, teikiame projektus, kreipiamės į visas projektinį veiklos finansavimą siūlančias institucijas. Jei, pavyzdžiui, teikiame paraišką Lietuvos Kultūros tarybai su pastatų restauravimo projektu (dabar didžiausias rūpestis – pagrindinių eksponatų stogų perdengimas), tai išgirstame jų neoficialų komentarą, kad nei jūs rašykite, nei varkite, nes pinigų vis tiek negausite, nes tai – ne restauravimas... O dabar, po penkiasdešimties muziejaus gyvavimo metų, masiškai ėmė kiurti ir nykti stogai, ir mes juos visus turime perdengti, nes kitaip supus visi statiniai... Tarsi kultūros biurokratams ir finansų skirstytojams nebūtų suvokiama būtent tokio muziejaus specifika, jo imlumas piniginiams ir žmogiškiesiems resursams... Apibendrinant darosi akivaizdu, kad kasmet vis sudėtingiau gauti finansavimą, ir jis nėra didelis.

Gal domėjotės, kokios skanseno tipo muziejų rėmimo tradicijos, oficiali kultūros politika nusistovėjo kitose šalyse?

Specialiai tuo nesidomėjau, bet ir kitose šalyse, ir pas mus finansavimo modelis panašus, turbūt skiriasi tik dydis. Muziejų finansavimą sudaro: valstybės ar savivaldybės biudžetai, fondai, uždirbtos lėšos. Akivaizdu, valstybės parama tik mažės, o muziejai turės teikti lankytojams vis daugiau paslaugų ir savo veiklą plėsti iš projektų.

Muziejaus gyvybingumą turbūt labiausiai parodo jo lankomumas, įvairių amžiaus grupių žmonių susidomėjimas. Ar šiuo metu lankytojų srautas, lyginant, pavyzdžiui, su Atgimimo metais, gerokai atslūgęs ar pakankamai gausus, užtikrinantis ir muziejaus išgyvenimą? Kokių priemonių imatės, kad sudomintumėte dabartiniais laikais kuo įvairiausių interesų turinčius potencialius lankytojus?

Palyginus su ankstesniais metais, muziejaus lankomumas pamažu mažėja. Tai, ko gero, gana natūralūs procesai, nes dėl sumažėjusio gimstamumo ir didelės emigracijos žmonių Lietuvoje nedaugėja... Galbūt mūsų ateitis – užsienio turistai? Be to, juokaujame, kad mūsų darbdaviai yra mokinių krepšeliai... Bendradarbiaujame su mokyklomis, su kai kuriomis iš jų palaikome draugiškus santykius, juolab kad vaikai noriai lanko muziejų ir dalyvauja mūsų renginiuose. Daugiausia ir laikomės iš moksleivių grupių, atvežamų į muziejų. Siūlome ir edukacines programas – šiuo metu galime pasiūlyti net 40 edukacinių užsiėmimų temų. Į muziejų lankytojus traukia ne tik tradicinės kultūros renginiai bei šventės, bet ir masinės kultūros, populiariosios muzikos renginiai. Į muziejaus erdvę įsileidome didelį tarptautinį festivalį ,,Granatos Live“ – manau, kad jis prisideda prie informacijos apie muziejų sklaidos, taip jį atranda jaunimas. Be to, patys esame įsteigę žemaitukų žirgyną, siūlome jojimo būrelį vaikams (ir suaugusiems), kad gerai nušerti ir prižiūrėti žemaitukai nebūtų tingūs ir palaikytų raumenų tonusą. Trumpai sakant, stengiamės įvairiausiais būdais žmones sudominti mūsų muziejumi.

Viename pokalbyje sakėte, kad ,,norisi kažko naujesnio ir įdomesnio, kad etnografija nebūtų primityviai suvokiama“. Gal turėjote omenyje muziejininkystėje pasitelkiamas informacines technologijas, vis atsinaujinančias ir besikeičiančias?

Įdomu, kad jauniems žmonėms, kurie puikiai valdo įvairias naująsias technologijas, priimtina ir patrauklu dirbti muziejuje su jo turima medžiaga. Kyla puikių sumanymų. Pavyzdžiui, šiemet vykdome Lietuvos Kultūros tarybos finansuojamą projektą ,,Patarlių slėpynės“, kai kuriose sodybose jau galima išgirsti iš tradicinės kultūros klodų paveldėtų pokalbių, posakių, patarlių – siūloma į tai reaguoti, įsijungti į žaismingą bendravimą. Jaunimas turi tokių idėjų, kurios vyresniajai muziejininkų kartai atrodo neįmanomos, beveik kaip etnografinio paveldo išniekinimas... O kūrybingas jaunimas gali daug ką pritaikyti, panaudoti, veikti su žaisme ir geranorišku humoru... Žinoma, mes nesame už tai, kad visur būtų prikišta modernių terminalų. Turime terminalą lankytojų sutikimo zonoje, kurioje

pateikiami maršrutai, jų aprašai ir kita reikalinga informacija. Kita vertus, kyla diskusijų, kaip neprimityviai pateikti siūlomą medžiagą, kad ji būtų paveiki, įtraukianti, sudominanti, savaip žaisminga. Žinoma, daug priklauso ir nuo to, kokia medžiaga bus pateikta programuotojams, be abejo, svarbi ir jų kvalifikacija.

Manau, kad labai svarbus muziejaus veiklos elementas – rengiamos kalendorinės, šeimos ir darbo šventės, kiti renginiai, palaikantys tradicijų gyvybingumą, paprotinį gyvenimo būdą. Daugelis žmonių turbūt muziejų geriausiai ir žino iš miestelyje rengiamų žemaitiškų Užgavėnių, Velykų ir kitų švenčių. Kaip susiklostė švenčių ir renginių „tinklelis“?

Užgavėnės šiemet buvo surengtos jau trisdešimt penktąjį kartą. Negaliu įsivaizduoti, kokia audra kiltų, jei muziejus pabandytų atsisakyti šios šventės... Manau, kad niekas to nesuprastų, nors muziejininkams nelengva rasti vis naujų formų ir patrauklių šventės akcentų. Juk dabartiniams lankytojams siūloma rinktis iš daugybės renginių, informacinėje erdvėje – galvas apsukanti pasiūla... Net ir žurnalistai paprastai iškart tiesmukai klausia: „Tai kas šiemet bus naujo?“ Paprastai atsakau, kad šiame besikeičiančiame pasaulyje nėra nieko geriau už pastovumą, tradiciją, už tai, kas sena, ką atėjęs rasi toje pačioje vietoje. Šiuo požiūriu ir muziejus prisideda prie tradicijų, ramybės ir pastovumo, kaip nepraeinančių vertybių, skleidimo ir puoselėjimo. Žinojimas, kad pas mus vyksta Užgavėnės, švenčiama antroji Velykų diena tarsi suteikia pagrindą po kojomis. Atgaivinome ir Joninių šventę, kurią rengiame šeimoms, dienos metu. Po to – Oninės, susijusios su rugiapjūtės pabaigtuvių šventimu. Šios šventės yra kamerinio pobūdžio, skirtos visai šeimai, taip pat stengiamės, kad per jas būtų ką veikti vaikams. Manau, kad tokių švenčių reikia, ir mes jų neatsisakysime, nors paskaičiavus, kiek mes į jas investuojame, tampa aišku, kad tai neapsimoka... Juk niekas į muziejų neatvažiuoja, pavyzdžiui, pagroti už dyką, net jei tai labdaringas veiksmas, reikia užmokėti kelionės išlaidas... Neretai pagalvoji: „Ir kam čia reikėjo vargti?“ Bet žinome, kad to reikia. Ir tokių kamerinių švenčių norėtųsi dar daugiau – galėtų būti susigrąžintos pirmojo arimo, gyvulių išginimo į laukus ir panašios šventės.

Sakote, sunku prisikviesti muzikantų ir dainininkų, bet juk seniau muziejus turėjo savo kolektyvą, pavyzdžiui, Lietuvių folkloro teatrą. Gal ir dabar kai kurie menininkai, muzikos ar teatro kolektyvai, už atodirbį galėtų pas jus susisukti gūžtą?

Būtų labai smagu. Iš tikrųjų mes ir dabar siūlome istorinį, vadinamąjį teatro klojimą panaudoti spektakliams, koncertams. Deja, neatsiranda norinčiųjų, matyt, daugiausia todėl, kad negalime užtikrinti pastovios publikos.

Bet gal ir „nesušukuotų sambūrių“ įsikūrimas, ir dėmesio vertos meninės akcijos skatintų susidomėjimą ne tik jų menais... Pamenu, seniau į muziejų pirmiausia važiuodavom pasižiūrėti „Mataičio teatro“, o likusį laiką paskirdavome ekspozicijų apžiūrai...

Be abejo, taip. Mes išbandome visas priemones ir būdus, padedančius muziejui išgyventi. Juk dabar iš esmės kalbame apie laikotarpį, kai turime išgyventi. Gal vėliau bus geriau – to juk niekas nežino.

Gal keisis valdančiųjų požiūris?

Galbūt. Reikia tikėtis.

Norėčiau, kad nors trumpai pristatytumėt tai, kas dar yra muziejaus, bet ne Rumšiškėse.

Ignalinos r., Linkmenų seniūnijoje, Salų II kaime turime autentišką aukštaitišką sodybą ant ežero kranto, kurioje yra du gyvenamieji pastatai, klojimas, tvartas ir svirnas. Šiuo metu ten vyksta restauravimo darbai: įgyvendinamas projektas, kuriuo iš pagrindų tvarkomi sodybos pastatai ir aplinka. Vis dėlto muziejui dėl tolimo atstumo ją prižiūrėti yra sudėtinga, reikalingos ir nemažos lėšos, todėl tikimės, kad šis restauravimas Salų sodybai suteiks antrąjį kvėpavimą. Manome, kad tada jau galėsime surasti nuomininkus entuziastus, kurie ten galėtų įsikurti ir gyventi įprastą tradicinį gyvenimą. Tokių žmonių dar pasitaiko. Turime tokių pamąstymų, nes antraip sodybą būtų sunku išlaikyti. Juk žinome, kad uždaryti ir negyvenami pastatai sparčiai nyksta.

Be to, Šuminų kaime (Ignalinos r.) turime dūminę gryčią. Jai visai prastai: sodyboje tik vienas šis pastatas, nedidelis sklypas, nedaug žemės. Jos priežiūra reikalauja nuolatinių išvykų, nes reikia, pavyzdžiui, nušienauti žolę. Kadangi tai yra pagrindinio muziejaus fondo – eksponuojamų pastatų – dalis, tai gal lengviau būtų ją prižiūrėti bendradarbiaujant su Aukštaitijos nacionaliniu parku, be to, jie ten galėtų vystyti ir savo veiklas. Šiek tiek tą gryčią paremontuosime, ir gal tada pavyks susitarti.

Jubiliejai jubiliejais, o kokią matote tolimesnę muziejaus perspektyvą, ateities viziją?

Manau, kad muziejaus ateitis neturėtų būti bloga. Juk tai gyvybingas muziejus, turintis jau pusšimčio metų istoriją ir patirtį, kuri yra neįkainojama. Svarbu, kad nepritrūktų kvalifikuotos darbo jėgos, turiu omenyje restauratorius, dailides, amatininkus, kurie ir dabar ant rankų pirštų suskaičiuojami ir kurių unikalių

Mokyklos iš Plokščių interjeras, mokytojo buto ekspozicija. Miestelis. LLBM

įgūdžių nuolatos stinga. Jei muziejuje jauni žmonės ir dirba, perima patirtį iš senųjų meistrų, vis dėlto dėl atlyginimo jie greit išvažiuoja į užsienius (dažniausiai į Norvegiją ir Švediją). Ten jų, kaip specialistų, laukia išskėstomis rankomis. O muziejininkų tikriausiai nepritrūks, nes nuolat atsiranda mokslus baigusių etnologų, istorikų, kraštotyrininkų, kurie norėtų pas mus dirbti. Ir lankytojų, manau, niekada nepritrūksime, nes muziejaus eksponatai – unikalūs, be to, auga naujos kartos, kurias domins muziejuje išsaugoti nebylūs istorijos liudininkai, kuriuos gali net pačiupinėti. Aišku, nori nenori, muziejus patirs ir permainų, pertvarkymų, nes yra daug sumanymų, kaip jį padaryti gyvesnį ir patrauklesnį. Svarbiausia, kad muziejus turi perspektyvą gyvuoti ilgai.

Juolab kad jo vertė nuolat auga.

Be sukaupto mūsų tautos istorinio ir kultūrinio paveldo – eksponatų, muziejuje turime vertingų darbuotojų. Tai specialistai, veikiantys kaip brandi komanda. Kartais kai kurių iš jų paklausiu, ar darysime viena ar kita, kas jiems atrodo aktualu, ir išgirstu atsakymą, kad ne, nedarysime, nes mes tai jau padarėme... Padarė be raginimų ir svarstymų. Vadinasi, muziejuje jau yra susiformavę tam tikri santykiai, susibūrę stiprūs, dirbantys žmonės. Ir iš tiesų, juk vienas žmogus šiame plačiame bare yra beveik nereikšmingas, nes jis negali visko, ko prireikia, išmanyti. Sektoriai turi stiprius vadovus, ir manau, kad per dešimt metų, kai esu šio muziejaus direktorė, muziejaus valdymas pasidarė normalus.

Manau, kad sektoriai turi ne tik gerus vadovus, bet ir aukso fondą – specialistus senbuvius, prisidėjusius prie pagrindinių ekspozicijų kūrimo, tyliai dirbančius prasmingus darbus, perduodančius patirtį jaunesniems. Ką iš tokių paminėtumėte?

Šiuo metu muziejuje dirba dešimt žmonių, kurių darbo stažas muziejuje – daugiau nei keturiasdešimt

Gyvakarų sodybos gryčios (seklyčios) interjeras, Aukštaitija. LLBM. 2010 m. *Arūno Baltėno fotografijos.*

metų. Dvylika dirba jau daugiau nei trisdešimt metų. Iš muziejininkų ilgiausiai dirbantis – direktorės pavaduotojas muziejininkystei ir informacijai dr. Eligijus Juvencijus Morkūnas. Tai turbūt tas žmogus, kuris geriausiai galėtų atsakyti į klausimus apie miestelio statybos darbus, malūnus, technikos paminklus ir daug ką kita iš etnografijos ir istorijos sričių. Svariai savose etnografinėse srityse darbuojasi muziejaus senbuviai Vingaudas Baltrušaitis, Erika Nenartavičiūtė, Janina Samulionytė, Nijolė Andriejevienė, Gražina Žumbakienė ir kt. Tai muziejaus branduolys, sukaupęs neįkainojamą patirtį, perduodamą jaunesniems kolegoms. O tokių jaunų darbuotojų, iki trisdešimt metų amžiaus, turime daugiau nei penkiolika. Šiuolaikiniam muziejui keliami didesni reikalavimai nei anksčiau. Žymiai daugiau vadybos elementų, svarbi projektinė veikla, kuo platesnė informacijos sklaida. Dirbti šiame muziejuje nėra paprasta. Jis kupinas gyvybės, veiksmo ir nuolatinės metų laikų ir gamtos kaitos. Lietuvos liaudies buities muziejus žavi savo išskirtinumu ir gebėjimu pasiekti kiekvieno širdies kertelę, nes eksponuojami praeities daiktai primena mūsų šaknis, tradicijas, papročius, tautos savitumą.

50-year-old national consciousness open-air museum with leaking roofs

Violeta Reipaitė, director of the Lithuanian Folk Museum, is interviewed by Juozas Šorys on the occassion of the 50th anniversary of the Rumsiškės open-air museum. The territory of Vilnius-Kaunas highway, Kaunas Reservoir and the village of Pieveliai was chosen for the museum. This first great open-air museum was created by researchers of folk architecture Paulius Galaunė, Klemensas Čerbulėnas, Izidorius Butkevičius, ethnographer Vacys Milius, the creation of the first expositions were headed by Vytautas Stanikūnas, Stasys Daunys. The goal was to reflect the specificities of the ethnographic areas and, in part, to create a generalised model of Lithuania. On this 50th anniversary the museum lacks state funding and, wanting to preserve the unique objects of folk architecture, the thatched roofs of 100 buildings need to be replaced. Otherwise, unique objects of folk architecture will rot away. The main sponsors of the museum are the visitors, primarily groups of schoolchildren, foreign tourists. Educational programmes are organised for them, on the basis of the centuries-old traditional calendar, family and work holidays, as well as other events.

Statome Lietuvos skanseną

Skelbiame ištrauką iš spaudai rengiamos pirmojo Lietuvos liaudies buities muziejaus direktoriaus Vytauto STANIKŪNO (g. 1924 m.) atsiminimų knygos. Muziejui jis vadovavo nuo 1966 m. iki 1988 m., vėliau dar beveik du dešimtmečius dirbo direktoriaus pavaduotoju muziejininkystei. Istorinės fotografijos – iš muziejaus archyvo.

Dirbau mokytoju Biržuose, kai 1965 m. gavau žinią, jog kuriamas naujas muziejus, ir kvietimą imtis šio darbo. Ilgai nelaukdamas apsilankiau Kultūros ministerijoje. Čia sutikau studijų laikų kolegas – kultūros ministro pavaduotoją Vytautą Jakelaitį bei Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininko pavaduotoją Stasį Čipkų. Susipažinau ir su Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininku Jonu Glemža. Tai buvo Lietuvos kultūros paveldo išsaugojimui atsidavę žmonės. Jie man pasiūlė vadovauti muziejaus kūrimo darbui. Tuometinis kultūros ministras Jurgis Banaitis, kuriam buvau pristatytas, ilgokai patylėjęs, tarė: „Daug metų praėjo, giliai tavo šaknys įleistos Biržuose, bet jeigu jau ryžais...“

1966 m. gegužės 16 d. atvažiavau į Kauną. Ministerijos žmonės patarė laikinai įsikurti tuometinio Petro Cvirkos muziejaus patalpose Donelaičio g. 13. Čia radau šio muziejaus vadovą rašytoją Karolį Vairą-Račkauską. Jis leido naudotis jo rašomuoju stalu, kai jo nėra įstaigoje. Šalia buvo dar viena maža patalpėlė, iš kurios buvo patiekiamas maistas į buvusio Lietuvos valstybės premjero P. Šleževičiaus rūmuose dirbusio advokato valgomąjį. Vėliau gavome dar porą patalpėlių pusrūsyje. Tame pačiame name, buvusioje 10 m^2 virtuvėje, su šeima apsigyvenau ir pats.

Netrukus iš Rokiškio atvyko Stasys Daunys. Jis buvo patyręs muziejininkas, Šiauliuose dirbęs su žinomu muziejininku Peliksu Bugailiškiu ir prie muziejaus, į Rokiškio dvaro parką, perkėlęs keletą senų to krašto pastatų. Netrukus dirbti muziejuje pasisiūlė kraštotyrininkas, istorikas Petras Vėlyvis.

Pirmasis ir svarbiausias uždavinys buvo paruošti muziejaus programą, kaip pokštavome, „scenarijų“. Ruošėme tą „scenarijų“ trise – S. Daunys, P. Vėlyvis ir aš. Su S. Dauniu aplankėme šios paskirties latvių ir estų muziejus. Archangelske domėjausi to šiaurės krašto išlikusiais medinės architektūros paminklais bei pradėtu statyti muziejumi. Apsilankiau ir Bukarešto kaimo muziejuje.

Muziejaus po atviru dangumi pagrindinis ir svarbiausias eksponatas – pastatai. Reikėjo nuspręsti, kiek, iš kur ir kokius pastatus reikėtų kelti į muziejui paskirtą teritoriją. Apie senesnius negu XVII a. mūsų krašte buvusius pastatus žinome labai mažai. Suprantama, medis – neilgaamžė medžiaga. Akmeniniai, mūro pamatai atsirado palyginti vėlai. Pastatams, sodyboms sunykus, nelikdavo jokių pėdsakų. Ir vėlesnių šimtmečių daugelis pastatų sunyko arba buvo sunaikinti. Kaimuose jau retai buvo galima pamatyti visą išlikusį praeito šimtmečio trobesį, dažnai jie būdavo neatpažįstamai pakeisti. Reikėjo spręsti – ar ieškoti unikalių, kuo nors išsiskiriančių iš kitų pastatų, ar apsistoti prie labiausiai paplitusių. Kartu muziejaus darbuotojai suprato, kad vertingo architektūrinio objekto iškėlimas iš jo aplinkos yra smerkiamas ir galimas tik išimtiniais atvejais. Buvo nuspręsta ieškoti tipinių statinių, gerai išlaikiusių savo pirmykštę, statytojų sumanytą ir įkūnytą formą.

Muziejui vietą 1958–1965 m. rinko prie tuometinės Kultūros ministerijos sudaryta komisija. Po daugelio apžiūrėtų vietų buvo apsistota šalia Rumšiškių miestelio, prie Kauno marių ir Pravienos upelio. Vietos parinkimą lėmė gera būsimo muziejaus geografinė padėtis: ji yra beveik Lietuvos centre, kur susiduria aukštaičių, dzūkų, sūduvių etnografiniai regionai. Netoli ir Žemaitijos įtakos arealas. Patogus susisiekimas, o pati teritorija yra ne tik graži, bet ir gausi įvairių natūralios gamtos komponentų: miškai, atskirų medžių kupetos, pievos ir dirvos, kloniai, raguvos, lygumos ir pakilimai. Ji beveik visiškai atitinka pagrindinių Lietuvos etnografinių regionų natūralias gamtines ypatybes.

Ruošiant būsimo muziejaus programą bei projektą, buvo žinoma, kad pastatų ekspozicijos gali būti įvairios. Jie gali būti pavieniai, išrikiuoti eilėmis lyg parodose arba jungiami į kompleksus – sodybas, kaimų fragmentus. Tačiau pats muziejaus pavadinimas – buities – įpareigojo rodyti žmonių gyvenimo sąlygas ne tiktai atkuriant gyvenamojo namo interjerą, bet ir supažindinant su jų kasdieniniu darbu. Todėl negalėjome apsiriboti perkeldami į muziejų vien gyvenamuosius trobesius, bet reikėjo rodyti ir ūkinius pastatus – tvartus, daržines, klojimus, kurių konstrukcijos ir pro-

porcijos irgi turi išliekamąją vertę. Prof. P. Galaunė, iš pradžių skeptiškai vertinęs tokį sumanymą, vėliau jam pritarė. Paruoštoje programoje buvo numatytas sodybų eksponavimo principas, išlaikant reikalingus atstumus tarp jų. Kita vertus, supratome, kad tai bus savotiška kompiliacija, nes kaimuose sodybų, kurias galime perkelti su visais pastatais, nepavyks surasti. Kuriamos sodybos nebus tikros, bet padės lankytojui suvokti pastatų paskirtį ir jų funkcinius ryšius.

Be tipinio pastatų išdėstymo, siekiant parodyti buvusių sodybų vaizdą, reikėjo atkurti mažąją architektūrą – tvoras, vartus ir vartelius, šulinius, koplytstulpius, želdinius, gėlių darželius.

Paruoštoje muziejaus programoje buvo numatoma atkelti ir eksponuoti 133 įvairios paskirties Lietuvos regionų – Aukštaitijos, Dzūkijos, Sūduvos ir Žemaitijos – pastatus. Norėta atkurti 27 sodybų pastatų kompleksus, atskirai atstatyti buvusio dvaro pastatus ir miestelį. Numatoma vieta ir pastatams, neįeinantiems į sodybas (technikos objektams, religiniams pastatams, smuklėms, tiltams ir kt.). Muziejaus plotas su miškais iš pradžių buvo 192 ha (šiuo metu – 175 ha).

Preliminarią muziejaus programą 1966 m. rugsėjo 13 d. svarstė Muziejaus taryba, į kurią įėjo Vytautas Jakelaitis, Jonas Glemža, Klemensas Čerbulėnas, architektai Juozas Baršauskas, Romanas Jaloveckas, Feliksas Bielinskis, Eduardas Budreika, Jonas Minkevičius, Vytautas Pasčiauskas, Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, prof. Paulius Galaunė, Stasys Daunys, Petras Vėlyvis, Stasys Čipkus. Man teko būti Tarybos pirmininku. Pateiktai programai iš esmės buvo pritarta, ir projektavimo darbai buvo pavesti architektui Romanui Jaloveckui. Sudaryta projektavimo konsultacinė grupė (F. Bielinskis, K. Čerbulėnas, S. Daunys, V. Landsbergis-Žemkalnis, K. Šešelgis, P. Vėlyvis). Aš buvau grupės pirmininkas.

Priimta muziejaus programa ir projektas atvėrė kelią muziejuje rodyti visą Lietuvoje išlikusių ar buvusių pastatų panoramą – nuo seniausių, primityvios konstrukcijos ir įrengimo iki tobulų, dailių konstrukcijų ir puošybos.

Tuoj pajutome griežtą tuometinės partinės valdžios kontrolę – buvusiais tarybiniais laikais kitaip negalėjo būti. Kai kurie komunistų partijos ideologai gynė vadinamąjį „klasinį požiūrį“, *ragino muziejuje eksponuoti varganą Lietuvos kaimą, kad būtų galima parodyti tuometinių kolūkių pranašumą.* Pamenu, 1968 m., rudenėjant ir jau pradėjus pastatų perkėlimą į muziejų, užsuko LKP pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus. Jis apžiūrėjo statomą žemaičių numą, dviaukštį svirną, pasikalbėjo su dailidėmis. Architektas Romanas Jaloveckas trumpai apibūdino muziejaus projektą. Pasak Antano Sniečkaus, muziejuje turi būti rodoma darbo liaudies, t. y. vargingųjų gyventojų buitis prieškarinėje Lietuvoje, kaip kontrastas kolūkiniam kaimui. Jokių kapinaičių! Vieną kitą koplytstulpį pakelėse gal ir galima būtų pastatyti. Dar gailėjosi, kad, statant Elektrėnus, buvo nugriautas kažkoks varganas kaimas, taigi nebūtų reikėję ir muziejaus. Priekaištų, kad rodome ir turtingų ūkininkų pastatus, jų buitį, vadinamąsias „buožių“ sodybas, gaudavome ir vėliau, jau atidarius muziejų.

Beje, karšti ginčai kilo ir dėl muziejaus pavadinimo. Pagal tuometinę ideologiją, sąvoka „liaudis“ apėmė toli gražu ne visus krašto gyventojus, o tik tam tikrą sluoksnį, t. y. vargstančius, išnaudojamus žmones. Dvarininkai, buožės, dvasininkai, verslininkai, kaip „liaudies priešai“, buvo tremiami ir visaip spaudžiami,

Pievelių kaimas. 1966 m.

žlugdomi. Teko tartis su Tarybos nariais dėl muziejaus pavadinimo. Algimantas Miškinis, Vacys Milius, Petras Kalnius, Leonas Mulevičius siūlė pavadinimą ,,Lietuvos kaimo muziejus“ remdamiesi tuo, kad jame bus eksponuojami daugiausia kaimo pastatai. Taip vadinami daugelio pasaulio šalių panašūs muziejai (vokiečių *Dorfmuseum*, rumunų *Satului*). Vis dėlto buvo priimtas pavadinimas – Lietuvos liaudies buities muziejus.

Plačiau ir blaiviau galvojantys tuometinės valdžios atstovai (Algirdas Brazauskas, Antanas Barkauskas, Lionginas Šepetys) palaikė Muziejaus tarybos priimtą programą bei koncepciją ir netgi patarė ,,nerodyti Lietuvos kaip kokio elgetų krašto, nes tada lankytojai ims tvirtinti, kad lietuviai viską gavo iš Rytų kaimynų. Reikią parodyti, kas mūsų krašte buvo gražaus (pastatus, sodybas)“.

Pirmajame Muziejaus tarybos posėdyje patvirtintą muziejaus programą perdavėme architektams grafiškai apipavidalinti. Architekto Romano Jalovecko pateikti teritorijos zonavimo, maršrutinių kelių, pastatų kompleksų variantai buvo svarstomi dar trijuose muziejaus tarybos posėdžiuose ir galutinai priimti 1967 m. balandžio mėn. 17 d. Vėliau eskizinį projektą tobulino ir detalizavo architektė Birutė Kugevičienė.

Architektų paruoštoje muziejaus pastatų, kompleksų išdėstymo, tiksliau sakant, ekspozicijos generalinio plano schemoje buvo numatytas 6,5 km žiedinis pėsčiųjų kelias muziejaus lankytojams. Jis turėjo jungti pagrindinius muziejaus sektorius: Dzūkiją, Aukštaitiją, Sūduvą ir Žemaitiją su Mažosios Lietuvos pastatais prie Kauno marių. Pagrindinis įėjimas – nuo Rumšiškių miestelio pusės lieptu per Pravienos upelį. Didesni pastatų kompleksai: rytinėje muziejaus dalyje – dzūkų bendrė, šiaurėje – aukštaičių kaimelis buvusio Pievelių kaimo vietoje su išlikusiais želdiniais, toliau už miško, pietinėje pusėje – pavienės Sūduvos sodybos, dar toliau, pietvakariuose prie Kauno marių – žemaičių kupetinio kaimo pastatai. Be to, numatyta statyti keletą viensėdžių bei atskirų pastatų, netelpančių į sodybas, vėjo, vandens malūnų, užtvankų, įėjimo vartų, maitinimo įstaigų, įrengti lankytojų poilsio, renginių, automobilių stovėjimo vietų.

Muziejaus projektavimas ir statyba – ilgalaikis procesas, panaudojant tyrimo medžiagą, etnografų ekspedicijų kaupiamą patirtį. Ir todėl, nors projektas buvo priimtas, jis visą laiką buvo keičiamas, papildomas. Muziejininkams suradus iš pirmo žvilgsnio tinkamą pastatą, ilgai būdavo svarstoma, ar jis iš tikrųjų tiks muziejui, į kurios sodybos pastatų kompleksą jį reikėtų perkelti. Kai reikėdavo daryti didesnius projekto keitimus, šaukdavome Muziejaus tarybą. Stengėmės įsiklausyti į kiekvieną nuomonę, įvertinti argumentus ir tik tuomet priimdavome galutinį sprendimą. Taigi muziejaus kūrimas, statyba – kolektyvinis daugelio

Muziejaus tarybos nariai: Feliksas Bielinskis, Jonas Minkevičius, Stasys Daunys, Klemensas Čerbulėnas, Vytautas Stanikūnas.

LTSR kultūros ministras Lionginas Šepetys ir Vytautas Stanikūnas.

Statomas Rudaminos sodybos svirnas iš Krūminių kaimo, Varėnos rajono. 1969 m.

specialistų, mokslininkų, muziejininkų darbas. Nemaža pasiūlymų, projektų saugoma muziejaus archyve, jie gali būti naudingi ir rašant muziejaus istoriją, ir statant kitus muziejaus pastatus.

Muziejaus statybas pradėjome iš „Pravienos“ kolūkio perimtoje žemėje. Joje buvo įsikūrusios keliolika šeimų: vietos gyventojai buvo pasistatę sodybas, viena kita šeima gyveno buvusio Pievelių kaimo pastate ar vienkiemyje. Pagal tuometinės melioracijos įstatymą gyventojams buvo sumokėta už pastatus ir želdinius, leista nusigriauti pastatus ir išsigabenti į kitą vietą.

1969 m. muziejui buvo perduotas 175 ha žemės plotas, įskaitant ir valstybinį mišką.

Įtempto darbo metai

Numatomi perkelti į muziejų pastatai buvo mūsų vaizduotėje, kaip dabar sakoma, „virtualūs“. Juos reikėjo surasti Lietuvos kaimuose. 1966 m. rudenį muziejus gavo seną autobusiuką. Įsigijome keletą dviračių. Muziejuje buvo nedaug darbuotojų, ir jie leidosi į Lietuvos provinciją ieškoti tinkamų pastatų, rinkti ir kaupti senoviškus baldus, audinius, namų apyvokos rykus. Dviračiais riedėjome į kaimus, vienkiemius, rašėme, braižėme, fotografavome. Surinktą turtą kraudavome į autobusiuką. Muziejus dar neturėjo jokių patalpų. Kur padėti surinktus daiktus – muziejaus eksponatus? Iš pradžių juos palikdavome laikinai pasaugoti savininkams arba išnuomotuose ūkiniuose pastatuose. Gavome keletą patalpų Pažaislio vienuolyne. Perkėlus į muziejų pirmuosius trobesius, juose kraudavome surinktą turtą. 1974 m. jau turėjome sukaupę apie 10 tūkstančių eksponatų.

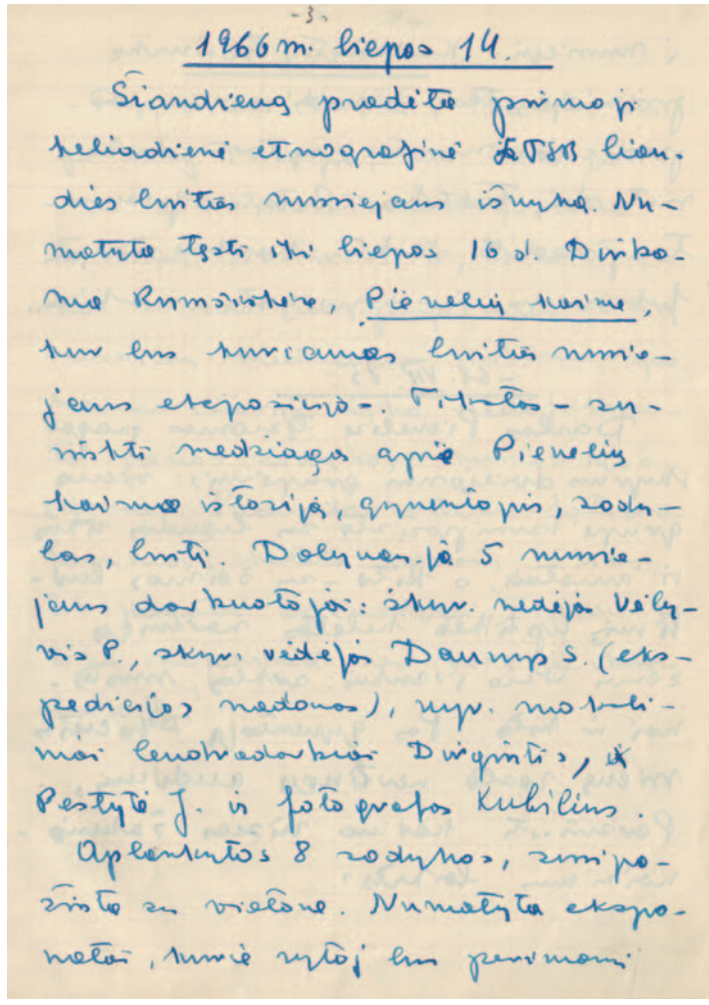

1966 m. liepos 14.

Šiandieną pradėta pirmoji keliadienė etnografinė LTSR liaudies buities muziejaus ekspedicija. Numatyta tęsti iki liepos 16 d. Dirbama Rumšiškėse, Pievelių kaime, kur ekspedicijos metu muziejaus buities ekspozicijai. Tikslas – surinkti medžiagos apie Pievelių kaimo istoriją, gyventojus, žodyną, buitį. Dalyvauja 5 muziejaus darbuotojai: skyr. vedėja Vaičiulytė P., skyr. vedėja Daunys S. (ekspedicijos nedalyvauja), vyr. mokslinis bendradarbis Dirginčius, Pestytė J. ir fotografas Kubilius.

Apgyventos 8 sodybos, surinkta gana daug eksponatų, kurie vėliau bus perduoti

Pirmos muziejaus ekspedicijos dienoraštis. 1966 m. LLBM archyvas.

Ekspedicija Plungės rajone, Didžiųjų Mostaičių kaime. Muziejininkai pas Jurgį Srėbalių. 1969 m.

Muziejaus darbuotojai Plungės rajone, Kumžaičių kaime. 1970 m.

Ekspedicija Mažojoje Lietuvoje. Lietuvininkės Onos Baltrušaitienės sodyboje Griežių kaime, Klaipėdos r. 1987 m. *Iš N. Andrejevienės asmeninio albumo*.

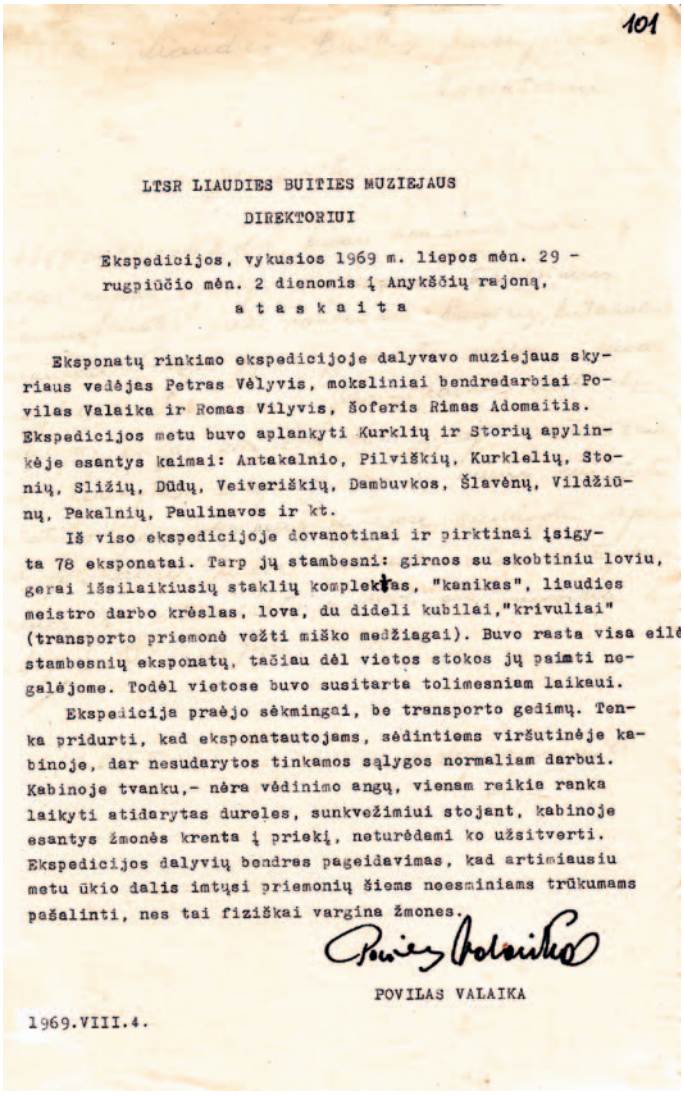

101

LTSR LIAUDIES BUITIES MUZIEJAUS

DIREKTORIUI

Ekspedicijos, vykusios 1969 m. liepos mėn. 29 - rugpiūčio mėn. 2 dienomis į Anykščių rajoną,

a t a s k a i t a

Eksponatų rinkimo ekspedicijoje dalyvavo muziejaus skyriaus vedėjas Petras Vėlyvis, moksliniai bendradarbiai Povilas Valaika ir Romas Vilyvis, šoferis Rimas Adomaitis. Ekspedicijos metu buvo aplankyti Kurklių ir Storių apylinkėje esantys kaimai: Antakalnio, Pilviškių, Kurklelių, Stonių, Sližių, Dūdų, Veiveriškių, Dambuvkos, Šlavėnų, Vildžiūnų, Pakalnių, Paulinavos ir kt.

Iš viso ekspedicijoje dovanotinai ir pirktinai įsigyta 78 eksponatai. Tarp jų stambesni: girnos su skobtiniu loviu, gerai išsilaikiusių staklių komplektas, "kanikas", liaudies meistro darbo kréslas, lova, du dideli kubilai,"krivuliai" (transporto priemonė vežti miško medžiagai). Buvo rasta visa eilė stambesnių eksponatų, tačiau dėl vietos stokos jų paimti negalėjome. Todėl vietose buvo susitarta tolimesniam laikui.

Ekspedicija praėjo sėkmingai, be transporto gedimų. Tenka pridurti, kad eksponatautojams, sėdintiems viršutinėje kabinoje, dar nesudarytos tinkamos sąlygos normaliam darbui. Kabinoje tvanku,- nėra vėdinimo angų, vienam reikia ranka laikyti atidarytas dureles, sunkvežimiui stojant, kabinoje esantys žmonės krenta į priekį, neturėdami ko užsitverti. Ekspedicijos dalyvių bendras pageidavimas, kad artimiausiu metu ūkio dalis imtųsi priemonių šioms neesminiams trūkumams pašalinti, nes tai fiziškai vargina žmones.

POVILAS VALAIKA

1969.VIII.4.

Ekspedicijos ataskaita. 1969 m.

Ekspedicija Skuodo rajone, Ylakiuose. Kalčių kaimas. 1986 m. Iš *Eligijaus Juvencijaus Morkūno asmeninio albumo*.

Muziejininkams atsitikdavo ir taip... Antanava, Šakių r. 1980 m. *Iš A. Jociaus asmeninio albumo.*

Dirbdami ekspedicijose, muziejininkai kartu kaupė žinias apie pastatus, sodybas, kaimus. Išsiaiškindavo naujų, nežinomų dalykų. Didelę paramą, kuriant muziejų, suteikė nuo 1970 m. į muziejų laikinam mokslinio vadovo darbui iš Statybos ir architektūros instituto atėjęs menotyrininkas ir muziejininkas Klemensas Čerbulėnas. Jis puikiai dar nuo prieškarinių laikų pažinojo Lietuvos kaimus ir miestelius, propagavo Tėviškės muziejaus idėją. Jį patį neakivaizdžiai pažinojau iš straipsnių „Gimtajame krašte“, „Naujojoje Romuvoje“, karo metų spaudoje, iš pokario straipsnių ir leidinių. Su Jonu Glemža dar 1966 m. rudenį suradome jį tuometiniame Kauno Stepo Žuko dailės technikume, kur jis turėjo keletą užsiėmimų. Ir taip su K. Čerbulėnu, biržiečiu, tikru Lietuvos patriotu, iki pat jo mirties artimai ir atvirai bendravome, visiškai vienas kitu pasitikėdami. Tai buvo plačios erudicijos žmogus, dailės, etninės kultūros žinovas, visomis išgalėmis padėjęs kurti lietuvišką skanseną.

Kelionėse po Lietuvą laukė ilgi tinkamų perkelti į muziejų pastatų savininkų įkalbinėjimai, prašymai, derybos dėl kainos. Kartais padėdavo kolūkių pirmininkai ar rajonų vadovai. Ieškojimų metu bendravome su daugeliu žmonių, kurie skirtingai suprato ir vertino muziejininkų darbą. Vieni būdavo svetingi ir padėdavo, kiti siekdavo pasipelnyti, treti nė į trobą nenorėdavo įsileisti. Vis dėlto daugiausia būdavo norinčių talkinti muziejininkams. Niekada nepamiršime kretingiškio, buvusio politinio kalinio Igno Jablonskio, kuris muziejininkus priimdavo kaip laukiamus svečius, mesdavo visus darbus ir kartu leisdavosi į keliones po Žemaičių žemę ieškoti reikalingų trobesių, aiškindavo, patardavo. Nemažą dalį žemaičių sektoriaus pastatų įsigijome jam padedant. Garbusis Tėvas Stanislovas iš Paberžės irgi ne kartą keliavo su muziejaus darbuotojais po savo parapiją, rodė sodybas, išlikusius Vinco Svirskio kryžius, perdavė muziejui daug vertingų etnografinių daiktų. Žeimelio apylinkėse muziejininkų patarėjas buvo Jonas Šliavas. Į muziejų plaukė laiškai su pasiūlymais, adresais. Daugiausia jų atsiuntė nuoširdus muziejaus bičiulis V. Milius.

Atrinkdami tinkamus kelti į muziejų pastatus, aplankėme visus paveldosaugininkų į vietinės reikšmės saugotinų pastatų sąrašus įrašytus kaimus ir sodybas. Kai kurie pastatai į šiuos sąrašus būdavo įrašomi muziejaus iniciatyva, siekiant apsaugoti juos nuo sunaikinimo. Iš paminklinių objektų į muziejų perkelta Josvainių karčema, Račkiškių koplyčia, dvarų dviaukščiai svirnai iš Varėnos ir Trakų rajonų, tvartas iš Kretingos rajono. Šie pastatai buvo apleisti, nenaudojami, nykstantys.

Pirmasis perkeltas ir muziejuje atstatytas statinis – stiebinis vėjo malūnas nuo Šiluvos. Jį dar 1966 m. pasiūlė perkelti K. Čerbulėnas. O vienas iš pačių vertingiausių pastatų – žemaičių numas – surastas 1967 m., pasinaudojus muziejuje dirbusio puikaus fotografo

Etnografas Vacys Milius ir Architektūros skyriaus vedėjas Leonardas Lekavičius. *Iš Vytauto Stanikūno asmeninio albumo.*

ir kraštotyrininko A. Kubiliaus prisiminimais. Numas dar stovėjo ir buvo naudojamas kaip ūkinis pastatas S. Daukšienės sodyboje, Norvaišių kaime, Plungės rajone. Jame po vienu stogu buvo daržinė, atviras židinys jovalui, tvartelis.

1968 m. statybininkai muziejuje jau rentė 11 trobesių.

Gyvenamieji pastatai muziejuje – pagrindinis ekspozicijos fondas. Jų ekspozicija supažindina su įvairių Lietuvos regionų bei laikotarpių žmonių gyvenimo būdu, buitimi. Atstatytos ir restauruotos žemaičių trobos, aukštaičių ir dzūkų pirkios, sūduvių stubos rodo gyvenamojo būsto raidą nuo paprasto viengalio iki sudėtingo plano su daugeliu patalpų aukštaitiško ir žemaitiško namo. Čia randame sienų rentimo, rąstų jungimo, pristatymo konstrukcijas, stogų formų ir siluetų įvairovę, stogų dengimo būdus ir medžiagas.

Gyvenamuosiuose būstuose galime atsekti šildymo, virimo ir kepimo įrangos raidą nuo atvirų židinių senajame žemaičių nume bei kituose pastatuose, nuo krosnių, *pečių* iki mūsų laikų sudėtingos šildymo, maisto ruošimo įrangos.

Atstatant ir restauruojant perkeliamus pastatus atkuriami mūsų krašto regionams būdingi puošybos elementai – pjaustiniai, polichromija.

Muziejuje nesunku palyginti įvairių Lietuvos regionų, net mažesnių teritorijų pastatų skirtumus, kurie susidarė per daugelį amžių. Kintant istorinėms ir socialinėms sąlygoms, Žemaičių žemė, kurios šiaurinės ir vakarinės dalies gyventojai buvo kuršiai, gyveno kitomis sąlygomis, negu rytinės žemės. Tai, matyt, lėmė artimesni ryšiai su jūra, kaimynais – Vakarų šalimis. Šiame krašte buvo lengvesnis baudžiavos jungas. Valakų reforma ir trilaukė rėžių sistema tiems procesams tiesioginio poveikio negalėjo turėti. Anksčiau pradėję naudoti tobulesnius statybų įrankius, žemaičiai gebėdavo

Vaivadiškių malūno iš Ukmergės rajono statyba.

Kauno restauravimo dirbtuvių restauratoriai.

geriau apdirbti medieną, naudodavo ilgesnius sienojus, žinojo tvirtesnio jų sujungimo būdus. Todėl jie namus statėsi didesnius, platesnius ir aukštesnius.

Pastatų atrinkimo, perkėlimo į muziejų priežiūros darbui vadovavo architektūros skyriaus vedėjas Leonardas Lekavičius. Su juo, tikru Lietuvos patriotu, poliglotu, teko nuvažiuoti ne vieną tūkstantį kilometrų ieškant ir įsigyjant pastatus. Muziejininko darbas buvo jo gyvenimas.

Muziejaus ūkinę dalį net tris dešimtmečius tvarkė J. Graudinas.

Įsigytus pastatus apmatuodavo ir restauravimo projektus darydavo Paminklų konservavimo instituto darbuotojai su nuolatos tuos darbus kuruojančia architekte Birute Kugevičiene. Kai kurių mažiau sudėtingų pastatų dokumentaciją paruošdavo ir patys muziejininkai.

Patį pastatų perkėlimą ir jų atstatymą muziejaus teritorijoje kartu su muziejininkais vykdė Kauno restauravimo dirbtuvės. Prisimenu naudingą bendradarbiavimą su didelę patirtį turinčiais dirbtuvių vadovais R. Kaminsku, R. Šermukšniu, K. Vaikšnoru, darbų vykdytojais A. Andraičiu, P. Pečiuku, R. Leimontu, A. Astrausku, R. Konstantinavičium bei dailidėmis ir kitais statybininkais, dar neužmiršusiais savo tėvų ar senelių darbo įgūdžių.

1974 m. muziejaus teritorijoje jau buvo atstatyta arba atstatoma daugiau kaip 70 pastatų. Sukomplektuotos 7 sodybos su interjero – buities ekspozicijomis. Pastatytas muziejaus vartų pastatas, kurį, nusižiūrėjęs į žemaitišką žardą, suprojektavo architektas K. Žalnierius. Pėsčiųjų tiltą per Pravieną pasiūlė inžinierius V. Šliogeris. Lankytojus jau galėjome supažindinti su 3 sodybomis, sukomplektuotomis iš žemaičių senųjų pastatų, daugiausia iš Kretingos rajono, viena dzūkiška – iš Lazdijų krašto, aukštaitiška – iš Biržų ir Pasvalio regiono, taip pat sūduvių – iš Marijampolės apylinkių.

Be jau minėtų į muziejų perkeltų gyvenamųjų namų, komplektuojant sodybas, atkelta senų, įdomių konstrukcijų, retai išlikusių pastatų. Tai – tvartas su diendaržiu ir klojimas su jauja Biržų krašto vienkieminėje sodyboje. I. Jablonskis muziejininkus atvedė į Vėčių kaimą Skuodo rajone. Čia radome visiškai apleistą, begriūvantį vienintelį buvusioje iškilaus Žemaičių žemės sūnaus, botaniko, floristo, kunigo Jurgio Pabrėžos gimtojoje sodyboje išlikusį pastatą – svirną. 1970 m. jį atgabenome, atstatėme ir restauravome. Liaudies meistrai iš ąžuolo išdrožė paminklą su užrašu „Taislius auguminis“, primenantį svarbiausią floristo knygą. Gal šiam pastatui reikėtų didesnio muziejininkų dėmesio? 1969 m. atkelta vienintelė Lietuvoje išlikusi milo vėlykla, kurios mechanizmus suka vanduo. Perkelti 4 skirtingų konstrukcijų vėjo malūnai. Perkelta unikali XIX a. pradžios žemaičių ūkininko nuo Grūšlaukės sodyba – visi neblogai išsilaikę pastatai. Tai vienintelė nekompiliuota sodyba. Išlaikytas tikslus pastatų išdėstymo planas, atstumai. Gaila, kad sodyba iki šiol nebaigta restauruoti, apleista, nors tai vienas vertingiausių muziejaus objektų.

Muziejuje galima pamatyti visų Lietuvoje paplitusių svirnų tipus: nuo vienos patalpos Rytų ar Pietryčių Lietuvoje iki didelių gabaritų su daugeliu įvairios paskirties patalpų Žemaitijoje, nuo svirnų su įėjimu iš galo ir iš šono iki svirnų su prieklėčiu ir be jo, su žemaitiškomis klėtsongomis ir lėpiais svirno kampe.

Perkeltieji tvartai taip pat būdingi visam mūsų kraštui: nuo vienos patalpos iki sudėtingų, su dienykais, diendaržiais, sujungtų su daržinėmis, svirnais, netgi su gyvenamaisiais namais. Yra mažesnių tvartų, skirtų tik vienos rūšies gyvuliams – arklidžių, karvidžių, kiaulidžių.

Muziejaus interjero, kiemo ekspozicijos turėjo atkurti tam tikro laikotarpio, regiono gyventojų gyvenamąją aplinką – supažindinti su naudotais baldais,

Darbėnų troba prieš perkėlimą. Maloniškių kaimas, Kretingos r. 1967 m.

Darbėnų troba muziejuje. 2006 m.

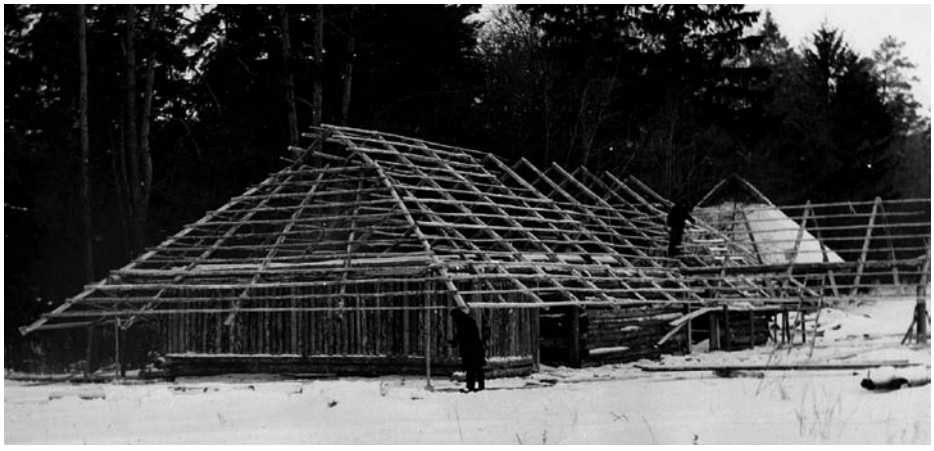

Statomas Kartenos sodybos klojimas iš Mažųjų Mostaičių kaimo, Plungės r. 1970 m.

namų apyvokos reikmenimis, audiniais. Interjero ekspozicijų įrangą darė Buities skyriaus muziejininkai, jiems vadovavo patyręs muziejininkas Stasys Daunys, o nuo 1979 m. – Janina Samulionytė. Interjero ekspozicijų įrangą lėmė ir eksponatų gausa, ir galimybė juos saugiai eksponuoti. Žmogus aplinką pažįsta visais pojūčiais – jis nori ne tik pamatyti, bet ir paliesti, pauostyti. Buvo siekiama sukurti iliuziją – šeimininkas čia pat. Tačiau kai kurių lankytojų noras ką nors „atminimui“ išsinešti muziejininkus vertė atsisakyti smulkesnių eksponatų. Kita vertus, griežta nuoroda – eksponatų neliesti rankomis – mūsų muziejininkus dažnai varė į neviltį. Juk suolai ir stalai, o pagaliau ir patys pastatai – tai eksponatai. O lankytojas – ne angelas, kad apskraidytų ekspoziciją, nieko neliesdamas. Išimtys tokiam muziejui reikalingos: reikia lankytojams leisti elgtis laisviau. Atstatytoje dūminėje gryčioje iš Panevėžio rajono lankytojai gali net pasišildyti prie krosnies, pajusti dūmų kvapą, pamalti girnomis, nes tai – pažinties su muziejaus eksponatais pajvairinimas. Vis dėlto turėjome riboti betarpišką lankytojų sąlytį su interjero ekspozicijomis, nors užtvaros – kaspinėliai skersai durų ar stiklai duryse, menkina įspūdį, kad šeimininkas čia pat. Rėžia akį ir ryškūs inventoriaus numeriai ant daiktų ar vielytėmis pririšti šaukštai.

Ruošdami muziejaus interjero ekspozicijas, dirbome remdamiesi savo patirtimi ir žiniomis. Atsirado pirkiose ir religinių paveikslų, žemaitiškų medžio raižinių, ir kryželių, koplytėlių. Tačiau žinojome ir nerašytas taisykles – būti apdairiems, neapgalvotais veiksmais neišprovokuoti tuometinės valdžios, nes kai kas mūsų darbe bandydavo įžiūrėti ir nacionalizmą, ir religingumą. Kildavo grėsmė, kad muziejaus statybos bus sustabdytos. Prisimenu, kai buvo priekaištaujama, kodėl ant perkeltos Račkiškių koplyčios yra originalus kryžius, o ne saulutė.

Muziejininkams griežtai buvo liepta ekspozicijose numatyti ideologinių ir revoliucinių akcentų. Nepaklusti negalėjome. Tačiau pasielgėme „diplomatiškai“ – iš Sūduvos perkeltą sodybą pavadinome „konferencine“, neva joje 1918 m. vykusi slapta lietuvių komunistų konferencija. Senojo svirno patalpėlėje įrengėme nedidelę knygelių bei laikraščių straipsnių ekspoziciją, nors iš tikrųjų nei ši sodyba, nei jos pastatai nieko bendro su 1918 m. įvykiais neturėjo.

Ekspozicijas ruošė moksliniai darbuotojai pagal savo nagrinėjamą temą – baldai, audiniai, maisto gaminimas, žemdirbystė. Kiekvieno sezono pradžioje su įrengtomis ekspozicijomis etnografai supažindindavo ekskursijų vadovus. Kokių nors nurodymų „iš aukščiau“ jie negaudavo.

Ruošdami interjero ekspozicijas, laikėmės principo – jos turi būti šventiškos, be šiukšlių ar netvarkingai po patalpą išmėtytų drabužių, indų. Juk kaimo žmonės savaitgaliais, laukdami svečių, ir stalą gražia staltiese uždengdavo, lovas paklodavo, nuvalydavo sienas ir langus. Muziejaus lankytojai ir yra tie laukiami svečiai. Vis dėlto ekspozicijoje kai kurios buitinės detalės turi būti – ir apsmilkusi krosnies pakura, ir virtuvės reikmenys, malkų krūvelė, staklės su pradėta austi drobule ir kt.

Muziejaus statybos ir veiklos metais iš Kultūros ministerijos jautėme geranorišką ir nuolatinę paramą. Visada buvo įsiklausoma į muziejaus poreikius, problemas, ieškoma jų sprendimų. Ypač daug dėmesio muziejaus statyboms skyrė tuometinis Plano komisijos pirmininko pavaduotojas Algirdas Brazauskas. Jo rūpesčiu į muziejų nutiesti įvažiavimo ir maršrutiniai keliai, elektros, telefono linijos, vandentiekis. Lankydamasis muziejaus statybose, jis ragino skubėti statyti ir įrengti muziejų, nes esąs palankus metas. Išgalėjome pagerinti muziejaus darbuotojų buitį: buvo pastatyti 36 butai, iš jų 12 Alytaus individualių namų Rumšiškėse, vienas aštuonių butų pastatas pritaikytas muziejaus kontorai.

Muziejaus atidarymas

Pirmosios muziejaus sodybų ir jų interjero ekspozicijos buvo atidarytos 1974 m. birželio 21 d. Išvakarėse buvo gautas keistas nurodymas – apie muziejaus atidarymą niekur neskelbti ir nereklamuoti. Tačiau ir be reklamos susirinko gana gausi muziejaus gerbėjų minia.

Lietuvoas komunistų partijos Centro komiteto pirmasis sekretorius Petras Griškevičius, Lionginas Šepetys, už jų – LTSR Ministrų tarybos pirmininko pavaduotoja Leokadija Diržinskaitė. Muziejaus atidaryme 1974 m. birželio 21 d.

Muziejaus atidaryme dainuoja Povilo Mataičio vadovaujamos Liaudies muzikos teatro trupės dainininkės. 1974 m.

Atidarymo iškilmėse prie centrinių muziejaus vartų dalyvavo tuometiniai komunistų partijos ir valdžios vadovai. Buvo kalbama apie socialistinės kultūros, žemės ūkio laimėjimus, revoliucinę praeitį, klasių kovą, o apie ekspozicijas nei muziejaus direktoriui, nei kitiems muziejaus darbuotojams nebuvo leista kalbėti. Mat prieš atidarymo iškilmes buvo atskleista, kad muziejuje dirba daug „politiškai nepatikimų“ žmonių, ir tai vos nesužlugdė atidarymo šventės.

Taigi muziejus buvo atidarytas, bet ortodoksiniams partiniams veikėjams jis kėlė nerimą. Gaudavome ir priekaištų, kad čia viskas „per daug gražu“. Juk tos sodybos, pastatai, tie rankų darbo drabužiai, baldai, rakandai, visas tas jaukumas ir grožis už muziejaus ribų, Lietuvos kaime, jau suniokotas, sugriautas. Tai buvo lyg ir nebylus priekaištas tiems niokotojams. Muziejus buvo lietuvių tautos pasididžiavimas prieš kitataučius, jis priminė jaunosioms kartoms tėvų ir protėvių praeitį bei prisakė neužmiršti savo tautos tradicijų ir istorijos.

Mūsų džiaugsmui, į muziejų traukė tūkstančiai lankytojų. Jie čia rasdavo gėlėmis pražystančias birželio pievas, išvysdavo vaizdą į Kauno marių vandenų platybes, girdėdavo senų miškų ošimą, o svarbiausia – pažindavo medžių guotuose paskendusias sodybas, gėlių darželius prie šimtamečių pirkių, trobų, stubų, kuriose, rodos, dar sklando lietuvių protėvių dvasia. Čia žmogus rasdavo ir ramybę, ir lietuvišką žodį, ir dainą.

Atidarius muziejų lankymui, jo statyba nenutrūko. Buvo keliami pastatai į aukštaičių kaimą, vienkieminė Kupiškio krašto Mičiūnų sodyba bei dzūkų kaimo bendrė pagal Zervynų kaimo dalies išplanavimo pavyzdį. Vienas pirmųjų šio kaimelio pastatų – Jono Gaidžio pirkia iš Musteikos kaimo, kurioje dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą apsistodavo įžymusis Lietuvos gamtininkas profesorius Tadas Ivanauskas. Pradėtas atstatyti Mažosios Lietuvos sektorius, nuo Kintų atkėlus E. Gerulytės sodybą. Tačiau šios sodybos stuba stovi be grindų ir lubų, o daržinėlė sunyko neatstatyta. Šalia aukštaičių kaimo atstatyta ir restauruota originali XVIII a. aštuonkampė koplyčia iš Švenčionių rajono.

Muziejaus miestelis

Muziejaus miestelis pradėtas kurti vėliau, negu atkeliamos sodybos, nes jo pastatų ekspozicija, interjero įrengimas kėlė nemaža problemų. Lietuvos miesteliai buvo mažai tyrinėti, dauguma jų gyventojų – prekybininkai, amatininkai – buvo kitataučiai, kitų kultūrų žmonės. Vis dėlto muziejuje tokios ekspozicijos reikėjo, nes didesnis ar mažesnis miestelis visada buvo ir kaimo gyventojų buities dalis: jis juos aptarnavo ir dvasine, ir fizine prasme. Tuo miestelis ir skyrėsi nuo didesnių miestų, kurie su savo dirbtuvėmis, įmonėmis ir prekyba gyveno, augo nepriklausomai nuo juos supančių kaimų.

Dauguma Lietuvos miestelių formavosi būdami parapijų bei valsčių centrai. Įvairiais istoriniais laikotarpiais jų egzistavimas būdavo reglamentuojamas valdžios įsakymais. Išaugę miesteliai gaudavo savivaldos teises, galėdavo rengti prekymečius, plėtėsi ir jų infrastruktūra. Kai kurie miesteliai ilgainiui išaugo į apskričių centrus su daugiau kaip 10 tūkstančių gyventojų.

Miestelio, aptarnaujančio kaimo gyventojus, struktūra ir įvaizdis turėjo atitikti bendrą muziejaus kūrimo programą. Todėl miestelio pastatų ekspozicijoje būtinai turėjo būti pagrindiniai komponentai: bažnyčia su klebonija, špitole, parapijos namais, sinagoga, valsčiaus valdyba, teisėjo, pašto įstaigos, policijos nuovada, mokykla, vaistinė, gydytojo priimamasis bei įvairių

Muziejaus svečiai. Pirmas iš kairės – Algirdas Brazauskas, Valstybės planavimo komiteto pirmininko pavaduotojas.

Muziejų apvažiuoja direktorius V. Stanikūnas, Lionginas Šepetys, Petras Griškevičius, Leokadija Diržinskaitė. Muziejaus atidarymas 1974 m. birželio 21 d.

amatininkų – siuvėjų, batsiuvių, stalių, dievdirbių, kubilių, ratelninkų, račių, puodžių, skardininkų, kailiadirbių, kalvių ir kt. dirbtuvėlės. Žinoma, kadaise miesteliuose būdavo nemažai mišrių prekių parduotuvių, blaivybės arbatinė, užeigos, smuklelės. XX a. pradžioje miesteliuose pasirodė fotografai, kepėjai, atsirado mėsinių. Miestelių pakraščiuose išlikdavo ir ūkininkų sodybų.

1970 m., jau vykstant muziejaus statybai, buvo tikslinamas ir svarstomas muziejaus generalinis planas. Buvo siūloma muziejuje pastatyti du miestelius – aukštaičių ir žemaičių.

Tačiau miestelio projektavimas prasidėjo tik 1974 m., atidarius pirmąją muziejaus ekspozicijų eilę. Buvo numatyta projektuoti tik vieną miestelį žemaičių sektoriuje pagal kurio nors Lietuvos miestelio prototipą. Miestelio planas – radialinis, laikotarpis – XIX a. antroji pusė.

Mokslinė taryba pritarė architektės B. Kugevičienės ir S. Daunio pateiktam miestelio projektui su kai kuriomis pastabomis ir papildymais.

1978 m. liepos 12 d. muziejuje įvykusiame pasitarime buvo aptarti pirmieji į miestelio teritoriją keliami pastatai. Numatyta statyti: arbatinę (Šeduva), karčemą (Kartena), paštą (Turgeliai), mokyklą (Plokščiai), kalvę (Salantai), prekybininko namą (Telšiai, Šiaulėnai), valsčiaus pastatą (Pušalotas). Kelti šiuos pastatus siūlė K. Čerbulėnas, B. Kugevičienė, S. Daunys.

1980 m. rugsėjo mėnesį direktoriaus įsakymu patvirtinta muziejininkų grupė miestelio pastatams tirti, rekognoskuoti, interjero detalėms projektuoti, tyrimams publikuoti ir kt. Grupės vadovas – muziejininkas E. J. Morkūnas. Grupė turėjo spręsti amatų, prekybos, technikos objektų eksponavimą muziejuje, palikdami Paminklų konservavimo institutui (S. Dauniui) teisę priimti sprendimus dėl miestelio visumos.

1983 m. birželio 10 d. muziejuje įvyko mokslinė konferencija Lietuvos miestelių tyrimo klausimais. 1984 m. buvo baigtas miestelio pastatų ekspozicijos projektas. Pateiktas 67 keltinų į muziejų pastatų sąrašas.

XX a. devintasis dešimtmetis – intensyvios muziejaus miestelio statybos laikotarpis. Be pradėtų Šeduvos arbatinės, Kartenos karčemos, statomas „plytų stiliaus“ namas iš Pušaloto, Telšių, Šiaulėnų, Tabariškių prekybininkų namai, Žiežmarių tvartas, Plokščių mokykla, Luokės špitolė, Žemaičių Kalvarijos monopolio pastatas, Šaukėnų klebonijos svirnas.

1999 m. į bendrąją tuo metu rengiamą Lietuvos vardo minėjimo tūkstantmečio programą buvo įtrauktas pasiūlymas dėl Liaudies buities muziejaus komplekso užbaigimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2000 m. pasiūlymui pritarė ir miestelio statybai baigti skyrė apie 10 milijonų litų.

Building Lithuania’s open-air museum

The memories of Vytautas Stanikūnas, Director of the Lithuanian Folk Museum, describe the history of the Lithuanian open-air museum – from 1965, when the order was signed to establish an open-air ethnographic museum that would reflect all of Lithuania’s regions, to its opening in 1974. He remembers how the museum’s conception was created, location chosen, expeditions organised to find old, interesting examples of wooden architecture, collection of other exhibits. In total, 174 ha of land and forest were dedicated to this museum, and until its opening more than 70 buildings (out of the planned 169) were reconstructed. 7 homesteads with interior-livelihood expositions were completed.

Lietuvos liaudies buities muziejaus ekspozicijų kaita ir jų poveikis lankytojui

Inga LEVICKAITĖ-VAŠKEVIČIENĖ

Straipsnyje pristatomos Lietuvos liaudies buities muziejaus (toliau – LLBM) ekspozicijos nuo muziejaus įkūrimo iki šių dienų. Kaip lyginamasis kontekstas, pasitelkiama geroji keturių užsienio muziejų po atviru dangumi JAV ir Europoje patirtis.

Pastaraisiais dešimtmečiais į muziejaus ekspozicijas ar atskirus jų eksponatus žvelgiama kaip į vertingą mokymo medžiagą ir priemonę. Kultūrinė erdvė, neformali aplinka didina mokymosi motyvaciją, o galimybė muziejuje daugelį dalykų ne tik pamatyti, bet ir išbandyti pačiam dar padidina mokymosi efektyvumą. Anot dr. Davido Flemingo, šiuolaikinis muziejus siekia pritraukti kuo įvairesnius socialinius sluoksnius, o mokymasis muziejuje tampa svarbiu jų integracijos įrankiu (Šapranauskaitė 2011: 36).

Apie tai, kaip muziejuje buvo kuriamos statiškos ir veikiančios ekspozicijos, jau rašyta (Levickaitė 2008). Nagrinėtas ir šiuolaikinių informacinių technologijų naudojimas muziejaus ekspozicijose (Levickaitė-Vaškevičienė 2014), rūpimai temai reikšmingi Gitos Šapranauskaitės straipsniai „Lietuvos liaudies muziejus: mokymasis kaip komunikacija“ (Šapranauskaitė 2011) ir „Etnografinės programos“ (Šapranauskaitė 2010). Naujosios muziejaus ekspozicijos trumpai pristatytos leidinyje „40 metų su Jumis“ (Blaževičienė ir kt. 2014) ir muziejaus interneto svetainėse. Daug niekur neskelbtų, todėl ypač vertingų žinių pateikė muziejininkai: kultūros projektų vadovė Emilija Dabregaitė, direktoriaus pavaduotojas informacijai ir muziejininkystei dr. Eligijus Juvencijus Morkūnas, vyresnioji muziejininkė Sigita Žukauskaitė. Remiamasi ir asmeniniu archyvu, kokybiniais interviu, sukaupta ekspozicijų rengimo medžiaga.

Muziejaus ekspozicijų kūrimo principai

LLBM atspindimas XVIII a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės laikotarpis. Kuriant muziejų pagrindiniais nekilnojamais ekspozicijos vienetais nutarta laikyti įvairaus turtingumo ūkių sodybas, stovinčias pavieniais kompleksais arba sudarančias kaimų ar miestelio fragmentus, ir komplektuoti jas su visų funkcijų pastatais ir visais etnografiniam regionui būdingais kiemo įrangos komponentais. Kiekvienai sodybai suteiktas pavadinimas, primenantis vietą ar vietovę, iš kurios muziejuje stovintis pastatas buvo atkeltas. Muziejui renkant etnografinę vertę turinčius eksponatus, visų pirma buvo ieškoma būdingiausių, dažnai naudojamų valstiečio buityje daiktų, o ne pačių gražiausių ir unikaliausių. Kuriant sodybas ir kaimus muziejaus erdvėje, stengtasi aplink pastatus sukurti jiems būdingą aplinką su želdiniais ir mažosios architektūros formomis. Muziejuje vienintelė šešių pastatų sodyba iš Dirgalio kaimo (Kretingos r.) yra perkelta visa ir atstatyta tokia pat, kokia buvo atrasta. Jau XX a. septintajame dešimtmetyje ir vėliau sodybų su visais ūkiniais trobesiais buvo išlikę labai mažai, be to, jie taip pat sparčiai keitėsi. Tad kitos sodybos buvo dirbtinai sukomponuotos iš pavienių konkrečiame krašte atrastų pastatų, bet laikantis tam tikrų taisyklių: buvo atsižvelgiama į pastato architektūros ypatumus, skirtingų pastatų funkcinius ryšius, jų statybos laiką. Tai lėmė atkuriamo ūkio ypatumus – su kokiu laikotarpiu jis bus siejamas, koks – mažažemio, vidutinioko ar pasiturinčio valstiečio – ūkis bus atkurtas, kiek žemės jis galėjęs turėti, pagal ūkinių pastatų dydį numanomas ir laikomų gyvulių skaičius. Taip buvo kuriama būsimos ekspozicijos legenda: nutariama, kokia bus šeimos sudėtis (tėvai, seneliai, yra vaikų ar ne), kokie šeimos narių užsiėmimai. Ekspozicijoms buvo atrinkti žmogaus kasdieniam gyvenimui, darbui ir laisvalaikiui būtini daiktai. (Levickaitė 2008: 113). Ilgainiui muziejuje buvo atkurta ne tik ūkininkų, bet ir

Daujėnų sodybos gryčia. 2010 m. *Arūno Baltėno nuotrauka.*

amatininkų, prekybininkų, inteligentų, vėliau ir tremtinių, įvairių konfesijų atstovų buitis, jų darbo įrankiai ir priemonės. Planuojama atkurti ir dvaro aplinką. Kuriant ekspozicijas siekta įvairovės, vengta daiktų kartojimosi.

Statiškosios muziejaus interjero ekspozicijos

Dauguma LLBM ekspozicijų – statiškos. Tokia ekspozicija yra stabili, nekintanti, neliečiama. Joje eksponuojami autentiški daiktai, bet nesiekiama atskleisti jų funkcinių ryšių. Muziejaus lankytojas nuo tokių ekspozicijų dažniausiai atskiriamas juostele arba organinio stiklo durimis.

1966 m. įkurtas muziejus lankytojams buvo atidarytas 1974 m. Pirmąsias gyvenamųjų pastatų interjero buities ekspozicijas rengė muziejininkai Klemensas Čerbulėnas, Stasys Daunys, Aušrelė Kargaudienė, Vitalija Lamauskaitė, Regina Laucienė, Leonardas Lekavičius, dr. E. J. Morkūnas, Povilas Valaika, Romas Vilyvis.[1] Šios ekspozicijos neturėjo aiškiai apibrėžtos temos. Jas būtų galima apibūdinti kaip klasikines: estetiškas, išpuoselėtas, perteikiančias idealizuotą buities paveikslą. Visų pirma siekta parodyti tai, kas gražu. Kai kurių šias ekspozicijas kūrusių muziejininkų vaikystė ar jaunystė prabėgo tarpukario Lietuvoje, todėl jie galėjo remtis ir savąja patirtimi. Galbūt praeities idealizavimas jiems buvo kaip atsvara sovietmečio tikrovei. Tokios yra muziejaus Darbėnų (Žemaitijos sektorius), Rudaminos (Dzūkijos sektorius), Tauragnų (Aukštaitijos sektorius) sodybų ekspozicijos. Kiek kitokios amatų, technikos paveldo įrangą demonstruojančios ekspozicijos – milo vėlykla, kalvė ir t. t.

Po kelerių metų muziejuje buvo pradėtos ruošti teminės ekspozicijos. Jų autoriai – muziejininkai Nijolė Andrejevienė, Vingaudas Baltrušaitis, dr. E. J. Morkūnas, Erika Nenartavičiūtė, Janina Samulionytė, Sigita Žukauskaitė, Gražina Žumbakienė.[2] Pirmoji ekspozicija, skirta lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpiui, buvo įrengta 1976 m. Kirdeikių (Aukštaitijos sektorius) sodyboje. Pirkioje kuriama situacija: ūkininkas, sekmadienį grįždamas iš bažnyčios, skara uždengtoje pintinėje parsiveža ir „Aušros“ žur-

1. Pokalbis su LLBM direktoriaus pavaduotoju informacijai ir muziejininkystei dr. E. J. Morkūnu. 2016 m. kovo 24 d. Užrašė I. Levickaitė-Vaškevičienė. Saugoma I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.

2. Pokalbis su LLBM direktoriaus pavaduotoju informacijai ir muziejininkystei dr. E. J. Morkūnu. 2016 m. kovo 24 d. Užrašė I. Levickaitė-Vaškevičienė. Saugoma I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.

nalo numerį. Kamaraitė buvo skirta pažinčiai su slaptąja daraktorine mokykla. Pasirinkus tokį eksponavimo būdą, pirmiausia ieškota temų, kurias perteikti padėtų konkretūs eksponatai, o lankytojams galima būtų papasakoti jais perteikiamą istoriją. Pavyzdžiui, Gyvakarų (Aukštaitijos sektorius) sodybos ekspozicija pasakoja apie pasiruošimą vestuvių vaišėms ir mergvakarį, Pagiriuose (Aukštaitijos sektorius) padengtas Velykų šventinis stalas, Musteikoje (Dzūkijos sektorius) sukurta mirusiųjų paminėjimo šventės – *Dziedų* aplinka ir imituojama gamtininko Tado Ivanausko viešnagė, Daujėnuose (Aukštaitijos sektorius) pristatoma alaus gamyba ir t. t. Ekskursijų vadovai tokiose ekspozicijose turi ką papasakoti, bet vis dėlto neaišku, ar po muziejų vaikščiojantys pavieniai lankytojai geba atpažinti ir įvertinti temines ekspozicijas, atskirti jas nuo statiško buities daiktų eksponavimo.

Sovietmečiu buvo laikomasi dar vieno eksponavimo principo – sakralinio pobūdžio objektai buvo įkurdinami nuošalesnėse vietoje (pavyzdžiui, Račkiškės (Aukštaitijos sektorius) koplyčią iš pradžių leista statyti tik dauboje) ar padedami taip, kad lankytojui išsyk nekristų į akis (kryžiai, kryželiai, maldaknygės, šventi paveikslai). Gyvenamose sodybose paprastai kabėjo devyni arba dešimt šventų paveikslų, muziejaus sodybose – tik po vieną, geriausiu atveju – du. Etnografinis tikslumas atstatytas tik atgavus Nepriklausomybę. Muziejininkai dažnai sulaukdavo vietos funkcionierių kaltinimų, esą ekspozicijose per daug idealizuojama praeitis. Pavyzdžiui, nebuvo leidžiama kabinti lašinių palčių, kumpių, skilandžių muliažų, kaip gero gyvenimo simbolių. Sovietmečiu į muziejų liko neperkelta tarpukariui būdinga sodyba, kurios pastatai būtų buvę išdėstyti kompaktiškiau. To meto Lietuvos kaimo pasiekimai, turtingumas ekspozicijose (išskyrus atkurtąjį miestelį) neatsispindi.

Kuriant ekspozicijas į muziejų perkeltuose pastatuose, nebuvo išsaugotas jų ryšys su ten gyvenusiais konkrečiais žmonėmis ir jų daiktais, jie buvo tarsi nuasmeninti. Dabar tendencijos keičiasi, stengiamasi atkurti konkrečiame name gyvenusios šeimos istoriją ir eksponuoti būtent jos buitį menančius rakandus. Po truputį atkuriami ir konkrečius namus supę želdiniai. Kuriant vientisą erdvę, kurioje lankytojas galėtų identifikuotis su praeitimi, biografiniai jos elementai labai svarbūs. Kita vertus, muziejuje laikas tarsi sustojęs, sodybų gyventojų istorijos neturi tolesnės perspektyvos, kurią buvo galima nujausti, žinant tikrųjų sodybų gyventojų istorijas: pavyzdžiui, Rudaminos (Dzūkijos sektorius) sodyboje įrengta mažažemio ūkininko ekspozicija, nors tikrovėje gyvenamojo namo šeimininkas buvo pasiturintis viršaitis ir jau buvo supirkęs medieną naujiems trobesiams statyti.

Tad statiškos muziejaus interjero ekspozicijos neturi intencijos atspindėti konkrečios šeimos kasdienybės, gyvenimo, kuris tik prieš akimirką virte virė, o dabar akimirkai sustabdytas. Visos lovos tvarkingai užklotos, nė raukšlelės, spintos ar skrynios su jose esančiais drabužiais bei audiniais uždarytos, stalai neužtiesti, prie klumpiaus darbo įrankių nesimato net menkiausios skiedrelės ir pan. Taip neišvengiama skirtingų gyvensenų suniveliavimo, buities daiktų, kaip eksponatų, praradusių savo pirminę funkciją, suabsoliutinimo. Iš tiesų ūkininkas naudojo daug daugiau daiktų negu eksponuojama, todėl ekspozicijos atrodo kiek tuštokos. Smulkių eksponatų nebededama dėl pasitaikančių vagysčių, nuo jų apsaugančios daugelyje sodybų įrengtos organinio stiklo durys ekspoziciją dar labiau atitolina nuo lankytojo. Statiškas ekspozicijas pagyvina muliažai, tačiau juos pagaminti gana brangu, tad šiuo metu muziejuje muliažų (dažniausiai maisto produktų) dar nėra daug (Levickaitė: 2008: 114, 115).

Ekspozicijose visada labai svarbios anotacijos, suteikiančios lankytojams daugiau informacijos. Prie muziejaus kaimo pastatų kabo permatomo plastiko plokštelės, kuriose įvardinta tik pastato paskirtis ir pavadinimas, jo statybos laikotarpis bei vietovė, iš kurios statinys atkeltas į muziejų. Taip pat pateikiamas patalpų planas su jų pavadinimais. Greta – trumpas vertimas į anglų kalbą.

Miestelio stadaloje ir pakelės (Užbradumės) karčemoje pateikiamos išsamesnės anotacijos apie vasaros ir žiemos transporto priemones.[3] Inžinerinio paveldo ekspozicijos Žiežmarių (miestelio sektorius) tvarte specialiai parengtoje anotacijoje informacijos dar daugiau – joje aprašyti eksponatai, jų veikimo principas, gamintojai, pateikta įdomesnių detalių.[4] Kai kurioms miestelio pastatų ekspozicijoms parengtose skrajutėse pristatomas kiekvienas objektas su metrika bei paskirties apibūdinimu. Bažnyčios anotacijos – išsamios, iliustruotos.

Nuo 2006 m. oficialus muziejaus prekės ženklas taip pat yra su užrašu TĖVIŠKĖ. Įrengiant muziejaus interjero bei eksterjero ekspozicijas siekta, kad kie-

3. Pokalbis su LLBM vyresniąja muziejininke S. Žukauskaite. 2016 m. kovo 24 d. Užrašė I. Levickaitė-Vaškevičienė. Saugoma I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.
4. Inžinerinio paveldo ekspozicijos Žiežmarių tvarte anotacija. Saugoma I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.

Muziejininkė Irena Saulutė Špakauskienė prie jurtos. *Nuotrauka iš I. S. Špakauskienės archyvo.*

kvienas čia apsilankęs galėtų rasti savo tėviškę. Jeigu sodybos išorės vaizdas ir jos vidus asocijuojasi su gimtaisiais tėvų, senelių namais, kelia nostalgiją, prisiminimus arba kitaip veikia emocijas, tokia ekspozicija, muziejininkų įsitikinimu, yra sukurta teisingai, tiksliai.

Veikiančios ekspozicijos: muziejus tampa gyvas

LLBM yra ir veikiančių ekspozicijų, kuriose lankytojams suteikiama galimybė pamatyti, patirti ir išmokti daugiau. Tokiose ekspozicijoje eksponatai naudojami pagal paskirtį. Dažniausiai tai muziejinės vertybės, neturinčios išliekamosios vertės, saugomos pagalbiniame muziejaus fonde. Jų funkcijas ar pasirinktus darbus demonstruoja muziejaus darbuotojas. Sovietmečiu buvo leidžiama rengti tik statiškas ekspozicijas. Egzistavo aibė ideologinių ir kitokių draudimų. Tarkime, dėl galimo gaisro pavojaus visų į muziejų perkeltų gyvenamųjų pastatų krosnys tėra iš plytų sumūrytos jų imitacijos. Tad jų neįmanoma užkurti, o kai pastatai nešildomi, muziejus negali veikti ištisus metus.

Veikiančios ekspozicijos pradėtos planuoti atgavus Nepriklausomybę. Tada miestelio špitolės pastate pradėjo dirbti amatininkai (puodžiai, audėja, pynėja, gintaro apdirbėjai ir pan.). Čia užsukę lankytojai gali stebėti darbo procesą, patys pamėginti kažką pasigaminti arba nusipirkti patikusį daiktą. Atidarius geležies krautuvės ekspoziciją, joje interpretuojamas žydo krautuvininko darbas (Levickaitė 2008: 115).

Veikiančiomis galima vadinti ir Tremties ir rezistencijos sektoriaus ekspozicijas, kurios dabar yra vienos iš įdomiausių. Nuo 1993 m. jurtoje dirbanti muziejininkė Irena Saulutė-Špakauskienė – 1941 m. tremtinė, gyva istorinių įvykių liudininkė. Jos asmenine patirtimi paremtas pasakojimas – be galo įtaigus, leidžiantis pajusti iš Lietuvos ištremtų žmonių tragediją. Tai tikra, o ne išmokta žmogaus istorija.[5] Lankytojai jurtoje gali ir atsisėsti, atsigulti ant gultų arba pakilnoti darbo įrankius ir t. t. Ir partizanų slėptuvės ekspozicijoje vaikai gali landžioti po urvą, per kurį į bunkerį įlįsdavo ir išlįsdavo partizanai.[6]

Sodybose veikiančias ekspozicijas kurti buvo daug sudėtingiau. Jos įrengtos trijose sodybose. Dzūkijos sektoriuje nuo 2000 m. veikia Vaitakarčmio sodyba. Jos ekspozicijoje galima susipažinti su kerdžiaus gyvenimu. Čia dirbantis muziejaus darbuotojas pasakoja ir rodo lankytojams, kaip seniau pūsdavo trimitą, pindavo krepšius, rišdavo vantas, kaip piemenukai darydavo

5. Inga Levickaitė, Janina Samulionytė. Gyvasis tremties liudijimas Lietuvos liaudies buities muziejuje. Prieiga per internetą: http://llbm.lt/parodos/I.S.Spakauskienes_paroda_2013_05_07/ [žiūrėta 2016 03 24]
6. Pokalbis su LLBM direktoriaus pavaduotoju informacijai ir muziejininkystei dr. E. J. Morkūnu. 2016 m. kovo 24 d. Užrašė I. Levickaitė-Vaškevičienė. Saugoma I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.

Kerdžius pučia dūdą Vaitakarčmio sodyboje. *R. Žaltausko nuotrauka.*

žaislus. Daugelį eksponatų galima patiems išbandyti, pažiūrėti, kaip jie veikia, pažaisti.

Zervynų (Dzūkijos sektorius) sodyboje 2003 m. atidaryta Žaidimų sodyba, kurios ekspozicija ir aplinka skirta vaikų žaidimams. Interjeras joje atspindimas minimaliai: sustatyti tik stalai su suolais su kėdėmis. Daugelis eksponatų – mediniai arkliukai, paukštelių kolekcijos ir pan. – pristatomi kaip parodoje. Vaikai gali žaisti su senaisiais namų darbo, tautodailininkų sukurtais ar šiuolaikiniais žaislais. Sodyba turi savo šeimininkę – žaidimų organizatorę. Ji parodo lankytojams, kaip veikia žaislai, paaiškina taisykles.

Aukštaitijos sektoriuje 2003 m. įrengtoje Klepšių dūminėje gryčioje dirba muziejininkė-interpretatorė, kuri bendrauja su lankytojais, atsako į jų klausimus, rodo įvairius darbus. Gryčioje eksponuojami pagrindinio ir pagalbinio fondo eksponatai. Dalis jų – kopijos, kurias padarė muziejaus restauratoriai. Kurdami gryčios interjerą, muziejininkai taikėsi prie lankytojų poreikių – jie gali įeiti į patalpas, pasėdėti už stalo, atsigulti ant pakloto gulto, liesti daiktus. Užsimanę gali išbandyti kokį darbą (malti girnomis, piestoje grūsti *grucę*, kočioti, sukti lanktį su siūlais, lipti lipyne). Taip sužinoma apie eksponatų paskirtį, veikimo principą. Per šventes čia kūrenama krosnis ir kepama kiaušinienė (Levickaitė 2008: 116, 117). Klepšių gryčia iš karto tapo vienu patraukliausių sektoriaus akcentų.

Nuo 2004 m. kasmet per Žolinės šventę Tauragnų (Aukštaitijos sektorius) sodyboje muziejininkai, moksleiviai, jų tėvai, senjorai – apie 20–30 žmonių dalyvauja interpretacinėje programoje „Žolinė. Šventadienis Lietuvos kaime XX a. 3–4 dešimtmetyje“. Taip patraukliai mokomasi istorijos, pristatomos etnokultūros temos. Atgaivinamos buitinės, bendravimo situacijos, jos susiejamos su dabartimi. Kasmet prieš šią programą vyksta 1–2 dienų seminarai. (Šapranauskaitė 2010: 129).

Nuo 2011 m. sezono metu (nuo gegužės 1 d. iki spalio 1 d.) muziejus pradėjo dirbti be išeiginių. Pirmadieniais sodybų prižiūrėtojas pakeičia muziejininkai, jie bendrauja su lankytojais ir pasakoja apie ekspozicijas. Kai kur siūloma išmėginti kokį nors darbą – tarkime, Obelinės (Suvalkijos sektorius) kluone, žemės ūkio mašinų parodoje pasukti arpą ir akselinę.[7]

7. Pokalbis su LLBM vyresniąja muziejininke Sigita Žukauskaite. 2016 m. kovo 24 d. Užrašė I. Levickaitė-Vaškevičienė. Saugoma I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.

Taigi, veikianti ekspozicija – tai dar viena galimybė sudominti ir *užsiauginti* lankytoją. Veikiančiose ekspozicijoje muziejuje pristatomas materialusis ir nematerialusis paveldas, lankytojas gali pats daug ką išmėginti, išgirsti specialisto komentarus, jis iš pasyvaus žiūrovo tampa aktyvus, besimokantis, galintis praeitį menančius objektus paliesti, užuosti, paragauti, išmokti jais naudotis.

Posūkis link edukacinių ekspozicijų

Edukacinėje ekspozicijoje ir jos aplinka, ir eksponatai yra iš dalies pritaikyti mokymui arba savarankiškam mokymuisi. Čia gali vykti įvairios edukacinės programos. Per pastarąjį dešimtmetį beveik visos naujai įrengtos muziejaus ekspozicijos ar parodos – edukacinės. 2005 m. duris atvėrė visus metus veikianti Pakapių (Aukštaitijos sektorius) sodyba, pritaikyta muziejuje vykdomoms edukacinėms programoms. 2008 m. Mičiūnų (Aukštaitijos sektorius) sodyboje sumūrijus aukštaitišką duonkepę krosnį čia įrengta duonos minkymo, kepimo indų ir prietaisų ekspozicija. Užsisakę edukacinę programą „Darbštus duoną gamina, tinginys vargą augina“, lankytojai patys kepa duoną: formuoja kepalėlius, liže juos pašauna į krosnį, pasišviesdami balana, stebi, kaip jie kepa, o paskui ragauja.

2009 m. miestelio Urmininko name atidaryta ekspozicija „Ein tėvelis į svirnelį, nešas avižų saikelį (Paseikėk ir pasverk)“, kurioje pristatomi XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje naudoti saiko matai bei svarstyklės. Ekspozicija papildyta skaitmeniniais didelio formato senų fotonuotraukų atspaudais, jai pritaikytas specialus apšvietimas. Sukurtos dviejų rūšių anotacijos: eksponatų pristatymai ant sienos, o labiau besidomintiems – padalijamos anotacijos su kiekvieno eksponato metrika, tarminiu pavadinimu, talpa, pagaminimo data, naudojimo vieta ir t. t. Svarbu, kad ir ekspozicijoje, ir čia vykstančioje edukacinėje programoje akcentuojami įvairūs tarminiai daiktų pavadinimai.[8]

2010 m. Paluobių (Suvalkijos sektorius) sodybos tvartelyje buvo paruošta edukacinė paroda „Atpažink medį“, skirta savarankiškam mokymuisi. Joje jaunieji muziejaus lankytojai gali susipažinti su pagrindinėmis

8. Pokalbis su LLBM vyresniąja muziejininke S. Žukauskaite. 2016 m. kovo 24 d. Užrašė I. Levickaitė-Vaškevičienė. Saugoma I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.

Kiaušinienės kepimas Klepšių sodyboje. *R. Žaltausko nuotrauka.*

Edukacinė paroda-ekspozicija Urmininko name. *E. J. Morkūno nuotrauka.*

medžių rūšimis. Iš medienos pavyzdžių – medžio kamieno išilginio ir skersinio pjūvio, žievės, lajos, lapų, net kvapo – galima mokytis atpažinti, koks tai augalas. Supažindinama su medžio savybėmis, jo medienos panaudojimo sritimis. Peržiūrėję parodą lankytojai gali pasitikrinti įgytas žinias – atpažinti, kokio medžio kaladėlės sudėtos greta esančiame vežimėlyje.[9]

Kai muziejus įsitraukė į tarptautinius projektus, atsirado daugiau galimybių kviesti užsienio šalių specialistus, rengti mokymus, kurti naujas ekspozicijas. 2008–2011 m. įgyvendinant Europos ekonominės erdvės finansinio mechanizmo projektą „Medinio paveldo restauratorių ir tradicinių amatų mokymo plėtra Lietuvos liaudies buities muziejuje, atstatant Aristavėlės dvaro sodybos rūmus“ buvo atstatytas dvaro pastatas, o jo restauravimo darbai derinti su praktiniu mokymu: iš viso surengti 5 seminarai po 12 dienų, kurių temos – medinio paveldo restauravimas, tradicinė medinė statyba, stogo dengimas, staliaus darbai, medžio drožyba. Seminarams vadovavo įvairių šalių ekspertai, perimta jų, ypač Norvegijos, kuri garsėja medinio paveldo apsaugos tradicijomis, patirtis. Pasitelkus GLO (*Generic Learning Outcomes*) metodą, plačiai taikomą Didžiosios Britanijos muziejuose, išsamiai, pagal įvairius kriterijus (įgytas žinias, supratimą, įgūdžius, veiklumą, elgseną, progresą, pažiūras, vertybes, pasitenkinimą, įkvėpimą ir kūrybiškumą) buvo įvertinti seminarų dalyvių mokymosi rezultatai ir įgyta patirtis (Šapranauskaitė 2011: 37, 38).

2011 m. muziejaus miestelyje buvo baigta statyti bažnyčia. Jos sienas rentė dailidės – Jonas, Paulius ir Andrius Zumarai iš Vilkijos, šio amato išmokę iš tėvų ir senelių. Rąstams tašyti buvo pagaminti plačiaašmeniai kirviai – *skliutai*. Talkino ir 9 užsienio meistrai, programos „Culture 2000“ finansuoto tarptautinio projekto „Tradicinių amatų puoselėjimas, siekiant išsaugoti medinį Europos paveldą“, dalyviai (Blaževičienė ir kt. 2014: 10).

Muziejus siekia talkinti ir jautrių visuomenės grupių – neįgaliųjų, nuteistųjų – integracijai. 2012 m. Tauragnų sodyboje, vykdant projektą „Prosenelių sodybą regiu širdimi“, buvo įrengta pirmoji taktilinė ekspozicija, pritaikyta neregiams ir silpnaregiams muziejaus lankytojams. Į sodybą jie ateina geltonai nudažytu takeliu. Projekto partnerės – Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos nuteistieji pagamino liečiamą sodybos maketą (gyvenamasis namas, tvartas, klojimas, svirnas, šulinys, koplytstulpis), kurį lytėdami vaikai ar suaugusieji gali susipažinti su pastatų dydžiu, jų išsidėstymu.

9. Edukacinės parodos „Atpažink medį“ anotacijos. Saugomos I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.

Ekspozicijos aprašas buvo išleistas Brailio raštu (Blaževičienė ir kt. 2014: 15).

2014 m. muziejaus miestelyje duris atvėrė ilgai laukta tarpukario žydo buto ekspozicija, primenanti daugiakultūrinį Lietuvos paveldą. Ją siekta įrengti taip, kad lankytojas išsyk suprastų, kad šiame bute gyveno žydų šeima. Žydų ir lietuvių namų interjerai atspindi ir dviejų tautybių žmonių gyvensenos skirtumus: skiriasi baldų naudojimas, valgio ruošimas, su religinėmis apeigomis susiję daiktai. Žydų šeimos virtuvėje visada daug indų ir įrankių, nes, laikantis tradicijų, niekada nemaišomi mėsos ir pieno produktai, jiems naudojami skirtingi virtuvės rykai. Kambaryje – šabui padengtas stalas. Jis prasideda penktadienio vakarą, kai šeimos moterys uždega žvakes. Žvakių šviesa simbolizuoja dėkingumą Dievui – dangiškos šviesos kūrėjui, atskyrusiam tamsą nuo šviesos ir šventą šabo dieną nuo kitų savaitės dienų.[10]

Edukacinės ekspozicijos traukia skirtingų poreikių lankytojus, o muziejus tampa savotišku mokymo centru.

Šiuolaikinių informacinių technologijų panaudojimas muziejaus ekspozicijose

Muziejuje edukacijai pasitelkiami ne vien materialūs, bet ir skaitmeniniai eksponatai. LLBM savo ekspozicijų pristatymui jau pradėjo sėkmingai naudoti šiuolaikines informacines technologijas.

2012 m. muziejaus centriniuose vartuose buvo įrengtas informacinis skaitmeninis terminalas su liečiamu ekranu. Jame lankytojams sukurti ir vizualizuoti keturi maršrutai po muziejaus ekspozicijas. Siūloma pasirinkti etnografinius regionus, miestelį, tremties ir rezistencijos istoriją primenančias vietas arba dvaro sodybą. Galima rinktis maršrutą ir pagal trukmę – 1, 2, 4 val. Parengti penkių Lietuvos etnografinių regionų bei kitų muziejaus zonų apibūdinimai lietuvių ir užsienio (anglų bei rusų) kalbomis, sudaryti muziejaus regionų planai, vizualizuota teritorijos aplinka, nupiešti visi muziejaus objektai (pastatai, prekybos taškai, takeliai, augmenija). Apibūdinta kiekvieno pastato (iš viso 180) architektūra, akcentuotos įdomesnės detalės. Interjero ekspozicijos neaprašytos, tik nurodoma, kur kokia yra. Kiekvieną pastatą iliustruoja nuo 6 iki 8 skaitmeninių

10. Birželio 19 d. Lietuvos liaudies buities muziejaus miestelyje duris atvėrė ilgai laukta žydo buto ekspozicija. Prieiga per internetą: http://www.llbm.lt/index.php?lang=1&sid=263 [žiūrėta 2016 03 24].

Aristavėlės dvaro rūmai LLBM. *R. Žaltausko nuotrauka.*

vaizdų. Terminale galima pasižiūrėti trumpą filmuką apie muziejų ir jame vykstančius renginius, naudotis interaktyviu muziejaus miestelio žemėlapiu. Lankytojai terminale pasirinktą maršrutą čia pat, bilietų kasoje, gali gauti atspausdintą ant popieriaus lapo. Terminale teikiamą informaciją planuojama nuolat atnaujinti ir papildyti; ją galima naudoti ir kitose informacinėse erdvėse. Dėl saugumo ir oro sąlygų šiuo metu terminalas veikia tik muziejaus lankymo sezono metu.

2013 m. muziejus dalyvavo rengiant elektroninę paslaugą „E. Gidas“ (elektroninis muziejų ir ekspozicijų gidas), kuri pritaikyta mobiliesiems išmaniesiems telefonams bei planšetiniams kompiuteriams. „E. gido“ paslaugą nuspręsta įrengti muziejaus miestelyje, Šiaulėnų gyvenamajame prekybiniame name. Jame yra trys ekspozicijos: valstybinė degtinės parduotuvė, žydo butas ir geležies parduotuvė. Projektui atrinkta 60 vertingiausių, lankytojų dėmesį labiausiai traukiančių eksponatų. Jie pagal tematiką suskirstyti į grupes, pavyzdžiui, geležies parduotuvėje išskirtos šios grupės: namų apyvokos eksponatai, kalvystės ir žemės ūkio technikos eksponatai, namų ūkio technika, chemijos gaminiai. Eksponatų metaduomenys įvesti į LIMIS sistemą (tai Lietuvos muziejų integrali informacinė sistema) ir susieti su skaitmeniniais vaizdais. Nepasitenkinta vien akivaizdžiu, daiktą identifikuojančiu aprašu, pateikta informacija ir apie daikto kilmę, veikimo principus, unikalumą, įsigijimo aplinkybes ir kitas lankytojams įdomias detales. Parengtas ir audiogido ekskursijos tekstas lietuvių ir anglų kalbomis.

Ši elektroninė paslauga sudaro galimybę lankytojams, naudojantis programėle „Lietuvos muziejų e. gidas“, išmaniaisiais įrenginiais peržiūrėti virtualias eksponatų parodas ir jose pateiktą skaitmeninę informaciją (greta garso įrašų lietuvių ir anglų kalba, klausos negalią turintiems asmenims siūloma peržiūrėti pasakojimą gestų kalba). Informaciją apie eksponatą galima pamatyti, išgirsti ir nuskenavus prie jo esantį QR kodą. Žinoma, nei audiogidas, nei mobili aplikacija niekada nepakeis gyvo pasakojimo, žmogaus, kuris gali atsakyti į iškylančius klausimus, pateikti platesnę informaciją, prisitaikyti prie lankytojų grupės poreikių. Kita vertus, naujosios technologijos suteikia galimybę muziejaus lankytojui susikurti asmeninį maršrutą, judėti savu tempu, o dominančią informaciją išklausyti ne vieną kartą (Levickaitė-Vaškevičienė 2014: 224, 225).

2014 m. dalis Urmininko namo saiko matų ir svarstyklių ekspozicijos buvo suskaitmeninta naudojant „Blinkster“ programą, kurią sudaro trys pagrindiniai

Valstybinės degtinės parduotuvės ekspozicija, kurioje veikia elektroninė paslauga „E. gidas“. *E. J. Morkūno nuotrauka.*

Tarpukario žydo butas interjeras miestelyje. *R. Žaltausko nuotrauka.*

dėmenys: vaizdų atpažinimas, geolokacija ir socialiniai tinklai. Mobiliuoju įrenginiu padarius eksponato nuotrauką, programa jį atpažįsta ir pateikia informaciją.[11]

2015 m. Suvalkijos sektoriaus Obelinės sodyboje buvo įrengta interaktyvi erdvė su 2 pilotinėmis instaliacijomis (šuns lojimas ir ūkininkų dialogas). Prie būdos pasigirsta šuns lojimas ir urzgimas, o praeinant pro tvartą galima išgirsti ūkininkų ir jų samdinio pokalbį. Jie šnekučiuojasi, į pokalbį vis įterpdami ir patarles. Jei lankytojas žvilgteli pro langelį į pastato vidų, į tai sureaguojama kandžiomis replikomis.[12]

Informacinės technologijos pagyvina muziejaus ekspozicijas ir daro jas patrauklesnes, ypač vaikams bei jaunimui.

Geroji užsienio muziejų po atviru dangumi patirtis rengiant statiškas ir veikiančias ekspozicijas

Pasaulio muziejuose po atviru dangumi taip pat kuriamos ne tik statiškos, bet ir veikiančios ekspozicijos. Kai kurie muziejai derina abu variantus, kiti renkasi tik veikiančias ekspozicijas. Vadinamuoju gyvosios istorijos (*living history*) principu dažniausiai grindžiamos Jungtinių Amerikos Valstijų muziejų po atviru dangumi ekspozicijos.

Veikianti ekspozicija buvo įkurta ir pirmajame pasaulyje muziejuje po atviru dangumi – Švedijoje 1891 m. įkurtame Skansene. Jo įkūrėjas Artūras Hazelijus teigė, kad „muziejuje žmonės turi gyventi senose sodybose taip, kaip jie gyvendavo jose anksčiau, katinas turi gulėti ir murkti ant židinio, šuo kaitintis saulėje, iškišęs galvą iš savo būdos, pievose ganytis gyvuliai“. Šis eksponavimo principas, kaip geriausiai atspindintis Švedijos istoriją bei senovės švedų gyvenimo būdą, ir buvo bandytas įgyvendinti, perkėlus į muziejų pirmąją Moros sodybą.

Susipažinimui su gerąja patirtimi (veikiančiomis ekspozicijomis, muliažų bei anotacijų panaudojimu statiškose ekspozicijose) pristatysime keturis muziejus po atviru dangumi: Skanseną, Jamtlio muziejų Švedijoje (įkurtą 1913 m.), „Plimoth Plantantion“ muziejų JAV, Masačusetso valstijoje (įkurtą 1947 m.), ir muziejų-parką Danijoje, Herninge (įkurtą 1892 m.).

Dabar Skansene kiekviena sodyba turi šeimininkus – vyrą ir moterį, kurie pasitinka užsukusį lankytoją ir demonstruoja įvairius seniau buityje dirbtus darbus. Muziejuje siekiama sukurti praeities gyvenimo iliuziją. Pagalbinė informacija pateikiama prieš peržengiant menamą laiko barjerą arba ją suteikia patys sodybos *gyventojai*. Taip stimuliuojant įvairius lankytojo pojūčius, įgyjamos žinios išlieka ilgam.

11. Urmininko namo saiko matų ir svarstyklių ekspozicijos eksponatų sąrašas. Saugomas I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.
12. Pokalbis su LLBM kultūros projektų vadove E. Dabregaite. 2016 m. kovo 24 d. Užrašė I. Levickaitė-Vaškevičienė. Saugoma I. Levickaitės-Vaškevičienės archyve.

„Plimoth Plantation“ muziejaus ugdymo filosofija grindžiama asmenine lankytojo, susidūrusio su istorija, patirtimi. Veikiančios ekspozicijos, pristatančios XVII a. anglų kolonistų, vadinamų piligrimais, ir *Wampanoag* genties Amerikos čiabuvių gyvenimą, akcentuoja skirtingus žmonių likimus. Muziejus siūlo tris mokymo lygius: informaciją, kritišką tyrimą bei pakitusį asmeninį suvokimą. Labai įtaigios „Plimoth Plantation“ ekspozicijos sukuria kunkuliuojančio gyvenimo vaizdą, o interpretuotojai aktyviai bendrauja su lankytojais. Dauguma muziejaus eksponatų – originalų kopijos.

Jamtlio muziejų sudaro vidaus ekspozicija, kuri veikia ištisus metus, ir lauko ekspozicija – muziejus po atviru dangumi, dirbantis tik vasarą. Vidaus ekspozicijoje stengiamasi paveikti lankytojo emocijas, tam pasitelkiama multimedija, šviesa, garsas, judantys eksponatai, leidžiama paliesti tam tikrus daiktus, juos pakelti ar pasimatuoti, svarbus ir tinkamas patalpų išdėstymas. Tai ypač žavi vaikus. Muziejuje po atviru dangumi visose sodybose dirba interpretuotojai, rodantys, kaip to laikotarpio žmonės gyveno, dirbo, kalbėjo, juokavo, kas jiems kėlė rūpestį. Daug kur verdamas valgis, kepama duona ar blynai. Šis gyvosios istorijos projektas, vykdomas nuo 1984 m., sulaukė milžiniško populiarumo (Lazauskienė 2009: 137).

Muziejuje po atviru dangumi Herninge pagrindinis vaidmuo tenka muliažams ir anotacijoms. Ekspozicijoje, pavadintoje „Metų įvykiai Jeno Nielseno ūkyje“, pasitelkus labai tikroviškus žmonių, daiktų, gyvūnų, augalų muliažus, pasakojamos istorijos apie danų valstiečių gyvenimo kasdienybę. Pavyzdžiui, vienoje sodyboje rodoma laidotuvių scena – juodai apsirengę vyrai ir moterys gedi mirusiojo. Kitame kambaryje eksponuojamas šermenims padengtas stalas, o dvi valstietės ruošiasi vaišinti atėjusiuosius. Vienose ekspozicijose lankytojas gali prisėsti šalia ir viską įdėmiai apžiūrėti, kitose nuo ekspozicijos jį skiria metalo tinklas. Šiame muziejuje didelis dėmesys skiriamas ir anotacijoms, kurios kabo ant sienų pastatų viduje. Anotacijos yra išsamios, plačios. Jose ne tik pristatomos ekspozicijos, bet pateikiama etnografinių žinių apie to meto Danijos gyventojus, jų buitį, maistą, gyvenseną ir pan. (Levickaitė 2008: 119)

LLBM muziejininkai, lankydamiesi užsienio muziejuose – ekskursijose, mokymuose, seminaruose, dalyvaudami bendruose projektuose, perima gerąją jų patirtį ir ieško būdų, kaip ją pritaikyti.

Išvados

Aptarus LLBM ekspozicijas bei jų poveikį lankytojui, galima teigti, jog per penkis muziejaus veiklos dešimtmečius ekspozicijos kito, greta statiškųjų ir veikiančių atsirado ir edukacinių, pradėta naudoti įvairias šiuolaikines informacines technologijas.

Auga ir ekspozicijose pristatomų temų spektras; orientuojamasi į įvairių lankytojų grupių poreikius. Siekiama, kad ekspozicijos būtų kuo patrauklesnės, kad muziejuje būtų galima vis geriau pažinti mūsų praeitį ir iš jos pasimokyti, kad šiuolaikinės visuomenės žmogui apsilankymas muziejuje būtų patraukli ir naudinga laiko praleidimo forma.

LLBM siekia tapti visus metus veikiančiu muziejumi su visų rūšių ekspozicijomis: statiškomis, veikiančiomis ir edukacinėmis.

Blaževičienė ir kt. 2014 = *40 metų su Jumis*. Sudarė Danutė Blaževičienė, dr. Eligijus Juvencijus Morkūnas, Gražina Teodora Morkūnienė, Vida Olechnovičienė. Kaunas: INDIGO print, 2014.

Lazauskienė 2009 = Aistė Lazauskienė. Muziejininkų viešnagė Švedijoje. Iš: *Gimtasai kraštas*, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2009.

Levickaitė 2008 = Inga Levickaitė. Eksponavimo formos Lietuvos liaudies buities muziejuje: nuo statiškų prie veikiančių. Iš: *Gimtasai kraštas*, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2008.

Levickaitė-Vaškevičienė 2014 = Inga Levickaitė-Vaškevičienė. Muziejinių vertybių skaitmeninimas LLBM: naujos sklaidos galimybės. Iš: *Lietuvos etnologija. 14 (23)*. Sudarytoja Auksuolė Čepaitienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.

Šapranauskaitė 2010 = Gita Šapranauskaitė. Etnografinės programos. Iš: *Muziejų edukacinės programos suaugusiems.* Vilnius: Gimtasis žodis, 2010.

Šapranauskaitė 2011 = Gita Šapranauskaitė. Lietuvos liaudies muziejus: mokymasis kaip komunikacija. Iš: *Lietuvos muziejų rinkiniai. XVI mokslinė konferencija. Šiuolaikinė muziejinė komunikacija: tradicijos ir inovacijos*. Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, 2011, Nr. 10.

Exhibits of the Lithuanian Folk Museum and their development

Inga LEVICKAITĖ-VAŠKEVIČIENĖ

The expositions of the Lithuanian open-air museum introduce visitors to Lithuania’s past, its tangible and intangible heritage — the goal is to present it in a way that is attractive for modern people. Over the five decades since this museum opened, its expositions have changed, next to the static and operating expositions new, educational ones have appeared, modern information technologies come into play. The focus is towards the needs of various user groups. Over the last decade almost all of the newly established expositions and exhibitions of the museum are educational in nature, in part adapted for teaching or independent learning. The Lithuanian Folk Museum aims to become a year-round museum with many different kinds of exhibits.

Lietuvos liaudies buities muziejaus metų ciklo švenčių „laiko juosta“

Vida OLECHNOVIČIENĖ

Muziejus yra nesiekianti pelno, vieša, nuolat tarnaujanti visuomenei ir jos raidai institucija, mokslo, edukacijos ir laisvalaikio tikslams įgyjanti, konservuojanti, tyrinėjanti, populiarinanti ir eksponuojanti žmonijos ir ją supančios aplinkos materialius ir nematerialius liudijimus.[1]

Lietuvos liaudies buities muziejus Rumšiškėse – tradicinės žemdirbiškos kultūros lobių sergėtojas. Tuo pat metu muziejus po atviru dangumi yra unikali erdvė, kurioje kultūra gali skleistis įvairiausiomis formomis. Nuo pat muziejaus atidarymo, siekiant atkurti kuo turtingesnį ir tikroviškesnį valstietiškos būties paveikslą, pradėtos rengti kalendorinės šventės, taip pat prisimintos apeigos ir papročiai, lydėję svarbesnius žemės ūkio darbus. Per 50 muziejaus gyvavimo metų siekėme jo lankytojams pristatyti visą kalendorinių švenčių ciklą. Jis formavosi ne vienerius metus[2], bet ilgainiui muziejuje prigijo Užgavėnės, Velykos, Jurginės, Sekminės, Joninės, Oninės, Žolinė, Kalėdos, tapusios gausų lankytojų būrį sukviečiančiais renginiais. Penkiasdešimtmečio proga kilo mintis sukurti savotišką „laiko juostą“ – aptarti, kaip muziejuje radosi visas švenčių ratas, ir akcentuoti pastaruųjų penkerių metų naujoves. Galbūt ne visi renginiai joje sužėrės vienodo ryškumo „gijomis“, bet nuojauta kužda, kad skaitytojui ši istorija gali būti įdomi.

Per pusę amžiaus daug kas keitėsi: sovietiniais laikais didžiosios vasaros šventės – Joninės, Žolinė, taip pat Kalėdos oficialiai buvo vadinamos religine atgyvena, jas švęsti viešai pradėjome tik atkūrus Nepriklausomybę. Pasikeitė ir valstybinių švenčių kalendorius: Velykos ir Kalėdos paskelbtos valstybinėmis šventėmis išsyk po Nepriklausomybės atgavimo, Žolinė – nuo 2002 m.; Rasos (Joninės) – nuo 2003 m.; Kūčios – nuo 2010 m.

Nors sprendimas įkurti muziejų buvo priimtas 1966 m., lankytojams jis duris atvėrė tik 1974 m. birželio 21 dieną. Jau per pirmąjį, trumpąjį vasaros sezoną[3] muziejuje buvo surengta net 20 Povilo Mataičio vadovaujamos Liaudies muzikos teatro trupės koncertų. O pirmąsias žemdirbiškas šventes muziejininkai surengė 1975-aisiais. Dėmesys visų pirma buvo sutelktas į kalendorinius darbo papročius, kurie, pasikeitus žemės ūkio technologijoms ir ūkininkavimo būdams, ėmė sparčiai nykti. Todėl muziejuje norėjome pristatyti ne tik materialųjį paveldą (darbo įrankius, padargus), bet ir nematerialųjį (parodyti, kaip jie buvo naudojami, kokie papročiai, dainos lydėjo įvairius darbus). Įsteigtame muziejuje išsyk buvo siekiama atkurti kuo įprastesnę, natūralesnę kaimo sodybų aplinką, su sodybų želdiniais, sodais, ariama žeme, sėjamais linais ir rugiais. Todėl tai puiki ir bene vienintelė vieta, kur galima atgaivinti žemdirbiškas šventes, kaip natūralią ir gyvą ekspozicijos tąsą.

1975 m. – Pirmosios vagos, Šienapjūtės, Rugiapjūtės, Linarūtės šventės

Muziejaus archyve išsaugotose Šarūno Žukausko skaidrėse – pirmųjų švenčių vaizdai. Beje, fotografijose linų rovėjų kasos išpintos neatsitiktinai: buvo tikima, kad taip galima paveikti raunamų linų pluoštą, jis būsiąs ilgesnis. Linarūtė buvo pakartota tik 1987-aisiais. O Pirmosios vagos, Rugiapjūtės ir Kūlimo šventės atgaivintos tik 1998-aisiais, kaip duonos kelio etapai. 2000–2001 m.

1. Tarptautinės muziejų tarybos (ICOM) Lietuvos skyriaus įstatai. Patvirtinta 2012 m. balandžio 11 d.
2. Švenčių istorija gana išsamiai buvo aptarta žurnale „Gimtasai kraštas“: Olechnovičienė 2008; Olechnovičienė 2009; Olechnovičienė 2011. Prieiga per internetą: www.ziemgala.lt/lt/metrastis-gimtasai-krastas.
3. Paprastai jis prasideda gegužės 1 d. .

1, 2. Šienapjūtės šventė. 1975 m.

3, 4. Rugiapjūtės šventė. 1975 m.

Š. Žukausko nuotraukos.

Amatų diena. 2011 m. *Rimgaudo Žaltausko nuotrauka*.

vietoj Pirmosios vagos šventės buvo rengiamos Arimo dienos. Dar po poros metų, 2003–2004 m., talkinant muziejaus rėmėjui, laikraščiui „Ūkininko patarėjas“, ne tik prisiminti senieji arimo pradžios papročiai, bet ir surengtos artojų varžybos. 1998 metų rugsėjo 11 dieną pirmąkart švęsta Kūlimo šventė, ji pakartota po poros metų, 2000-aisiais. Rūpėjo parodyti, kaip kuliami rugiai, su kokiais papročiais šis darbas buvo siejamas, supažindinti su klojimu, jo erdve ir paskirtimi, bet, pristigusi žiūrovų dėmesio, ši iniciatyva užgeso. Vėliau atrasta kita pažinties su senaisiais darbais forma – nuo 1991 m. rudenį kasmet rengiamos Amatų, darbų ir pramogų dienos, kurių metu galima stebėti ir dalį rudens darbų – kūlimą spragilais ir arkline kuliamąja, grūdų valymą arpu ir pan.[4] Per Amatų dienas muziejuje raunami ir linai. Šį darbą gali išmėginti ir muziejaus lankytojai, linarūtės laikotarpiu užsisakę edukacinį užsiėmimą „Lino kelias“.

Vasarą muziejuje lankytojų netrūksta, tad iki 2006-ųjų, tiesa, su pertraukomis, muziejuje buvo švenčiama Rugiapjūtė. Nuo 2009 metų jau minime Onines – pasak etnologų, būtent per Onines švęstos rugiapjūtės pabaigtuvės, kepama pirmoji naujojo rugių derliaus duona. Tai primena ir posakiai: „Šv. Ona – duonos ponia“, „Šv. Ona – gera žmona, aptepa duoną su smetona“. Pagal žemdirbiškąjį kalendorių rugius pjaudavo nuo Škaplierinės (liepos 16 d.) iki Oninių (liepos 26 d.). Muziejaus šventei pasirenkamas šv. Onos dienai artimiausias šeštadienis ir prisimenami tiek rugiapjūtės, tiek Oninių papročiai. Nuo 2009-ųjų šią dieną Aukštaitijos Mičiūnų sodyboje įrengtoje duonkepėje krosnyje kasmet kepama šviežia duona.[5]

Į pirmąją Oninių-Rugiapjūtės šventę 2009 m. atvyko apie 600 dalyvių. Jų nesumažėjo ir po šešerių metų – 2015-aisiais suskaičiavome 595 lankytojus. Kviečiame į Onines ir šiemet.

4. 2015 m. reportažą apie tai parodė LRT laida „Ryto suktinis“ (2015 05 22).

5. 2008 metais, vykdant projektą „Senųjų rugių veislių auginimo atgaivinimas ir jų pritaikymas tradicinių verslų palaikymui“, Aukštaitijos Mičiūnų sodyboje, buvo pastatyta veikianti duonkepė krosnis. Projektas finansuotas Pasaulio aplinkos fondo Mažųjų projektų programos ir Lietuvos Žemės ūkio ministerijos.

Kūlimo šventė. 1998 m. *Igno Minioto nuotrauka*.

Oninių-Rugiapjūtės šventė. 2009 m. *R. Žaltausko nuotrauka*.

Rugiapjūtė. 2008 m. *I. Minioto nuotrauka*.

1981 m. Žiemos palydos – pirmosios Užgavėnės

Sovietiniais laikais, baiminantis šventės religinio atspalvio, šventė vadinta Žiemos palydomis, o Užgavėnių pavadinimas muziejaus renginių kalendoriuje įsitvirtina nuo 1989 m. Ilgą laiką šventė buvo švenčiama sekmadienį, nuo 2013 m. – šeštadieniais. Iki šiol tai didžiausia ir plačiausiai žinoma muziejaus šventė, pritraukianti daugiausiai lankytojų, sulaukianti žiniasklaidos dėmesio. Pirmosios Žiemos palydos vyko tik Žemaitijos sektoriuje, dalyvaujant vos 2 folkloro ansambliams ir 1800 lankytojų, o štai 1987–1988 metais ši šventė tapo bemaž nacionaliniu renginiu, aprėpė 4 muziejaus sektorius, atvykdavo iki 20 ansamblių ir net 20 tūkstančių lankytojų. Kasmet šventės centru tampa Žemaitijos, Suvalkijos sektoriai ir Miestelis. Rekordinis lankytojų skaičius apsilankė 2009 m. – nedaug trūko iki 30 tūkstančių (29 974). Po metų prasidėjęs sunkmetis, taip pat gausus sniegas ir pūgos jį kiek sumažino – iki 20 tūkstančių. Nepriklausomybės metais Užgavėnės pradėtos švęsti visoje Lietuvoje, tad į muziejų atvyksta kiek mažiau žmonių: 2013 m. – 16 477, 2014 m. – 15 186, 2015 m. – 14 691 lankytojas. Gal dalį Lietuvos žmonių gąsdina gandas apie didelės spūstis kelyje ir eiles prie bilietų kasų, bet dar 2014 m., kai renginyje lankėsi Prezidentė Dalia Grybauskaitė, policija taip sustygavo savo veiklą, kad spūstys Rumšiškėse per žiemos palydas tikrai ne didesnės, nei transporto kamščiai sostinėje piko metu. O 2010 m. prasidėjusi elektroninė prekyba bilietais ištirpdė ir eiles prie kasų. Tad atvykstantiems kliūčių sumažėjo.

Dažnas lietuvis, paklaustas, ar buvo Lietuvos liaudies buities muziejuje, vos akimirką pagalvojęs, tarstels: „A, Rumšiškėse (toks mūsų muziejaus neoficialus pavadinimas), žinoma, per Užgavėnes.“ Nes tai jau ketvirtą dešimtmetį muziejuje rengiama šventė. Nuo pat pirmųjų Užgavėnių dauguma jų dalyvių ir lankytojų buvo jaunimas, aukštųjų mokyklų studentai, dabar susirenka visų amžiaus grupių lankytojų. Daugelis jų Užgavėnes muziejuje švenčia ne vienerius metus, tad jubiliejaus proga jau galime kalbėti apie suformuotą tradiciją, o muziejaus Užgavėnes gal jau galime palyginti su Sartų žirgų lenktynėmis ar Kaziuko muge Vilniuje? Ir žiniasklaidoje muziejus dažnai pavadinamas Lietuvos Užgavėnių sostine, jos įspūdžiais ir nuotraukomis gausiai dalinamasi socialiniuose tinkluose – nuo 2002 metų virtualioje erdvėje atsirado tiek fotografijų ir filmuotos medžiagos, kad, atrodo, nebėra kuo nustebinti. Pastaraisiais metais šventėje vis daugiau svečių

Užgavėnių persirengėliai – ansamblis „Auda“ iš Šiaulių. 2016 m. *R. Žaltausko nuotrauka.*

iš svetur – užsienio jaunimo.[6] Atvyksta ir užsienio kolektyvų: 2006 m. dalyvavo ansambliai iš Baltarusijos, 2007 m. – karnavalo grupė iš Bulgarijos, 2008 m. – ansamblis iš Danijos „Dunkelfolket“ ir ansamblis iš Latvijos „Trokšņu iela“, Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio proga (2009 m.) koncertavo Daugpilio miesto lietuvių etnografinis ansamblis „Rasa“ ir jaunimo ansamblis „Alna“ iš Punsko.

Muziejaus Užgavėnės minimos ir moksliniuose tyrimuose. Klaipėdos universiteto doc. dr. Lina Petrošienė šią šventę apibūdina taip: „Savotiškas kokybinis lūžis, ilgainiui pakeitęs požiūrį į šią šventę, kaukes, sakytinius tekstus ir muziką – Žiemos palydų šventės, 1981 m. pradėtos rengti Rumšiškėse. Čia laikytasi vien tik senovinių tradicijų, todėl tarp oficialiai pasirodančių kaukių ir personažų nebeliko „šerkšnų“, „raudonkepuraičių“, „vaidilučių“ ir pan. Metodinių leidinių rekomenduojamos literatūros sąrašuose atsirado lietuvių autorių, atliekančių mokslinius tyrimus, pavardės, moksliniai tyrinėjimai.“ (Petrošienė 2014). Pasak etnologo Arūno Vaicekausko, „1991 m. atkūrus Nepriklausomybę Užgavėnės tapo viena pirmųjų žemdirbių tradicijos švenčių, priimtų šiuolaikinių miesto švenčių. Dabar Užgavėnių persirengėlius sutiksime ir mieste, ir kaime, gyvenamųjų daugiaaukščių kvartaluose, aikštėse ir gatvėse, muziejuose ir mokyklose ar darželiuose. O masinė Lietuvos gyventojų migracija į Rumšiškėse Liaudies buities muziejaus organizuojamą Užgavėnių šventę liudija beveik nacionalinę jos reikšmę“ (Vaicekauskas 2010: 23).

Nacionalinį mastą šiam renginiui suteikia etnografiniai ir folkloro ansambliai bei aktyvūs žiūrovai, atvykstantys iš visos Lietuvos. Dauguma ansamblių būna iš Žemaitijos, Kauno, Vilniaus, bet užsuka ir kolektyvai iš Suvalkijos, Radviliškio, Biržų, Utenos, Varėnos... Štai 2008–2010 m. šventėje dalyvavo ansambliai „Alksna“ ir „Alksniuka“ iš Mažeikių; „Šateikee“ ir „Kėlelė“ iš Plungės r., „Gervelė“ iš Kretingos, „Mėguva“ iš Palangos, Klaipėdos S. Dacho mokyklos kolektyvas, Laukuvos kapela iš Šilalės r., „Auda“, „Salduvė“ iš Šiaulių, „Aidija“ iš Radviliškio, „Vabalkšnė“ iš Kazlų Rūdos, „Žibinyčia“ iš Marijampolės, „Utauta” iš Utenos, „Ūla“, „Versmė“, „Poringė“, „Linksmuoliai“, „Raskila“, „Rasoda“ iš Vilnius, „Nedzingė“ iš Varėnos r., „Ratuto“, „Verpeta“, Č. Kriščiūno šeimos kapela iš Kaišiadorių, „Kupolė“, „Gadula“, „Liktužė“ iš Kauno, „Nedėja“ iš Rumšiškių. Kasmet suguža ir tautodailininkai iš Mažeikių, Plungės, Palangos, Rokiškio, Biržų, Panevėžio ir kitų kampelių, taip pat kulinarinio paveldo puoselėtojai, įvairiausių gardumynų gamintojai.

Muziejus dėkingas visiems, ypač ansambliečiams, kurie keliasi dar tamsiais paryčiais, kad neįstrigę automobilių kamščiuose laiku pasiektų koncerto vietą, išbūna po atviru dangumi iki sutemų, groja, dainuoja po tris–keturias valandas, nepaisydami oro sąlygų, o namus pro automobilių spūstis pasiekia, tikėkimės, iki vidurnakčio, – tokia tikroji Užgavėnių linksmybių kaina. Daugelis Lietuvos folkloro ansamblių dabar Užgavėnėms parengia ir specialias programas – galbūt tai šių trijų dešimtmečių įdirbis. Nuo 2009 m. šventės dalyviai ir muziejininkai renka šauniausią ansamblį. Laimėjusieji apdovanojami specialiais prizais. Skatinami ne tik ansambliai, bet ir muziejaus lankytojai, kurie ne tik dalyvauja Užgavėnių pasilinksminimuose, bet ir išmano šventės tradicijas.

Natūraliai kyla klausimas – kaip tokiuose masiniuose renginiuose puoselėti tradicijas? Kaip kasmet patraukti lankytojų dėmesį? Pastarąjį dešimtmetį kasmet vienai dienai duris atveria Kaukių dirbtuvėlė, kurioje, muziejininkų konsultuojamas, pats gali pasidaryti kaukę. Štai 2011 m. vyko žaidimas „Surask kaukę“, kurio dalyviams teko paklajoti po muziejų, o vienam nusišypsojo laimė atrasti tradicinę kaukę ir tapti jos savininku. Rengiamas fotografijų konkursas „Veltui nespoksok – Užgavėnes fotografuok!“, o 2016 m. į programą įtrauktas žaidimas išmaniųjų technologijų mėgėjams. Jo dalyviai, atlikę su Užgavėnių tradicijomis susijusias užduotis, buvo apdovanoti rėmėjų prizais. Senuosius Užgavėnių papročius šventėse primena jubiliejaus proga parengtos 2 virtualios muziejaus archyvinių fotografijų parodos: „Užgavėnių papročiai Lietuvos liaudies buities muziejuje“, „Jubiliejinis Morių paradas“[7].

Sugretinę pirmųjų (1981 m.) ir šių metų (2016 m.) Užgavėnių kaukes, galime pasidžiaugti, kad jos nė kiek nesuprastėjo. Lietuvių išsaugotos archajiškos, savitos kaukės ir šventės personažai įdomios ne tik mums patiems, bet ir Europai ar net pasauliui.

Muziejaus Užgavėnėse prigijo pajūrio Žemaitijoje žinomas šventės personažas Morė. Anksčiau vien Žemaitijoje ji turėjo daugybę vardų – Kotrė, Šiuorė

6. 2016 m. Užgavėnės užsieniečių akimis: „Norėtume ir mes žiemą vyti, bet ji pas mus nesilanko.“ Prieiga per internetą: www.15min.lt/naujiena/kultura/renginiai/uzgavenes-uzsienieciu-akimis-noretume-ir-mes-ziema-vyti-bet-ji-pas-mus-nesilanko-29-578295 [Žiūrėta 2016 04 15]

7. Prieiga per internetą: www.llbm.lt/lt/parodos/virtualios_parodos/

(Sorkė), Čiučėlė, Boba, o Aukštaitijoje buvo gaminamas Gavėnas. Muziejaus šventėse Morė būna 8 metrų aukščio, kartą – net 11 metrų, o per trisdešimtąsias muziejaus Užgavėnes ištįso iki 15,5 metro. Šį rekordą užfiksavo agentūros „Factum“ atstovai. Milžinę sukūrė skulptorius Mindaugas Junčys. Kūrėjo fantazijai įgyvendinti buvo panaudotos tradicinės ir netradicinės medžiagos, ji sudeginta šaudant fejerverkams. Morės deginimo laužas, ypač šaltuoju metų laiku – geriausia renginio kulminacija.

Ilgainiui patrauklia tradicija tapo ir Užgavėnėse vykstanti Kanapinio ir Lašininio kova – pliekimasis šieno prikimštais maišais, užsilipus ant kaladžių. Teko matyti panašias „kovas“ mokyklose, net Pravieniškių pataisos namų šventėje. Tai, pasak etnologų, vėlyvos ar net pačios vėlyviausios Užgavėnių kaukės. Bet pasakojimai apie tariamą Kanapinio ir Lašininio kovą, vykdavusią naktį iš Užgavėnių antradienio į trečiadienį, Pelenų dieną, paplitę visoje Lietuvoje. Taip suaugę šeimynos nariai mažiems vaikams paaiškindavo, kodėl per pasninką iš kasdienio valgiaraščio pradingdavo mėsa.

Jubiliejaus proga belieka drąsiai pasvajoti, kad šis renginys taptų toks pat populiarus kaip, pavyzdžiui, Venecijos karnavalas... Juk žemdirbių tradicijos šventė geriausiai atsiskleidžia žemdirbiškoje aplinkoje.

Margučiai – pirmųjų Velykų konkursų nugalėtojai. 1990 m. *Jūratės Mačiūtės nuotrauka*.

1990 m. – Velykos

Apie Nepriklausomybės atgavimą buvo paskelbta 1990 m. kovo 11-ąją, netrukus, 1990 metų balandžio 15-ąją (antrąją šv. Velykų dieną), muziejuje buvo švenčiamos pirmosios muziejaus Velykos. Tai buvo ir pirmasis viešas Velykų šventimas Lietuvoje. Ši gamtos, Dievo ir žmogaus prisikėlimo šventė į Lietuvos liaudies buities muziejų grįžo kartu su Lietuvos atgimimu, tad šiai muziejaus šventei, kaip ir mūsų laisvei – daugiau nei 25 metai. Pirmosios Velykų šventės dvasią atskleidžia įrašas atsiliepimų knygoje: „Serviruoti stalai, ant stalų margučiai. O jau lankytojai tik ridena, ridena margučius. Folkloriniai ansambliai dainuoja velykines dainas. Ir einame, einame mūsų Tėviškės takeliais, o kad būtų gyvos mūsų Gimtinės. Deja… deja… Ar pakilsime, ar pakilsime tikram geram gyvenimui, teisingam, be apsimetimo, kaip mūsų liaudies daina. O kad taip atgytume!“ Švenčiant ketvirčio amžiaus sukaktį buvo sukurta virtuali ekspozicija, pristatanti senuosius Velykų papročius muziejaus renginiuose.[8]

Velykos prigijo, ir dabar lankytojų skaičiumi jas lenkia tik Užgavėnės. Rekordiniai buvo 2004 metai, kai sulaukėme 3 957 lankytojų (2015 m. jų buvo 1 203). Net neatliekant specialių tyrimų, plika akimi matosi, kad daugiausiai atvyksta šeimos su ikimokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikais. Tai patvirtina ir parduodamų bilietų statistika. Apie vaikučių gausą liudija ir eilutė, nusidriekianti prie Velykų bobutės...

Šiai šventei penkiose sodybose kasmet parengiamos specialios interjero ekspozicijos – padengiami velykiniai stalai, atskleidžiantys regioninius šventės ypatumus. Jų nuotraukos buvo panaudotos ir šventiniams atvirukams. Velykiniams atvirukams su muziejaus vaizdais skirta virtualioji paroda „Velykiniai LLBM atvirukai“. Dar viena virtuali paroda, susijusi su Velykų papročiais, pristato regioninius verbų ypatumus.[9]

Velykų šventę pratęsia Atvelykis, pirmą kartą surengtas 1991 m,. švęstas 1998–2003, 2006–2009

8. Prieiga per internetą: www.llbm.lt/lt/wwwllbmlt/viesam_velyku_renginiui_25.html

9. 2010 m. kovo 25 d. surengta virtuali paroda „Verbų sekmadienis“, kurioje galima pamatyti skirtingų regionų verbas, 2015 m. kovo 31 d. – „Velykiniai LLBM atvirukai“. Prieiga per internetą: www.llbm.lt/lt/parodos/virtualios_parodos/

Velykos. Apeiginis supimasis būdingas visiems Užgavėnių–Sekminių periodo metų ciklo papročiams. 2010 m. *R. Žaltausko nuotrauka.*

Atvelykis – vaikų Velykėlės. 2008 m. *I. Minioto nuotrauka*.

Sekminės. Piemenų pautienė. 1990 m.

metais. Tai šventinio Velykų ciklo (Verbos, Velykos, Atvelykis) pabaigtuvės, kur kas mažesnė, tik viename muziejaus sektoriuje – Žemaitijoje švenčiama šventė, laikantis regioninių tradicijų. Atvelykis skirtas šeimoms su mažaisiais. 2001 ir 2006 m. Atvelykio data sutapo su Jurginėmis, todėl renginiuose atsispindėjo abiejų švenčių papročiai. 2008 m. Velykos buvo labai ankstyvos, todėl muziejuje šventėme tik Atvelykį, bet jam buvo parengta įvairesnė programa.

Dabar velykiniai renginiai vyksta beveik kiekviename mieste ar miestelyje. Muziejus buvo šios tradicijos pradininkas. Ir iš tiesų – nėra geresnės vietos miesto žmogui patirti gamtos atbudimą ir sykiu prisiminti iš protėvių paveldėtus velykinius papročius, suvokti jų prasmę...

Nuo 1989 m. – Sekminės

Jos švenčiamos septintą savaitę arba 50 dienų po Velykų (todėl dar vadinamos penkiasdešimtinėmis), gegužės 11–birželio 12 d. Tuo metu muziejuje jau būna prasidėjęs vasaros sezonas, veikia visos ekspozicijos. Liaudies papročiuose Sekminės – tai žemdirbių, piemenų šventė, kai pagerbiama augmenija, naminiai gyvuliai. Šventė siejama ir su sėjos pabaigtuvėmis. Tai pavasario–vasaros slenkstis. Sekminių papročiai buvo prisimenami ir sovietmečiu muziejuje rengtose Piemenėlių šventėse, kurios sietos su Tarptautine vaikų gynimo diena ir rengtos gegužės pabaigoje–birželio pradžioje. Joms vaikų folkloro ansambliai paruošdavo programas, susijusias su piemenukų gyvenimu.

Muziejaus archyve saugomas 1990 m. birželio 3 dienos šventės scenarijus. Šventė vyko Aukštaitijos sektoriuje, sodybų *gonkos*, palubės, šventųjų paveikslai buvo apkaišyti berželiais, gryčių stalai užtiesti baltomis staltiesėmis. Prie vienkieminės (Daujėnų) Aukštaitijos sodybos prisiminti per Sekmines vykę visai Lietuvai būdingi piemenų „baliai“ su karvių vainikavimu, melstuvėmis, pautiene. Karvutes atsivedė savo ūkeliuose jas laikantys muziejininkai, po to per vasarą jos ganydavosi muziejaus pievose, tad muziejus priminė tikrą kaimą. 1992 m. Sekminių scenarijus buvo papildytas „rytelninkų“ pasilinksminimu: po karvių vainikavimo kitą rytą piemenims leisdavo pamiegoti, o gyvulius išgindavo suaugusieji, kai kur merginos – „rytelninkės“. Prie jų prisijungdavo vaikinai, susirinkęs jaunimas vaidindavo vestuves. Senovėje tikėta, kad vestuviniais žaidimais galima sustiprinti žemės vaisingumą.

Aukštaičių gryčia per Sekmines. 2014 m.

Deja, paskutinė karvutė muziejuje apvainikuota 2002 m. Tuo metu Rumšiškių miestelyje bebuvo likusi vos viena kita karvė, ir šeimininkai savo vienintelės nebeleido kankinti masiniuose renginiuose. Tais metais Sekminės švęstos Dzūkijos sektoriuje, kur įrengta skerdžiaus ekspozicija. Renginyje dalyvavo tikros skerdžiaus duonos ragavęs Jurgis Bielinis ir piemenų muzikos instrumentų žinovas Albinas Batavičius. Prisiminta, kad ir Sekminėms buvo dažomi kiaušiniai.[10]

2003 m. buvo padirbdinta medinė karvutė, vis dėlto tai ne Sekminių karvė... Paskutinį kartą Sekmines šventėme 2007-aisiais. Trumpame jų apraše „Pasiruošimo Sekminėms darbai bei Sekminių apeigų ir pramogų epizodai Aukštaitijos kaime“ minima, kad šventėje prisiminti kėdainiškių Sekminių papročiai (Lukminienė 2005: 10). Be tradicinių šventės elementų – šv. Mišių, piemenų folkloro, kiaušinienės kepimo, rugių lankymo ir dainų, buvo ir naujų: rodyti mėgėjų teatrų vaidinimai, meistrai mokė pasigaminti dūdelę, nusipinti krepšelį, susirišti vantą, sumušti sviestą, buvo surengta pieno apdirbimo rykų parodėlė. Vaišintasi ne tik kiaušiniene, bet ir virtiniais bei pavasariška rūgštynių sriuba, išvirta Klepšių dūminėje gryčioje su atvira ugniaviete. Vis dėlto muziejus karvučių neturi, tad nuo 2007 metų nebešvenčiame Sekminių, kaip piemenų ir gyvulių vainikavimo šventės. Kita vertus, šiuo laiko tarpsniu renginių gausu visoje Lietuvoje, ir per šią šventę lankytojų muziejuje nebūdavo daug.

Tad Sekminės muziejuje švęstos kasmet nuo 1989 iki 2007 m. Tik 1994 m. vietoj jų buvo paminėtos Devintinės, nes Žemaitijoje per Devintines vykdavo tokie pat piemenų „baliai“, kaip kitur per Sekmines.

Kitas svarbus akcentas – nuo 1997 metų muziejuje per Sekmines kasmet laikomos šv. Mišios, švenčiamas Šventosios Dvasios atsiuntimas. 1976 m. į muziejų iš Račkiškės kaimo (Švenčionių r.) buvo perkelta dar 1775 m. statyta koplyčia, vienas seniausių muziejaus pastatų. Ji buvo atstatyta 1980-aisiais. Šioje koplyčioje Račkiškės kaime mišias aukojo monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas. Monsinjoras yra teikęs bažnytinės santuokos sakramentą ir Rumšiškėse atstatytoje koplyčioje. Nuo 1997 m. Sekminių mišias joje yra aukoję misionierius kunigas Antanas Saulaitis, Kauno arkikatedros bazilikos administratorius Evaldas Vitulskis, Kauno Jėzuitų gimnazijos direktorius kunigas Gintaras Vitkus, Kauno kunigų seminarijos rektorius monsinjoras Aurelijus Žukauskas. Sekminių papročius kviečiama prisiminti ir moksleiviams skirtuose edukaciniuose užsiėmimuose, galbūt ateityje jie taps nuolatiniais muziejaus švenčių dalyviais. Sekminių dieną gryčios tebepuošiamos berželiais.

1996 m. – Joninės

Užgavėnių, Velykų šventimas muziejuje jau tapo tradicija, o Joninės, pradėtos švęsti 1989 m. (informacijos apie pirmąją šventę muziejaus archyve neišliko) ir po pertraukos atgaivintos 1996 metais. Tais metais muziejuje buvo surengta folklorinė Rasų šventė pagal XX a. septintame dešimtmetyje Kernavėje atkurtą modelį, kuris devintojo dešimtmečio pirmoje pusėje jau buvo išpopuliarėjęs. (Vaicekauskas 2009: 33–38). Joninės muziejuje kasmet švęstos iki 2007 m.

10. Renginį nufilmavo operatorius Arvydas Barysas.

1996 m. šventė buvo surengta trumpiausią metų naktį, iš birželio 23 į 24 d. Ji prasidėjo saulei leidžiantis – 20 val., o baigėsi jai tekant – apie 4 val. ryto. Vieta parinkta prie centrinių muziejaus vartų, ant šalia esančios kalvelės, greta Pravienos upelio slėnio (ji atitiko priešgaisrinės saugos reikalavimus – medinius pastatus būtina saugoti nuo Joninių laužų – gaisro pavojaus). Upelis atskyrė šventės vietą nuo visų muziejaus ekspozicijų. Muziejininkai parengė šventės scenarijų, talkino folkloro ansambliai „Viešia“, „Susieda“, „Verpeta“, „Liktužė“, kapela „Rimgaudai“, muzikinė grupė „Ratuto“. Daugeliui dalyvių šventės eiga buvo gerai žinoma: žolynais papuošti vartai, prie jų simbolinis apsiprausimas, po to kupoliavimas, vainikų pynimas ir būrimai, metant juos ant Kupolės, aukuro uždegimas, saulės palydėjimo apeigos, vaišės, laužų, stebulių uždegimas, vainikų plukdymas, ąžuolo, liepos lankymas, degančių ratų ridenimas, prausimasis rasa, tekančios saulės pasveikinimas giedant sutartines, pamėklės sudeginimas. Ansambliečiai šių apeigų prasmę aiškino visiems susirinkusiems. Buvo nusivylusių, kad tą naktį negalėjo vaikštinėti po visą muziejų, bet ėjusiems deglais apšviestoje eisenoje plukdyti Pravienoje vainikėlių ar sulaukusiems pro pieno baltumo rūką išnirusios rytinės saulės, renginys paliko įspūdį visam gyvenimui.

Dar porą metų buvo pakartotas 1996 m. scenarijus, o 2000 m. jau vyko dvi skirtingos šventės: birželio 23 dienos vakare (20–3 val.) – tradicinė, muziejaus darbuotojų organizuota pagal anksčiau aptartąjį scenarijų, o kitą dieną, nuo 12 iki 19 val., Kultūros centro „Vijolina“ surengta moderni masinė šiuolaikinė šventė su prekybos vietomis, populiarių muzikos grupių pasirodymais, karuselėmis ir kitomis pramogomis – muziejaus teritorijoje prie malūno.[11] Spaudoje buvo aprašytas būtent tradicinis Joninių vakaras: „Apsilankius atrodė, jog Joninės lietuviams yra kur kas linksmesnė šventė nei Rio de Žaneiro karnavalas. Tūkstančiai žmonių šėlo, šoko, dainavo, nekreipdami dėmesio į besiniaukiantį dangų. Pradėjus smarkiai lyti, trumpam kilo panika. Būriai žmonių sparčiai patraukė prie muziejaus išėjimo pastatytų automobilių link – tik tam, kad po kelių

11. Joninių naktį su laužais švenčiant muziejuje didelę renginiui skirtų lėšų dalį tenka skirti ekspozicijos apsaugai (pvz., 2001 m. iš šventei skirtų 11 160 litų apsaugai teko 2500 Lt; policijai – 1000 Lt, ugniagesiams – 200 Lt; o kolektyvams, atliekantiems šventės programą, tik 3500 Lt.)

Joninės. 2015 m. *R. Žaltausko nuotrauka*.

Joninės. 2015 m. *R. Žaltausko nuotrauka*.

minučių vėl grįžtų su skėčiais. Neleidę lietui sugadinti šventinės nuotaikos, besilinksminantieji tris liūties protrūkius pralaukė, susigrūdę po muziejaus pastogėmis. Žmonių linksminti pakviesti folkloro ansambliai nenutraukė savo programos net ir pilant liūčiai – sulindę po stogais, traukė dainas ir kėlė sušlapusių šventės dalyvių nuotaiką. (...) Švęsti susirinko įvairiausio amžiaus žmonės – nuo skustagalvių „berniukų“ iki garbaus amžiaus žmonių, pasipuošusių tautiniais drabužiais. Dominavo draugiška, smagi nuotaika, apie vidurnaktį pirmieji dalyviai pradėjo skirstytis, bet ištvermingiausieji liko iki paryčių.“[12] Tokios linksmybės ne visiems šventės dalyviams buvo mielos, ansambliečiai prasitardavo: „Čia ne Rasos.“ Tai atskleidžia du vyraujančius požiūrius, kokia turėtų būti vidurvasario šventė: „Vienas – Rasa – išrinktųjų, sugebančių ją suvokti, šventė ir antras – masinis žmonių susiėjimas, noras solsticijos metu ieškoti gamtos prieglobsčio, nakties laužo, noras pasibūti drauge, nelabai paisant senojo ritualo“ (Marcinkevičienė 1991: 4). Muziejininkų pastangos šiuos požiūrius suderinti ir padėti atvykstantiems žmonėms suvokti senąją šventės prasmę ne visada būna sėkmingos.

2001 ir 2002 m. Joninės vėl švęstos šv. Jono dienos išvakarėse nuo 20 val. iki 4.30 val., o 2003 metais, paskelbus birželio 24 d. šventine diena, muziejuje šventę surengėme anksčiau – birželio 22 d., nuo 14 iki 18 val., dzūkų kaime. Susirinkusieji ne tik prisiminė šventės papročius, bet ir lankė ekspozicijas. Net ir laužas ar stebulė, uždegti renginio pabaigoje atokiau nuo medinių pirkių, dienos šviesoje neatrodė tokie pavojingi. Dienos metu nebuvo tarp susirinkusiųjų ir įkaušėlių. Ne pirmus metus Joninių šventei vadovaujantys Kaišiadorių ansamblio nariai pastebėjo, kad daugėja žmonių, pradedančių suprasti archajiškų ritualų prasmę (Savičiūnaitė 2003: 5).

2004 m. Joninės vėl minėtos vakare, bet tik nuo 20 iki 24 val., kitais metais Joninių papročiai – kupoliavimas, burtai, dainos, rateliai, šokiai – buvo pristatomi net tris dienas: birželio 23 d. nuo 20 val., o „tiems, kurie nesuspėjo...“ – birželio 24, 25 dienomis nuo 14 val. O 2006 m. birželio 24 d. – šeštadienį – Joninių papročius prisiminėme dieną, nuo 13 val. iki 16 val.

2007 m. birželio 23 d. Lietuvos liaudies buities muziejus ir Žemaitukų arklių augintojų asociacija pakvietė į bendrą šventę: iš ryto buvo minimas Žemaitukų arklių augintojų asociacijos 10-metis, o po

12. *Laikinoji sostinė*, 2000 m. birželio 26, Nr. 149 (1344), p. 5.

Jurginės. 1997 m.

pietų (nuo 16 iki 20 val.) pradėtos švęsti Joninės. Vienuolika metų kas vasarą muziejuje rengiamų Joninių dalyviai turėjo galimybę susipažinti su viena gražiausių metų ciklo švenčių ir jos papročiais, bet ilgainiui muziejininkai pavargo nuo eksperimentų: susirenkantiems į šventę norisi šėlti visoje muziejaus teritorijoje, laužų šviesoje, o organizatoriams – laviruoti tarp tradicijų puoselėjimo ir muziejaus saugumo užtikrinimo. Ši muziejaus šventė netapo tradicinė, turinti savo nuolatinių lankytojų būrį, tad buvo nutarta Joninių nebešvęsti. Juolab kad visai netoli Rumšiškių yra nuo 1967 metų Rasos šventę švenčianti Kernavė ir Jonų sostine vadinama Jonava.

Vis dėlto po aštuonerių metų pertraukos, 2015 m., Lietuvos liaudies buities muziejuje vėl suliepsnojo Joninių laužas. Grįžta prie dieninio edukacinio šventės varianto. Ji surengta Dzūkijos kaime, kaip ir 2003 m., susirinkusieji (net 1843 lankytojai), folkloro ansamblių „Gadula“, „Kupolė“, „Uosinta“ ir „Linago“ vadovaujami, prisiminė šventės apeigas, buvo aiškinama jų prasmė. Kupoliavome, pynėme vainikėlius, būrėmės prie Kupolės medžio, šokinėjome per laužą, žaidėme kaimiškus žaidimus, vaišinomės Janinos paruoštomis vaišėmis... Net ieškota paparčio žiedo, kuris buvo surastas![13]

1997 m. – Jurginės

Pirmosios Jurginės surengtos 1997 m. ir su pertraukomis švęstos iki 2006 m. (1997–1999, 2001–2002, 2006 m.). Jas prisiminti paskatino muziejaus „gyvasis“ paveldas – senųjų veislių arkliai. Lietuvos liaudies buities muziejus yra Žemaitukų arklių augintojų asociacijos, įkurtos 1997 m. ir užsiimančios šios veislės arklių saugojimu, veisimu bei populiarinimu, narys. Muziejuje auginami žemaitukai, sustambinti žemaitukai ir Lietuvos sunkieji arkliai (iš viso apie 20). Jurginės tradiciškai siejamos su gyvulių ganiavos pradžia. Jonas Balys rašė: „Kai kuriose Lietuvos apylinkėse Jurginės buvo didelė arkliaganių šventė. Tauragės aps. arkliaganiai tą dieną rengdavo dideles vaišes šv. Jurgiui, kaip gyvulių globėjui ir arkliaganių užtarytojui, pagerbti. Tos vaišės panašios į Sekminių piemenų šventę. Jurginėse arkliaganiai iš savo šeimininkių renka po keletą kiaušinių, gabaliuką lašinių ar šiaip kokio maisto. Iš to paskui gamina sudėtinę arkliaganių kiaušinienę. Maisto šeimininkės mielai duoda kuo daugiausia, kad šv. Jurgis laikytų sveikus jų gyvulėlius ir apsaugotų juos nuo visų nelaimių“ (Balys 1993: 171). Pirmosiose muziejaus Jurginėse 1997 m. buvo primintos gyvulių išginimo apeigos, surengta muziejuje laikomų arklių paroda. Lankytojų dėmesys atkreiptas ir į ūkinį pastatą – tvartą: po slenksčiu buvo padėta pora kiaušinių ir per juos buvo išginti ir apsmilkyti arkliai ir ožiukai. Surengtas Jurginių margučių (*jurgučių*) mušimas ir ridenimas, tradicinės arkliaganių vaišės ir pasilinksminimas. Išskirtinės buvo 2006 m. Jurginės, sutapusios su Atvelykiu. Tąkart buvo išleistas specialus laikraštis, apžvelgęs Atvelykio, Jurginių, Sekminių ir ganymo papročius.[14] Pirmą kartą vyko kumeliukų krikštynos: vaikai ir suaugusieji galėjo pasiūlyti vardus bevardžiams žemaitukų veislės eržiliukams (renkant vardą grynakraujam žirgui jo pirmoji raidė turi sutapti su motinos vardo pirmąja raide, o trečioji – su pirmąja tėvo vardo raide). Buvo vaišinamasi kiaušiniene: Žemaitijoje ji buvo kepama ir per Atvelykį, ir per Jurgines. Vis dėlto šis renginys gausesnio lankytojų būrio nepatraukė, tad ilgainiui jo buvo atsisakyta. Šiuo metu siūlomas edukacinis užsiėmimas šia tema.

2001 m. – Žolinė

2000 m. valstybine švente paskelbta Žolinė, ir jau antras dešimtmetis ji švenčiama Aukštaitijos sektoriuje tikrąją šventės dieną, rugpjūčio 15-ąją. Netgi scenarijus išliko be ryškesnių pakeitimų. Galima pasidžiaugti, kad per gana trumpą laiką Žolinė išpopulia-

13. Fotoreportažą iš jos parengė ne tik muziejininkai, bet ir „Lietuvos ryto“ žurnalistas Modestas Patašius (Patašius 2015).

14. Specialūs renginių laikraščiai, pristatantys ne tik renginio programą, bet ir pasakojantys apie papročių prasmes buvo išleisti Užgavėnėms (2004 ir 2006 m.), Velykoms (2006 m.,), Atvelykiui-Jurginėms (2006). Jie dabar saugomi LLBM archyve.

Žolinė. 2009 m.

Žolinė. Šv. Mišios Račkiškės koplyčioje. 2006 m.

rėjo ir kasmet sutraukia nuo 1000 iki 5000 lankytojų (2013 m. – 2055, 2014 m. – 1806, 2015 m. – 1565). Sekminės tradiciniame žemdirbių kalendoriuje žymi perėjimą iš pavasario į vasarą, o Žolinė laikyta vasaros–rudens slenksčiu. Pagrindinis šventės akcentas – naujo derliaus, Žolinės puokščių šventinimas. Rugpjūtį ir muziejaus sodybų darželiai pasipuošia įvairiaspalviais žiedais, sodai – nunokusiais alyvinukais, laukai – apsunkusiomis nuo brandos javų varpomis ir brėstančiomis linų galvutėmis. Tad yra iš ko Žolinių puokštę susirišti, o šv. Mišių metu ji pašventinama Račkiškės koplyčioje, muziejaus Aukštaitijos sektoriuje. Tik 2011 m. iškilmingos pamaldos buvo perkeltos į atstatytą ir pašventintą bažnyčią Miestelio sektoriuje. Po šv. Mišių žaidžiami liaudiški žaidimai, šokama, dainuojama. Pirmojoje šventėje mėgėjų teatras iš Čekiškės parodė komediją „Apsiriko“ (rež. Kristina Kriščiūnienė), Elektrėnų savivaldybės Gilučių mėgėjų teatras – K. Vijūno „Bobutės susipyko“ (rež. Zina Janauskienė). Koncertavo Alovės folkloro ansamblis „Susiedai“.

Nuo 2003 m. Žolinės scenarijų papildė darželyje ir kitur sodyboje augintų naudingų augalų pristatymas Pagirių sodyboje įkurdintame vaistingų augalų darže (šiuo metu parengtas ir edukacinis užsiėmimas „Kam gėlių darželis reikalingas“). Per Žolinę kuriamos vaisių, daržovių kompozicijos, jos tampa „priziniu fondu“ viktorinų, konkursų, kurių metu susipažįstama ir su augalais, ir su folkloru (menamos mįslės, sprendžiami galvosūkiai), nugalėtojams ir pan. Nuo 2005 m. žolininkė Adelė Karaliūnaitė per šventę gamina ir pristato nuovirus pirčiai, grožiui ir sveikatai, Jadvyga Balvočiūtė – ūkyje užaugintas žoleles. Lankytojai mokomi, kaip iš Lietuvoje augančių augalų pasigaminti vaistingųjų aliejų ar smilkalų (senovėje tikėta, jog jonažolės, kadagių ir pelynų smilkalai padėdavo pasveikti nuo 99 ligų). Taigi, per Žolinę gyvai ir plačiai pristatoma tradicinė augalininkystė (per Velykas – verbos, per Rugiapjūtę – grūdinės kultūros, per Sekmines ir Jurgines – su gyvulininkyste susiję papročiai, Joninėse daugiau dėmesio skiriama laukiniams augalams). Nuo 2004 m. kasmet rengiama interpretacinė programa „Žolinė. Šventadienis Lietuvos kaime XX a. 3–4 deš.“, kurios metu, remiantis muziejaus archyve ir kituose šaltiniuose sukaupta pasirinkto laikotarpio ir tematikos medžiaga, tarsi atkuriamas kaimo šventadienis su visomis detalėmis, programos dalyviai – muziejininkai, moksleiviai ir jų mokytojai – įsijaučia į to meto situaciją ir ją čia pat interpretuoja, įtraukdami ir muziejaus lankytojus. Siekiama parodyti, kad nors gyvenimas keitėsi, žmonių rūpesčiai, tarpusavio santykiai išliko panašūs.

Aukštaitijoje tradicinė šventė neįsivaizduojama be alaus. 2006 m. vienkieminėje Daujėnų sodyboje, kurios gryčioje įrengta aludario ekspozicija, šeimininkavo kolegos iš Biržų krašto muziejaus „Sėla“. Jie supažindino lankytojus su senosios aludarystės reikmenimis, alaus gamybos ir vaišinimosi tradicijomis. Kartu su šio krašto folkloro ansambliu muziejaus lankytojai galėjo dainuoti vaišių dainas, skudučiuoti, pūsti ragus, pašokti. Šventės programą paįvairina kasmet pasikviečiami mėgėjų teatrai, o 2008 m. po tradicinės šventės dalies susirinkusieji pakviesti į Roko Radzevičiaus roko operą „Žuvų piemuo“, vyko Jaunimo bigbendo koncertas ir Argentinos salsos klubo koncertas-pamoka, vakare atliktas tarptautinės jaunimo roko operos „Eglė – žalčių karalienė“ fragmentas. Įspūdį sustiprino lazerių projekcijos vandens ir dūmų sienose. Naujovėmis siekiama praplėsti lankytojų ratą, patraukti daugiau jaunų žmonių, pasiūlant jiems susipažinti ir su senosiomis Žolinės tradicijomis, ir moderniosios kultūros projektais.

2006 m. – Mugė ir turgus

2006 m. gruodžio 16 d. muziejaus Miestelyje buvo surengtas pirmasis Kalėdinis prekymetis ir aukcionas „Arklių turgus“. Buvo siekiama sukurti kuo tikroviškesnį XX a. pradžios prieškalėdinio turgadienio įspūdį, tad netrūko „šventinių gardumynų ir meistrų darbų eglei papuošti ar dovanai paruošti, peno ir širdžiai, ir skrandžiui“. Skambėjo Advento dainos, buvo žaidžiami žaidimai, važinėjamasi arkliais, arbatinėje buvo vaišinama advento laikui tinkamais valgiais. 2007 m. renginys pavadintas Saldaturgiu. Taip senovėje kai kur vadintas paskutinį sekmadienį prieš šv. Kalėdas vykęs turgus dėl jame pardavinėjamų aguonų, medaus, uogų, šviežių ir džiovintų vaisių bei kitokių skanumynų, reikalingų šventiniam stalui. Ir šiame turguje buvo visko, ko reikia tradiciniam Kūčių stalui: nuo šieno padėjimui po staltiese iki kviečių, avižų ar spanguolių – kisieliui. Etnologė Gražina Kadžytė atskleidė jų simbolines prasmes ir regioninius vartojimo ypatumus.

Į šventės programą įtraukta ir daugiau XX a. pradžios turgui būdingų pramogų (pvz., loterija), surengta Kalėdinių atvirukų ir žaisliukų iš muziejaus fondų paroda, lankytojai buvo mokomi pasigaminti eglutei žaisliuką, karpinį, žvakę, naminių saldainių. Vis dėlto prieškalėdinis laikas nėra patrauklus muziejaus lankytojams, ir kalėdiniai turgūs nesulaukė didesnio jų dė-

Kalėdinis prekymetis. *R. Žaltausko nuotrauka*. 2006 m.

mesio. Tad ir ši tradicija nutrūko dar neįsisiūbavusi. Tiesa, Kalėdiniai renginiai prasidėjo dar 1990 metais, kai muziejuje buvo suorganizuota Kalėdų šventė vienos Vilniaus mokyklos šeštokams, 1991 m. kalėdinių renginių moksleiviams vyko ir daugiau. Ilgainiui jie tapo nuolatiniais edukaciniais užsiėmimais, populiariais tarp moksleivių, bet sulaukiančiais ir suaugusiųjų dėmesio. 1998 m., kai Kalėdų ir pirmoji, ir antroji diena tapo šventinės, gruodžio 27 d., per tarpušventį, buvo surengta šventė „Kalėdų pasaka“: Miestelio aikštėje buvo papuošta eglė, surengtos lenktynės rogėmis, jojimo varžybos, pasivažinėjimas arkliais, aktyvūs žaidimai. Susirinkusiųjų laukė senis Kalėda. Šis renginys pakartotas 1999 m. gruodžio 26 dieną, bet ir jo atsisakyta dėl mažo lankytojų skaičiaus.

2014 m. – Blukio vilkimo ir deginimo šventė

Tai „jauniausia“ muziejaus metų ciklo šventė, 2014–2015 m. švęsta trečiąją Kalėdų dieną, vadintą Ledų diena. Prisiminti šį senovinį paprotį muziejui pasiūlė panevėžietis verslininkas Jonas Sabeckas, atvežęs ir padovanojęs muziejui blukį. Ši tradicija to paties panevėžiškio iniciatyva pradėta gaivinti visoje Lietuvoje: Vilniuje – nuo 2011 metų, Panevėžyje – 2012 metais, Anykščiuose – 2013 metais (Kudirka 1993: 234–242). Paprotys buvo žinomas ir kaimyninėje Latvijoje tarp šv. Martyno (gruodžio 11 d.) ir Kalėdų. Latviai ir Kūčių vakarą vadina blukio vakaru. Lietuvoje daugiau paliudijimų apie šį paprotį išlikę Latvijos pasieniuose, Šiaurės Lietuvoje blukį vilkdavo tarp Kalėdų ir Pelenų dienos (vėliausiai kovo 9 d.). Kai kuriuose šalies regionuose blukio vilkimo paprotys buvo gyvas iki Pirmojo pasaulinio karo. XX a. Žemaitijoje, o kai kur ir Aukštaitijoje, toks paprotys virto pretekstu pasivaišinti ir įgijo „silkių vežiojimo“ pavadinimą.

Muziejuje šventės metu grupelė vyrų – blukvilkių – su kaukėtų persirengėlių palyda ir visais susirinkusiais iš Miestelio patraukė į Žemaitijos kaimą. Šventės dalyviams buvo išdalintos lazdos blukiui „mušti“. Keliose sodybose blukvilkius pasitiko šeimininkai, kurie, atsidėkodami už sveikinimus ir linkėjimus, visus vaišino pyragais. Pertemptas per Žemaitijos kaimą, blukis buvo sudegintas aikštėje netoli karčemos. Prie laužo visi kartu dainavo, šoko ir vaišinosi šeimininkų pagamintu gardžiu avienos troškiniu bei žolelių arbata. Buvo tikima, kad jei į kiemą atvelkama kaladė, tai ateinančiais metais linai, javai gerai derės, kopūstų galvos, burokai bus kaip kaladės. Velkant blukį 2014 m. talkino folkloro ansambliai „Nedėja“, „Praviena“ bei Juškių šeimos kapela, 2015 m. – folkloro ansambliai „Nedėja“ ir „Žilvita“. Pirmąsyk velkant Kalėdinį blukį muziejuje viešėjo 280 lankytojų, o 2015 m. prieš pat Naujuosius (gruodžio 27 d.) – 240. Trečiasis blukio vilkimas numatytas 2016 m. gruodžio 31 dieną. Nepamirškime!

Išvados

Lietuvos liaudies buities muziejaus lankytojai per 50 jo gyvavimo metų buvo kviečiami kartu švęsti visas pagrindines kalendorinio valstiečių metų ciklo šventes. Užgavėnės jau švenčiamos net 35 metus, Velykos – 26-erius, pirmoji Rugiapjūtė surengta prieš 41 metus, o kartu su Oninėmis ji švenčiama 7 metus, muziejaus Žolinėms – jau 14 metų. Šios šventės teberengiamos, tad geriau vieną kartą jas pamatyti, nei šimtą kartų išgirsti. O Jurginės, rengtos 6 metus (1997–1999 m., 2001–2002, 2006 m.), ir net 17 metų (1990–2007 m.) švęstos Sekminės jau primirštos. Savitą istoriją turi žiemos ir vasaros saulėgrįžų – Kalėdų, Joninių renginiai, jie vis atgimsta.

Šventės muziejui sugrąžina gyvybę. „Tradicinė kultūra, išreikšdama iš esmės agrarinės kultūros gyvensenos vertybes, šiandien yra netekusi materialaus pagrindo“, – teigia etnologas Žilvytis Šaknys (Šaknys 2009: 64). Tad būtent muziejuje, XIX a. pabaigos kaimo aplinkoje, jas galima prisiminti ir paminėti šių dienų žmogui patrauklia forma. Muziejus – tinkama vieta tokiems renginiams, o kūrybingai pristatomas senasis kultūros paveldas įdomus ir dabarties žmogui: tai būdas turiningai praleisti laisvalaikį, susipažinti su papročiais, pabūti natūralioje kaimo šventėms erdvėje, stebint, kaip materialusis ir nematerialusis paveldas papildo vienas kitą. Šių švenčių tikslas – burti bendruomenę, kuri susirinktų čia kasmet. O muziejininkai visada atras kuo nustebinti – juk kiekviena šventė būna unikali.

Jubiliejaus proga norėtųsi nuoširdžiai padėkoti visiems, padedantiems šventes kurti: nuo vadovo iki eilinio. Tarp muziejininkų yra tokių, kurie dirba nuo pirmojo muziejaus dešimtmečio. Kita vertus, muziejininkų komandoje iki šiol nėra profesionalaus scenaristo ar režisieriaus, tad daugeliui tenka imtis pareigų, ne visai atitinkančių išsilavinimą ar postą, pabūti ir „kaminkrėčiu“, ir „silkių pardavėju“. Ne vienas šventadienis (ypač Velykų antrąją dieną ar per Žolinę) skiriamas ne šeimai ar poilsiui, o muziejui. Ne vien dėl pilnesnio muziejaus aruodo, bet ir dėl džiugios, šventiškos svečių nuotaikos. Taigi, ar Lietuvos liaudies buities muziejus nėra geriausia vieta susieiti?!

LITERATŪRA

Balys 1993 = Jonas Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius.

Kudirka 1993 = Juozas Kudirka, *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius.

Lukminienė 2005 = Regina Lukminienė, Kėdainių Sekminės: berželių žaluma, kiaušinių dažymas, laukų lankymas. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 2005, Nr. 18 (748).

Marcinkevičienė 1991 = Nijolė Marcinkevičienė, *Rasos. Joninės. Kupolės*, Vilnius.

Olechnovičienė 2008 = Vida Olechnovičienė, Lietuvos liaudies buities muziejus: kalendorinių švenčių papročiai. Tradicijos atgaja. Iš: *Gimtasai kraštas*, 2008.

Olechnovičienė 2009 = Vida Olechnovičienė, Pavasario ciklo papročiai Lietuvos liaudies buities muziejuje. Iš: *Gimtasai kraštas*, 2009.

Olechnovičienė 2011 = Vida Olechnovičienė, Vasaros–žiemos papročiai LLBM renginiuose. Iš: *Gimtasai kraštas*, 2011, 4, p. 48–51.

Patašius 2015 = Modestas Patašius, Rumšiškių lankytojus per Jonines džiugino aibė pramogų. Iš: *Lietuvos rytas,* 2015-06-24.

Petrošienė 2014 = Lina Petrošienė, Užgavėnės arba Žiemos palydų šventės sovietmečiu. Iš: *Istorija*. *Mokslo darbai*, t. 93.

Savičiūnaitė 2003 = Vida Savičiūnaitė, Joninės be paparčio žiedo, bet su saule. Iš: *Lietuvos rytas*, 2003, Nr. 144.

Šaknys 2009 = Žilvytis Šaknys, Jaunimo iniciaciniai ir kalendoriniai papročiai. Iš: *Lietuvos kultūra. Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*, Vilnius, 2009, p. 64.

Vaicekauskas 2009 = Arūnas Vaicekauskas, Lietuviškos Joninės: nuo kaimo bendruomenės iki šiuolaikinės miesto šventės. Iš: *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 4.

Vaicekauskas 2010 = Arūnas Vaicekauskas, Lietuvių Užgavėnės: nacionalinio tapatumo linkme. Iš: *Liaudies kultūra*, 2010, Nr. 2.

„LAIKO JUOSTA“ TRUMPAI:

1975 m. – Pirmosios vagos, Šienapjūtės, Rugiapjūtės, Linarūtės šventės
2009 m. – Oninės-Rugiapjūtė
1981 m. – Žiemos palydos (pirmosios faktinės Užgavėnės)
1989 m. – Užgavėnės
1990 m. – Velykos
1990–2007 m. – Sekminės
1996 m.–2007 m.– Joninės, 2015 m. atgimė
1997–2006 m. – Jurginės
2002 m. – Žolinė
2006–2007 m.– Kalėdinis prekymetis (Saldaturgis) ir Arklių turgus
2014 m. – Kalėdinio blukio deginimas

Lithuanian Folk Museum’s cycle of annual holidays

Vida OLECHNOVIČIENĖ

Every year, visitors of the Lithuanian Folk Museum are invited to celebrate together the main holidays of the agricultural calendar. Užgavėnės (Shrovetide) has been celebrated at the museum for already 35 years, Easter — for 26, the first Rugiapjūtė (Rye Harvest), was organised 41 years ago, while with Oninės (St Anne’s Day) it has actually been celebrated for 7 years, while Žolinės (Feast of the Assumption) celebrations have taken place for 14 years already. The Christmas, Joninės (Midsummer), Jurginės (St. George’s Day) and Sekminės (Pentecost) holidays, constantly being reborn, have their own unique history.

Celebrations bring the museum back to life, but, on the other hand, it becomes the most appropriate place for a person to spend their free time, to get acquainted with their customs, to be in a natural rural area, watch how the tangible and intangible heritage complement each other. The goal of these holidays — to bring together a community that would gather here every year.

Iš filmo „Vakar ir visados“ filmavimo aikštelės. 1984 m. Nuotrauka iš Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus archyvo.

Minėdami poeto, eseisto, tautosakos tyrinėtojo Marcelijaus Martinaičio (2036–2013) 80-metį, dalijamės jo bičiulio, režisieriaus Gyčio Lukšo atsiminimais.[1] Juose atsiskleidžia ir kino filmo „Vakar ir visados“ (1984 m.), subtiliai atkuriančio ir interpretuojančio tradicinės kultūros simbolinių, poetinių prasmių lauką, istorija. M. Martinaitis – šio filmo scenarijaus autorius ir vienas pagrindinių veikėjų. Filmo premjera įvyko prabėgus trejiems metams po jo sukūrimo, kai buvo nufilmuotas žymiojo indoeuropeisto, baltisto, akademiko VladimiroToporovo (1928–2005) įžanginis žodis, įgalinęs filmo pristatymą sąjunginės televizijos ekrane. Lietuvoje, jo tekstą skelbiame pirmą kartą. M. Martinaičio pažinties su V. Toporovu istorija gražiai atsiskleidžia poeto atsiminimuose. Leidėjams sutikus, primename knygai „Vladimiras Toporovas ir Lietuva“[2] (2009) parengtą tekstą, kuriame filmo istorija įterpiama į kiek platesnį 7–8 dešimtmečių Lietuvos kultūrinio gyvenimo kontekstą.

Marcelijus kaip niekas kitas turėjo teisę įžengti į mūsų kultūros praeitį...

Gytis LUKŠAS

1984 m. kartu su Marcelijumi kūrėme filmą „Vakar ir visados“, bet mūsų pažintis prasidėjo anksčiau. Turbūt 1979-ųjų pabaigoje. Man sunku prisiminti tikslią vietą ir laiką, bet manau, kad pradėjome bendrauti per poezijos vakarus. Tuo metu tarp rašytojų turėjau daug bičiulių, tad lankydavausi įvairiuose Rašytojų sąjungos renginiuose.

Įdomios filmo „Vakar ir visados“ gimimo aplinkybės. Rumšiškėse buvo toks Povilo Mataičio teatras, statęs folklorinius spektaklius, su daug muzikos, šokių, dainų. Vienas Maskvos televizijos redaktorius, kuravęs Lietuvoje kuriamus televizijos filmus, pasižiūrėjo Mataičio spektaklį ir jam kilo idėja jį nufilmuoti. Filmas buvo užsakytas už Maskvos pinigus ir pasiūlytas man. Ilgai galvojęs, nusprendžiau, kad galima padaryti šį tą daugiau, nei vien tik juostoje užfiksuoti Mataičio spektaklį. Galvojau, kad tai galbūt vienintelė, reta proga papasakoti apie mūsų kultūros ištakas, šaknis, senąsias apeigas, ritualus. Buvo tokie laikai, kai folkloras, tautosaka oficialiajai valdžiai nelabai tiko. Pvz., tuo metu per Lietuvos televiziją buvo uždrausta rodyti tautinę juostą ar lietuvišką verpstę, nes valdžia manė, kad tai yra baudžiavinės, senosios Lietuvos idealizavimas. Televizijos dailininkai negalėdavo dėti užsklandos, kurioje buvo koks nors tautinis motyvas. Štai tokioje aplinkoje kilo noras kurti filmą apie senąją mūsų kultūrą.

Aš atėjau pas Marcelijų. Jis dėstė universitete, dalyvaudavo ekspedicijose, rinkdavo dainas, tautosaką. Paskiau Marcelijaus dėka šalia atsirado mokslininkė, etnografė Angelė Vyšniauskaitė, prisijungė ir dainininkė Veronika Povilionienė. Taip pamažu surinkome komandą, ir visi užsidegė noru kurti filmą. Žinojome, kad tokio filmo gali nepriimti. Vis dėlto ryžomės. Prasidėjo nuolatinis, labai malonus gilinimasis į filmo medžiagą, į mūsų praeitį, apeigas, siekiančias net IX a. Bent jau aš atradau nepažintų, nežinomų dalykų. Marcelijus man atskleidė stebinančius kultūrinės praeities klodus.

Pradėjome rašyti scenarijų. Sėdėdavome pas Marcelijų jo bute Vokiečių gatvėje, mažame kambarėlyje. Ten buvo tokia sena sofa, ir ant jos visuomet gulėdavo didžiulis, storas, tingus katinas. Marcelijus karts nuo karto pasikeldavo, nueidavo prie jo, panerdavo ranką į jo gaurus. Jis man sakydavo, kad be katino nebūtų parašęs geriausių savo eilėraščių. Tas katinas jam teikdavo kažkokios energijos, gyvybės. Marcelijaus

1. Atsiminimai įrašyti 2014 m. rugsėjo 23 d. ir spalio 20 d., autorizuoti 2015 m. liepos 28 d. Kalbino Giedrius Genys ir Fausta Radzevičiūtė, iš spaudai rengiamos rinktinės *Martinaitis. Atsiminimai apie Marcelijų Martinaitį*. V.: LLTI, 2016.
2. Atsiminimai skelbti rinktinėje: *Vladimiras Toporovas ir Lietuva*. Sudarė Jolanta Zabarskaitė ir Algirdas Sabaliauskas.Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.

Marcelijus Martinaitis ir Gytis Lukšas „Vakar ir visados“ filmavimo aikštelėje. 1984 m. Nuotrauka iš Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus archyvo.

kambaryje stovėjo mažytis stalas, prie kurio mes ir rašėme. Rašėme, žinoma, ranka. Pamenu, kažkada, jau daug vėliau, Marcelijui pasakiau: „Kaip gerai, kad tu rašai savo eilėraščius ranka.“ Jis man atsakė: „Mane privertė nusipirkti kompiuterį. Bandžiau rašyti kompiuteriu, bet man nepavyko, eilėraščiai buvo negyvi. Mašina juos nužudo. Kai grįžtu prie popieriaus lapo, ranka galiu ką nors parašyti.“

Filmo scenarijų taip ir rašėme lapas po lapo, bendraudami, vaikščiodami, kalbėdamiesi įvairiausiomis temomis. Pradžioje jis varžėsi, manė, kad nemoka to daryti, sakė, kad nežino, kas yra scenarijus. O aš sakiau, kad nereikia žinoti, nes čia bus visai kitoks filmas – nei dokumentinis, nei vaidybinis. Toks jis ir buvo, ilgą laiką po filmo pasirodymo kritikai niekaip nesuprato, į kokį *stalčiuką* filmą įdėti. Taip ir neįdėjo...

Didžiausia staigmena Marcelijui buvo, kai aš pasiūliau jam pačiam būti ekrane ir skaityti savo eilėraščius. Čia jis visai išsigando: „Kažin ar reikia, kaip čia atrodysiu? Aš gi visą laiką su kepure...“ Sakau: „Tai ir būk su kepure, su savo *tikro velveto* kepure!“ Man reikėjo jį gerokai prisijaukinti, įtikinti, jog tik jo balsas turi skambėti, o ne kokio aktoriaus, skaitančio jo eilėraščius. Marcelijus kaip niekas kitas turėjo teisę įžengti į mūsų kultūros praeitį, pasakoti apie ją, atverti vartus į tradicijas, apeigas. Lygiai kaip ir daktarė Vyšniauskaitė, filme pati audžianti juostą. Kaip gerai, kad jie sutiko filmuotis ir visiems laikams liko gyvi ekrane. Marcelijus ten visados vaikščios, skaitys eilėraščius, mes girdėsime jo balsą. Ir Angelė ten bus...

Kurdami tą filmą mes žmogiškai suartėjome. Supratome, kad nebegalime vienas be kito, nors filmas jau buvo baigtas. Tada pradėjome galvoti apie tęsinį, bet niekas to neleido... Nuvežėme filmą į Maskvą. Marcelijus nedalyvavo. Žinoma, kaip ir tikėjomės, kilo baisus skandalas: ten filmo nepriėmė, pradėjo šaukti, kad mums teks grąžinti visus išleistus pinigus, kad jie užsakė ne tai, ką atvežėme. Tačiau kartais įvyksta neplanuotų dalykų. Ir vėl Marcelijaus dėka. Jis bendravo su vienu garsiausių rusų mokslininkų, filologu, akademiku Vladimiru Toporovu, kuris mus ir apgynė, sutikęs filmui parengti kokių 7 minučių trukmės specialią įžangą. Mes jį nufilmavome: jis pakalbėjo konkrečiai apie šito filmo reikšmę ne tik lietuvių, bet ir rusų kultūrai. Filmavome jo namuose. Prisimenu seną butą, užverstą knygomis, ir tą nuostabų žmogų, kuris ramiai, gražiai išaiškino rusų žiūrovams ir, pirmiausia, valdininkams, apie ką tas filmas ir ką jis reiškia. Valdžia negalėjo nesiskaityti su tokia pavarde. Tiesa, filmo premjera įvyko ne iš karto, o beveik po trejų metų, jis rodytas per pirmąjį, pagrindinį, Centrinės televizijos kanalą. Po premjeros filmas sukėlė rusų mokslininkų susidomėjimą.

Vietiniai lietuviai valdininkai buvo be galo bailūs ir neleido filmo rodyti Lietuvoje. Todėl oficialiai filmas neegzistavo, nors buvo sukurtas. Bet neoficialiai apie jį kaipmat sužinojo visi, pradedant Vilniaus universitetu, kur įvyko net kelios filmo peržiūros. Esu dėkingas Viktorijai Daujotytei ir daugybei kitų žmonių, kurie prie to prisidėjo. Pradėjo sklisti garsas apie filmą, tada jo užsimanė ir kitos aukštosios mokyklos, ir įvairių regionų kultūros namai. Mes pradėjome rodyti filmą slapta, niekur neafišuodami. Kartu su Veronika ir Marcelijumi išvažinėjome visą Lietuvą, pristatinėdami filmą, rodydami tiems, kam tai rūpi, kam brangu ir svarbu. Filmo peržiūros dažnai peraugdavo į vakaro-

nes. Net pagaugai eidavo per kūną, kai Veronika po filmo dainuodavo, o visa salė jai pritardavo. Jaudino ta vienybė, lietuvybės suvokimas, pajutimas to, kas mums brangu, kur mūsų šaknys, kas mes tokie. Visa tai vyko gerokai prieš Sąjūdį, tai buvo 1984 m. Žmonės pradėjo svajoti, kad mes galime gyventi kitaip – laisvai, nepriklausomai. Žinoma, valdžia tuoj pat į tai sureagavo. Ten, kur dabartinė prezidentūra, buvo Menininkų rūmai. Juose suorganizuota viena filmo peržiūra ir kartu „Žinijos“ draugijos pokalbis, kuriame dalyvavo Bronius Genzelis ir kiti. Žmonės ten dainavo ir tos dainos beveik virto skanduotėmis: „Lietuva, Lietuva!“ Kažkam trūko kantrybė ir mus paskundė Centro komitetui. Buvome perspėti, bet netikėtai Maskva ėmė ir parodė filmo premjerą, kaip ir minėjau, beveik po trejų metų. Lietuva transliuodavo tą kanalą. Pamažu filmas buvo legalizuotas ir Lietuvoje. Įvyko jo peržiūros ir per mūsų televiziją, pasipylė žmonių laiškai, labiausiai dėkojantys Marcelijui. Daug kas pirmą kartą ekrane pamatė jį, skaitantį savo eilėraščius.

Tad Lietuvoje filmą ėmė rodyti, bet be nuostabios Toporovo įžangos. Ir Marcelijus į tai atkreipė dėmesį. Aš kelis kartus bandžiau protestuoti, sakyti, kad tai yra svarbi filmo dalis, bet nedaugelis tai suprato. Ne visi žinojo, kas yra Toporovas ir ką jis nuveikęs mūsų kultūrai. Man buvo pasakyta, kad mums to ruso nereikia. Kodėl kažkoks rusas turi kalbėti apie mūsų kultūrą? Jau tada prasidėjo pavojingas procesas, kuris kartais apakina, apkurtina. Negalima vienu ypu nubraukti visos tautos, nes joje yra visokių žmonių. O Toporovas buvo didis žmogus. Aš pradėjau ieškoti to priedo prie filmo, ir man buvo pasakyta, kad jis pamestas, pražuvo, jo niekur niekas neranda. Man buvo skaudu, bet skaudžiausia buvo Marcelijui, nes jis su Toporovu draugavo. Toks elgesys su bičiuliu, kuris ištiesė pagalbos ranką, mus apstulbino. Marcelijus ilgai dėl to išgyveno. Mes ne kartą prie šios temos grįždavome savo pokalbiuose. Visai neseniai, jau Marcelijui iškeliavus Anapilin, ta akademiko Toporovo įžanga filmui buvo atsitiktinai surasta Centriniame valstybės archyve, padarytos jos DVD kopijos.

Filmas gyveno savo gyvenimą, o mes su Marcelijumi tapome tikrai artimais draugais. Iki pat paskutinių dienų buvome reikalingi vienas kitam. Reikalingi iki kartais, atrodytų, juokingų smulkmenų. Marcelijus tada jau buvo pervežęs į Vanaginę prie Vilniaus savo tėvų namą iš Žemaitijos, jau įsikūręs. Ir kurią nors žiemos dieną jis man paskambina ir sako: „Klausyk, o tu galėtum mane nuvežti pašerti triušių?“ Klausiu: „Kokių triušių?“ Pasirodo, jis augino triušius. Aš mielai atvažiuodavau. Kartais neprivažiuodavome iki vietos, reikėdavo klampoti per sniegą, šerdavome tuos triušius. Paskui triušiai kažkur dingo, gal nugaišo. Tada Marcelijus vėl sako: „Ar galėtume mudu važiuoti pašerti katinų?“ Jo gerasis, didysis katinas mirė, dėl to Marcelijus labai liūdėjo. Tada mes važiuodavome tiesiog pašerti katinų, prisipirkę kokių nors dešrelių. Tai buvo laukiniai katinai, jų vis daugėjo, jie atsirasdavo iš visokių pakampių. Marcelijų jie jau visi pažinodavo. Pamenu, žmona Gražina ir pykdavo, ir ranka numodavo. Bet tie katinai man neatskiriami nuo Marcelijaus gyvenimo. Daug kartų mes važiuodavome šerti katinų, nes jiems žiemą būdavo sunku. Bešerdami katinus, apie viską kalbėdavomės. Jis man kartais paskaitydavo savo naujus, dar nespausdintus eilėraščius. Tokias akimirkas aš labai branginau.

Paskui pradėjome dauginti filmą. Iš pradžių perrašinėdavome į vaizdo juostas (VHS). Mums tų juostų nuolat trūkdavo, nes Marcelijus visiems norėdavo padovanoti, sakydavo, kad visi prašo filmo. Iš tų prašymų vienas buvo visai kuriozinis. Staiga vieną dieną man paskambina iš Užsienio reikalų ministerijos, o paskui ir iš Vilniaus universiteto ir praneša, kad pas mane atvyks Sorbonos profesorius pasikalbėti apie filmą „Vakar ir visados“. Jis atvyko ir papasakojo, kad šis filmas įtrauktas į Sorbonos universiteto mokymo programas studentams, studijuojantiems senąsias Europos kultūras. Profesorius man pasakė, kad dažnai rodant filmą labai susidėvėjo jų turima juosta, paprašė, kad padovanočiau naują.

Ir tų kopijų reikėjo vis daugiau. Paskui paaiškėjo, kad dar keli pasaulio universitetai, pavyzdžiui, JAV, Švedijos, rodo šį filmą savo studentams. Buvo smagu tai žinoti. Vėliau darydavome jau ir DVD įrašus. Veronika važiuodavo koncertuoti į Ameriką, jai prisireikdavo kopijų. Marcelijus važiuodavo į kokį nors literatūrinį kongresą, kur jį kviesdavo skaityti paskaitų, jam irgi reikdavo naujų kopijų. Ir taip kepėm tuos blynus. Ir buvo smagu. Smagu iki šiol. Net prieš pat Marcelijaus mirtį buvo suplanuota mūsų kelionė į Panevėžio biblioteką, kur vėl turėjome važiuoti su filmu „Vakar ir visados“ ir kalbėti apie jį. Deja, kartu nuvažiuoti nebegalėjome. Važiavome su Veronika, bet Marcelijus lyg buvo šalia. Susirinko sausakimša salė. O kai Veronika uždainavo, žmonės atsistojo, taip pagerbdami Marcelijų, ir visi dainavome kartu.

Pavyzdžiui, atrodo, kas galėtų būti bendro tarp Marcelijaus ir vienos didžiausių kino pasaulio asmenybių Sergejaus Paradžanovo? Paradžanovas su savo filmu „Suramo tvirtovė“ buvo vienintelį kartą atvykęs į Lietuvą. Jis paprašė parodyti ką nors lietuviško. Kinematografininkų sąjungoje įvyko „Vakar ir visados“ peržiūra. Po filmo Paradžanovui akyse susikaupė ašaros. Aš ten buvau, jis mane apsikabino ir sako: „Neį-

tikėtina, kokie mes artimi! Mes esame tokie patys.“ Žinoma, jis klausinėjo manęs apie Marcelijų, vadino jį didžiu žmogumi. Paskui norėjo, kad tas filmas būtų parodytas Tbilisyje. Filmą ten nuvežėme, jį pristatė pats Paradžanovas Tbilisio kino namuose, milžiniškoje sausakimšoje salėje. Jis sakė, kad tai vienas iš įstabiausių, keisčiausių kino reginių, kuriuos kada nors yra matęs. Kalbėjo apie Marcelijų kaip išminčių, kurio tiesiogiai nesusitiko. Vartojo rusišką žodį *mudriec*. Jis pasakė, kad tai ne tik lietuvių išminčius, bet ir gruzinai galėtų jį laikyti išminčiumi, vedliu. Aš, žinodamas Marcelijaus charakterį, galvoju, koks jis vedlys? Juk Marcelijus vengia tokių žodžių, tokių pasakymų. Bet Paradžanovas jį vadina vedliu platesne prasme – vedliu į šviesą, į kultūrą. Manau, kad didysis Gruzijos armėnas labai tiksliai pajuto Marcelijų.

Keletą kartų man teko būti gražios tradicijos Vanaginėje liudytoju. Marcelijus universitete jau nebedirbo, bet Joninių vakarą pas jį į sodybą susirinkdavo studentai, dėstytojai. Ten būdavo labai smagu, visiška laisvė, žinoma, neperžengianti Marcelijui būdingų elgesio normų. Ilgai vakarodavome prie laužų. Marcelijus po kelerių metų specialiai padarė akmenimis grįstą laužavietę Joninių laužams. Iš Joninių pamenu begalinę pasakojimų virtinę, prisiminimus tiek iš studijų laikų, tiek iš tautosakos rinkimo ekspedicijų. Viskas vykdavo spontaniškai, be jokio išankstinio plano, vienas žmogus papildydavo kito pasakojimą. Paskui ilgai vakarodavome, dainuodavome, prisimindavome kokių nors senų, dar negirdėtų dainų, tekstų. Tai būdavo ypatingi ir malonūs vakarai. Žinoma, aš iki galo neatlaikydavau. Bet kai kurie prabūdavo iki paryčių, miegodavo ant žalios pievelės.

Marcelijaus margučiai – atskira tema. Marcelijus mėgdavo savo margučius dovanoti kitiems. Nepamenu, kada gavau pirmąjį jo margutį. Visi būdavo vienodai pažymėti dviem mažomis raidelėmis *m m.* Domėjausi, iš kur Marcelijus moka skutinėti margučius. Pamenu, parodė visą rinkinį pačių keisčiausių skutinėjimo įrankių. Marcelijui buvo būdingas kruopštumas, kantrumas, net pedantizmas. Tad ir margučių skutinėjimas jam natūraliai tiko. Jis sakė, kad ši veikla ramina. Margučių skutinėjimas užimdavo daug laiko. Mano prisiminimuose yra išlikusios kraitelės, pilnos dar neišdalintų įvairiaspalvių margučių. Marcelijus sakydavo: „Imk, kurį nori.“ Būdavo labai smagu turėti teisę vienam iš pirmųjų išsirinkti margutį. Tiesa, ranką ištiesus, jis dažnai sakydavo: „Šito margučio imti negalima, tas jau pažadėtas, šitą aš pasiliksiu sau, čia skirtas vaikams.“

Pamenu keistą pokalbį telefonu išvakarėse tos dienos, kai iš ryto Marcelijus nebeatsiliepė į Gražinos kvietimą pusryčiauti. Paskambinau ir klausiau, kada atvažiuoti jo pasveikinti su gimtadieniu. Jis sako: „Tik rytoj nevažiuok, nes suvažiuos visi vaikai, anūkai, čia bus triukšmo.“ Klausiu: „O kaip margutis?“ Jis sako: „Pusę jau padariau, pusę jau išskutau. Dar yra laiko, pabaigsiu. Tu atvažiuok balandžio 1 d., aš tikrai iki to laiko būsiu pabaigęs.“ Deja, nepabaigė. Po visko Gražinos bent kelis kartus klausiau, kur tas nepabaigtas margutis, labai norėčiau jį turėti. Tačiau taip ir neturiu, ji nerado. Žinoma, ne tas Gražinai rūpėjo. Šiandien ant mano buto palangės guli seniai dovanotas, jau nuo saulės nublukęs Marcelijaus margutis. Vis atsuku jį, kad matyčiau dvi *m m* raides. Kiekvieną rytą pasižiūriu į šias raides.

Pasakodamas praleidau visą Sąjūdžio laiką. Mes buvome Sąjūdyje nuo pat pradžios, buvome net gerokai prieš Sąjūdį, kai dar nebuvo jokios iniciatyvinės grupės. Būrelis mūsų rinkdavosi kiekvieną penktadienį viename bute ir svajojome, net kažką rašėme, kokia galėtų būti Lietuva. Tada tikrai rizikavome. Penktadienio vakarą, išgirdę durų skambutį, skubiai slėpdavome nuo stalo visus popierius. Namo išsiskirstydavome po vieną, labai atidžiai apsidairydami. Tuo metu nežinojome, ar mus kas nors seka, ar domisi mūsų penktadieniniais susibūrimais. Labai lengvai galėjome dingti ir vargu ar mūsų būtų kas per daug ieškojęs. Bet, ačiū Dievui, taip neįvyko.

Vėliau įvyko pirmasis Sąjūdžio suvažiavimas ir visi naktiniai Sąjūdžio seimo posėdžiai Mokslų akademijos salėje. Kartu su Marcelijumi priklausiau Sąjūdžio seimo kultūros komisijai, vyko ginčai naktimis, daugybė posėdžių, išvykų, kelionių. Visur šalia būdavo Marcelijus. Jis tuose įvykiuose dalyvavo ilgiau negu aš, jis juk buvo deputatas, važiavo į Maskvą. Aš stebėdavausi, kaip jis gali taip aktyviai dalyvauti visoje Sąjūdžio veikloje. O jis man sakė: „Nelabai galiu. Ir nelabai ilgai bebūsiu tokiuose renginiuose.“ Aš asmeniškai su Sąjūdžiu atsisveikinau antrajame suvažiavime. Atsikėliau ir išėjau, supratęs, kad daugiau būti negaliu. Pasidarė skaudu, pajutau, kad viskas virsta ne tuo, ką mes visi pradžioje įsivaizdavome. Man lyg gėda buvo išeiti, ėjau iš Sporto rūmų nuleidęs galvą. Tačiau išeidamas pamačiau daug pažįstamų žmonių, vienas kito klausėme: „Ir tu išėjai?“ Buvome nusivylę, patys nesupratome, ko nebepasidalijame, kodėl ėmėme skaidytis į grupuotes, partijas, kodėl pradėjome nebesusikalbėti vieni su kitais. Po kurio laiko ir Marcelijus pasitraukė iš visų politinių įvykių. Tačiau jis pats yra ne kartą žymiai geriau paaiškinęs priežastis. Marcelijus dalyvavo Sąjūdžio įvykiuose, tačiau jiems priklausė tik nedidelė jo dalis. O man Marcelijus didis buvo visai kitur – kiekvienoje mus siejusioje dienoje, ten aš matydavau jį visą.

Vladimiro TOPOROVO kalba pristatant filmą „Vakar ir visados“

Netrukus jūs pamatysite labai neįprastą filmą. Neįprastas jis įvairiais atžvilgiais: jame nėra siužeto, intrigos, nėra profesionalių aktorių. Jame pasakojama apie eilinius įvykius, tiesiog apie žmonių gyvenimą nuo gimimo iki mirties. Filmo autorių uždavinys kaip tik ir buvo sujungti šiandieną su praeitimi ir taip atverti šiuolaikiniam skaitytojui arba žiūrovui, taip sakant, pagrindinį nervą, pagrindinę prasmių sistemą tos tradicijos, kuri mums yra svetima. Mes dabar jai nebepriklausome, bent jau pilnai iki galo. Kaip autoriai tai pasiekia? Pagrindinė priemonė čia, man regis, yra metafora, metaforiškumas. Vienas didis poetas, metaforiškumą pavadinęs didžios asmenybės stenografija, jos dvasiniu greitraščiu, yra rašęs, kad metaforiškumas gimsta iš prieštaravimo tarp žmogaus gyvenimo trumpaamžiškumo ir prieš jį iškilusių didelių uždavinių. Ir štai kaip tik siekiant išspręsti šį prieštaravimą, į reikalus reikia žiūrėti erelio akimis, atskleidžiant juos netikėtomis įžvalgomis. Kad ir keista, bet tai pats trumpiausias ir pats tiesiausias būdas prasiskverbti į mums užvertas kito pasaulio, kito pasaulėvaizdžio paslaptis. Filmas svarbus ne vien lietuviams, ir ne vien etnografiniu požiūriu. Šiame filme atskleista daug ko, kas yra didelė retenybė ir pačioje lietuvių tradicijoje. Visų

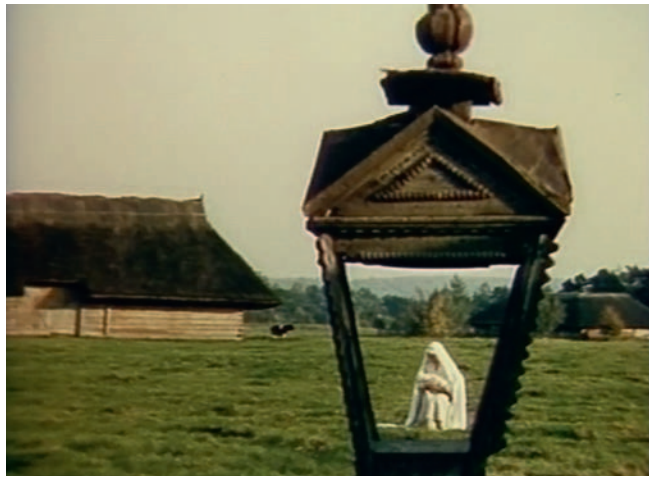

pirma, tai daugybė filme parodytų apeigų, ritualų, ritualinių veiksmų, ritualinio elgesio formų, folkloro tekstų, tarp jų ir dainų. Lietuvių tradicijoje visa tai dar kažkaip tveria, o kitose tradicijose jau beveik prarasta arba visai prarasta . Galiu pasitelkti tokias filme pasirodančias ritualines realijas kaip Kuršis ar Jievaro tiltas. Rusų folklore junginys яворовый мост „jievaro tiltas“ teužsiliko jau nebedainuojamose senovinėse dainose, todėl šis įvaizdis suvokiamas tik kaip savotiška ornamentinė puošmena, ne daugiau. Jo vidinės prasmės mes nebežinome. Galėtume ją rekonstruoti, bet štai pasirodo, kad gyvojoje lietuvių tradicijoje yra atitinkamas ritualinis elementas, atitinkamas apeiginis veiksmas! O tuo būdu ir rusų realijos, kurios, rodės, jau galutinai pražuvo arba liko nebesuprantamos, įgyja tvirtą paspirtį ir įtikinamą paaiškinimą. Dabar, neregėtai išaugus susidomėjimui folkloru, ritualais, mitologija, šis filmas – tai pareiškimas, iššūkis šią temą tęsti ir plėtoti. Tai filmas apie tuos gilius paralelizmus ir simbolines sąsajas, kurios sieja materialinę ir dvasinę veiklą, kurios sieja vaikystę ir senatvę, gyvenimą ir mirtį. Todėl šis filmas – apie mus. Ir nenustebsiu, jei po kelių kartų mes būsime priskiriami prie to, kas, pagal garsaus prancūzų etnografo, mitologo, socialinės antropologijos specialisto Levi-Stroso (Lévi-Strauss) apibrėžimą, yra mitologiška. Neperdėkime savo ryšio su šiuolaikybe ir savo atitrūkimo nuo tradicijos, nuo jos archaikos! Esu tikras, kad mumyse tebekalba – nors ir neaiškiai, dažnai pusiau sąmoningai ar net nesąmoningai – ta pati tradicija. Ji padeda mums visuose gyvenimo ir mūsų laikmečio sūkuriuose susiimti, atsigręžti į savo ištakas ir, apsiginklavus dvasinėmis vertybėmis, žengti į ateitį.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

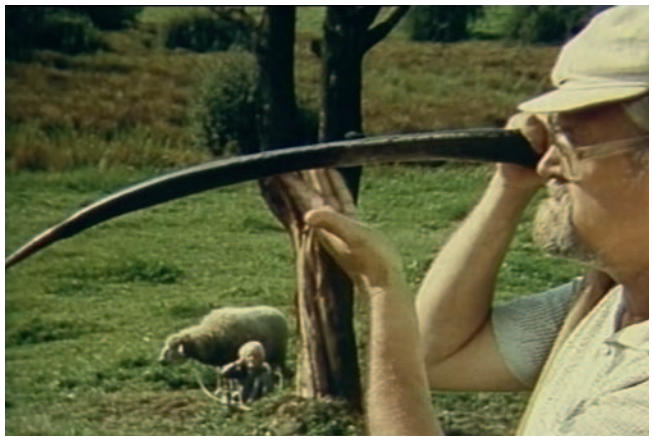

Šis tas apie Vladimirą Toporovą

Marcelijus MARTINAITIS

Apie Vladimirą Toporovą daugiau žinojau nei pažinojau, t. y. apie jį žinojau dar gerokai iki asmeninės pažinties, aptikdamas šią pavardę įvairiuose leidiniuose. Apie jo asmenį man buvo šiek tiek žinoma iš jį pažinojusių, su juo vienaip ar kitaip bendravusių. Ne iš vienų lūpų girdėjau apie jo dalyvavimą ekspedicijoje po Baltarusijos lietuviškas salas, jam ten sovietų valdžios darytus trukdžius. Daugiausia apie tai yra pasakojęs žurnalistas Izidorius Šimelionis, kuris tada globojo bei lydėjo po Baltarusiją V. Toporovą. Beje, apie tai yra pats plačiai parašęs savo prisiminimų knygoje.

Vienaip ar kitaip jo pavardė dažnai būdavo minima kultūrininkų aplinkoje, tik neatsimenu, kad kur nors būtų apie jį parašyta to meto mūsų oficialioje spaudoje. Todėl jo asmuo man buvo lyg ir slaptas, lyg ir viešas, ypač domino jo palankumas baltų istorijai, lietuviams, jo veikaluose minimų šaltinių gausa.

Tuo metu ta neakivaizdi pažintis buvo labai svarbi, kaip ir vėlesnė – asmeninė, turėjusi jau kitokius traukos motyvus. Šeštas, septintas, aštuntas dešimtmečiai Lietuvoje savaip įsiminė, nes turėjo reikšmės tam, kas vėliau prasiveržė prasidėjus Atgimimui.

Tais dešimtmečiais kilo gana stiprus visuotinis susidomėjimas baltų praeitimi: jų kilme, kalba, religija, papročiais, su Ramuva Lietuvoje prasidėjo stiprus folklorinis judėjimas. Nors valdžia darė įvairias kliūtis, imta gaivinti senąsias lietuvių šventes bei papročius. Nesuklysiu tvirtindamas, jog šių sričių moksliniai tyrinėjimai tada darė labai stiprų poveikį, žadino rimtesnį ir gilesnį susidomėjimą savo praeitimi.

Šiandien, kada panašaus pobūdžio humanitarinių mokslų darbai beveik neišeina iš akademinės aplinkos, gali atrodyti neįtikėtina, kad įvairūs istorijos, etninės kultūros, folkloro, kalbos tyrinėjimo veikalai būdavo leidžiami tūkstantiniais tiražais, nors ir apkaišyti vadinamaisiais ideologiniais perkūnsargiais, į kuriuos jau mažai kas kreipė dėmesio. Tai buvo vieni iš skaitomiausių tekstų. Tuo tarpu cenzūros nepalaiminti tekstai plito kaip rankraščiai, atspaudai, ėjo per rankas vakarų šalyse išleistos knygos (M. Gimbutienės, A. J. Greimo veikalai).

Įdomu, kad ir pirmieji V. Toporovo tekstai mane pasiekė kaip kopijos. Dabar neprisimenu, iš ko juos

Vladimiras Toporovas. Pradžios žodis filmui „Vakar ir visados“. 1987 m.

gaudavau, daugiausia, berods, iš Norberto Vėliaus. Taigi turiu vienintelę ir pačiam V. Toporovui nežinotą jo knygą, tiksliau – vienintelį jos egzempliorių, mano paties sudarytą iš įvairių straipsnių atspaudų. Buvo tada ir tokia „leidyba“ sau ir savo bičiuliams.

Dabar vėl grįžtu prie to meto kultūrinės atmosferos, telkusios įvairaus amžiaus ir išsilavinimo žmones. Baltų kultūros tyrinėtojai, mitologai, folkloristai savo populiarumu galėjo lenktyniauti net su žinomais rašytojais, artistais, meno kūrėjais.

Šiek tiek vyresni tikriausiai prisimena, kaip lūždavo auditorijos ir salės nuo klausytojų, kai paskaitas visuomenei skaitydavo N. Vėlius, į Lietuvą atvykę A. J. Greimas ar M. Gimbutienė. Prie šių pavardžių glaudėsi Vladimiro Toporovo, Viačeslavo Ivanovo ir kiti vardai, suvaidinę gana svarbų vaidmenį mūsų tautinio sąmoningumo istorijoje. Įdomu, kad to sąmonėjimo veiksniai gavo stiprių paskatų ir iš Rusijos, jos intelektualų, iš tokių asmenybių, kaip A. Sacharovas ir jau mano minėtų V. Toporovo ir Vč. Ivanovo. Šios asmenis miniu, nes teko vienaip ar kitaip juos pažinti.

Ypač ėmiau domėtis V. Toporovo darbais ir jo asmeniu, pradėjęs Vilniaus universitete dėstyti lietuvių folklorą. Reikėjo įveikti tokį stereotipinį, socializuotą bei ideologizuotą, per įvairaus pobūdžio vadovėlius ir straipsnius išplatintą apibrėžimą, kad tautosaka esanti žodinė liaudies literatūra. Tai leido ją plakti prie literatūros, ją spraudžiant į siaurus sociologinius rėmus, pritaikant to meto meno kanonus bei žanrų ir temų klasifikacijos schemas. Ieškojau įvairių istorijos, mitologijos, etninės kultūros duomenų, siekdamas suvokti tautosakos veikmę plačioje žmonių santykių bei papročių erdvėje.

Pirmoji asmeninė pažintis su V. Toporovu įvyko statant filmą „Vakar ir visados“, kurį režisavo Gytis Lukšas. Kartu su juo rašiau scenarijų ir jame „vaidinau“ save patį – Marcelijų Martinaitį. Tą filmą užsakė Maskvos Centrinė TV, skyrė finansavimą. Tai turėjo būti žaisminga folklorinė juosta apie tai, kaip laimingi lietuviai smagiai šoka savo „optimistinius“ liaudies šokius, dainuoja ir šiaip linksminasi maždaug pagal tuometinio „Lietuvos“ ansamblio stilistiką.

Susitikę su G. Lukšu ėmėme galvoti, ką daryti? Neleido savigarba falsifikuoti mūsų papročius, folklorą, juo labiau kilus autentiško folklorizmo bangai, priešinamai nuglaistytoms vadinamųjų liaudies ansamblių dainoms, šokiams, drabužiams.

Maskvos adresu reikia pasakyti, kad jos nedomino mūsų scenarijus, ir mes praktiškai turėjome laisvas rankas. Tą „priežiūrą“ turėjo atlikti vietiniai kultūros ir meno valdininkai. Mūsų abiejų su G. Lukšu buvo sumanyta atkurti papročių bei vienos sodybos gyvensenos ratą, pradedant rytu ir baigiant vakaru, kuris taip pat turėjo apimti gyvenimo bei vegetacinį augalijos ciklą. Taip sumanytame scenarijuje tilpo labai daug kas: su darbais susijusi tautosaka, vestuvių papročių fragmentai ir kt. Savo patarimais nemažai mums talkino Angelė Vyšniauskaitė.

O filmas užkliuvo peržiūros metu Vilniuje. Valdininkų mums buvo priekaištaujama, kad juostoje labai daug praeities nostalgijos, liūdnumo ir maža optimizmo. Bet ypač neįtiko kai kurie religiniai motyvai: kryželis ant sienos senoje kaimo troboje, moteris su vaiku, primenanti Mergelės Marijos vaizdinį ir pan. Todėl buvo siūloma juostą „patobulinti“.

Gadinti filmo nenorėjome, todėl nutarėme ieškoti „perkūnsargio“. Geriausiai filmą galėjo užtarti kas nors iš Maskvos žinomų intelektualų, o toks, mūsų nuomone, ir buvo Vladimiras Toporovas, kuris pats gerai išmanė lietuvių etninės kultūros dalykus.

Mūsų nuostabai V. Toporovas sutiko filmuotis, nors gerai žinojome, kad jis nemėgsta viešumos, kelionių, įvairiom progom rodomo dėmesio, kad jį sunku kur nors išvilioti toliau nuo knygų, tekstų. Taigi grupelė filmuotojų važiavome į Maskvą. Susitikome vadinamuose Jurgio Baltrušaičio namuose, kuriuose jis ir buvo nufilmuotas.

Tokia buvo fragmentiška pirmoji pažintis. Tada mane nustebino labai tikslūs mūsų folkloro ir papročių apibūdinimai, žinios apie Lietuvą, mokslo ir kultūros žmones ir tai, kad jam žinoma ir mano, kaip „Kukučio baladžių“ autoriaus, pavardė.

Dabar tiksliau neprisimenu, po kiek laiko filmas „Vakar ir visados“ buvo paleistas per Maskvos televiziją su palydimuoju V. Toporovo žodžiu visai Sovietų Sąjungai. Dabar galvoju, ar tai ne pirmas viešas jo pasirodymas ekrane to meto Sąjungoje?

Deja, tik ne Lietuvoje. Per Lietuvos televiziją filmas parodytas žymiai vėliau, baiminantis dėl jo „nostalgiškų“ temų, rodos, jau prasidėjus Gorbačiovo perestrojkai. Bet tai išėjo tik į gerą. Filmas buvo labai populiarus, su režisieriumi jį vežiojome po įvairius klubus, mokyklas, šitaip surinkdami nemažą žiūrovų auditoriją. Gerai, kad tada nepaklausėme, nesugadinome juostos, paremti ir padrąsinti V. Toporovo.

Nuo tada ir prasidėjo šiokia tokia pažintis, dėl kurios, žinoma, negaliu pirštis į artimesnę bičiulystę. Po to esu pasiuntęs jam vieną kitą knygą, savo nuostabai gavau gražiai lietuviškai parašytą laišką, taip pat rašiau ir jam. Gal porą kartų apsilankiau ir jo namuose. O tai man buvo labai įsimintina. Gaila, kad tada po viešnagės tuoj pat neaprašiau savo įspūdžių apie ką tada kalbėjome, nes atmintis nėra labai patikimas dalykas, joje daug kas išsitrina. Liko tik bendras tų namų ir jų šeimininkų įspūdis.

Buvau priimtas, kaip man pasirodė, senu rusų papročiu – su arbata. Į mane, rodos, padvelkė kažkas iš rusų literatūros klasikos, iš Čechovo, Achmatovos. Tada pagalvojau, jog atsidūriau 20 a. pradžios rusų inteligento namuose. Beje, nei savo išvaizda, nei charakteriu, kiek sugebėjau jį perprasti, jis man visai neprimine to sovietizuoto, triukšmingo maskviečio, kokių daug esu sutikęs tarp plačiai žinomų Rusijos rašytojų ir meno žmonių.

Labai įsiminė V. Toporovo namų tyla, nors jis gyveno gana triukšmingame Maskvos rajone kažkur netoli Ostankino. Nežinau, iš kur ta tyla sklido? Gal iš knygų gausos, senų baldų, iš paties V. Toporovo ir jo žmonos Tatjanos elgsenos, nes jie po butą vaikščiojo, ant stalo indus dėliojo kažkaip minkštai, be garso. Tarp jų stebėjau esant kažkokį švelnų, labai pagarbų, sakyčiau, inteligentišką santykį, ką labai retai tenka matyti šiuolaikinėse šeimose. Juk čia gyveno du žymūs mokslininkai, jisai, Vladimiras, ir ji, Tatjana [T. Jelizarenkova – red.], viena žymiausių orientalistų.

Vieno tik dalyko nesuprantu. Kažkur skaičiau, kad jis buvo aistringas futbolo „sirgalius“, nepraleidžiantis

Iš filmo „Vakar ir visados“. 1984 m. Nuotrauka iš Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus archyvo.

svarbių rungtynių. Nekaip negaliu įsivaizduoti, kaip jis, toks ramus žmogus, galėdavo taip pasikeisti, triukšmingai „sirgti“ už vieną ar kitą komandą?

Lankiausi šiuose namuose, kai nuo Sąjūdžio buvau išrinktas deputatu. Tada labai dažnai buvodavau Maskvoje, Kremliuje, ten prabėgom matydavau Vč. Ivanovą... Tada mano ir visų kitų galvos buvo prikimštos politikos, nežinios, kas toliau bus. Didelis kontrastas man ir buvo minėta viešnagė tuose namuose, kurie dvelkė tokiu pastovumu, ramybe, tikrumu. Pajutau, kad V. Toporovas labai domisi Sąjūdžiu, Lietuvos reikalais, pritarė mūsų atsiskyrimui nuo Sovietų Sąjungos, lyg ir tikras, kad taip ir bus, nedarydamas jokių priekaištų.

Štai atsiskirt atsiskyrėm, tik bijau, kad mes netyčia atsiskyrėm ir nuo tokių Rusijos žmonių, koks buvo mums V. Toporovas.

Turėdamas šiokių tokių galimybių, pasirodžius jo darbų vertimams į lietuvių kalbą, mėginau siūlyti jį įvertinti kuria nors Nacionaline, o gal ir Basanavičiaus premija. Bet nespėjau. Vieną dieną sužinojau, kad jau per vėlu.

2006 11 06

80th anniversary of Marcelijus Martinaitis

On the occasion of the anniversary of the famous poet, essayist, researcher of folklore, Marcelijus Martinaitis (1936–2013), we present the reminiscences of his contemporary, film director Gytis Lukšas, which are revealed through the film Vakar ir visados (Yesterday and Always), which subtly recreates and interprets the story of traditional culture's field of symbolic, poetic meanings. M. Martinaitis is the author of this film's scenario and one the main characters. The film, which was created by order of the united television, was screened only three years after its creation, having filmed an introduction by the academic Vladimir Toporov (1928–2005), a famous researcher of Indo-European history, Baltic studies. The story of M. Martinaitis' acquaintance with V. Toporov is revealed through the poet's reminiscences.

Medis-moteris: ieva, verba, blindė

Dainius RAZAUSKAS

Visame plačiame pasaulyje nuo seniausių laikų žinoma mitinė žmogaus-medžio tapatybė. Jos atskiras atvejis yra moters-medžio mitinė tapatybė: vyriškosios giminės medžių pavadinimai siejami su vyrais, moteriškosios – su moterimis; medžiams prilyginamos ir medžiais virsta merginos; medžiai-motinos gimdo mitinius herojus; medžių „atžalomis“ vadinami žmonių palikuonys ir t. t. Moters-medžio mitinės tapatybės atskirus atvejus savo ruožtu sudaro *ieva* ir neretai su ieva sukeičiamos kai kurios gluosnių (Salix) rūšys, vadinamos moteriškosios giminės žodžiais *verba* arba *blindė*.

1. Ieva

Ne vienoje aplinkinėje tradicijoje mergina išties prilyginama ievos medžiui, ievai. Antai suomių liaudies daina jaunajai pataria (verčiant iš rusų kalbos): „... Nusilenk nuolankiai kuo žemiau, / Jaunąją krūtinę nulenk / Kaip ievos viršūnėlę...“; kita suomių daina atitinkamai apibūdiną nuotaką: „... Gražuolės mergelės liemuo lankstus / Kaip ievos ūgliai...“; o štai dar kitoje liūdnoje dainoje mergina pati save pavadina ieva: „... Tėvas pasidarė man nebemeilus, / Broliai ėmė manęs vengti, / Seserys pradėjo priešgynauti. / Teks palikt uogelei savo šalį, / Teks man, ievai, vykt už jūros!“[1]

O rusų mįslės, atvirkščiai, ievą prilygina merginai: *Матушкой весной я в платье цветном, мачехой зимой – в саване одном* „Pavasarį aš su žieduota (spalvota) suknele, o žiemą – vien su balta drobule“; *Стоит кузенка вся в пуговках* „Stovi seselė visa su sagelėm“; *Платье потерялось – пуговки остались* „Suknelė nukrito, sagelės liko“; *Черненька, маленька, всему свету миленька* „Juodulė, mažulė, visiems miela“ = *черемуха* „ieva“[2]; ir ypač – su akivaizdžiomis seksualinėmis užuominomis: *Не шатай меня, мужик, не валяй меня, мужик, лучше стань на меня, ты напачкайся, наворачкайся сколько можешь, сколько хочешь, сколько душенька ссяжет* „Nekratyk manęs, vyruk, nevoliok manęs, vyruk, geriau stok ant manęs, susitepk, prisikuisk kiek gali, kiek nori, kiek ūpas leis“ = *черемуха* „ieva“[3].

Tačiau bene ryškiausia ievos sąsaja su mergina ir moterimi – latvių tradicijoje, ypač dainose:

Es nelauztu ievas zaro, *Jo es pati kā ieviņa;* *Nolauzos ozoliņu,* *Man vajaga arājiņa.*	Aš nelaušiu ievos šakos, Nes aš pati kaip ievelė; Nusilaušiu ąžuoliuką – Man reik artojėlio.[4]
Vienreiz ieva noziedeja, *Ne div' reizas vasarā;* *Vienreiz jauna, ne divreiz,* *Bet lustigi padzīvoju.*	Vienąsyk ieva žydėjo, Ne dusyk per vasarą; Vienąsyk jauna, ne dusyk, Bet linksmai pagyvenau.[5]
Vaj zied ieva, vaj ābele *Pie tautieša durviņām?* *Nezied ieva, ne ābele,* *Sēd māsiņa raudadama.*	Ar tai ieva, ar obelis Žydi prie bernelio durų? Nei tai ieva, nei obelis – Sėd' seselė raudodama.[6]
Kas tur zied kalniņā, *Vai zied ieva, vai ābele?* *Nej zied ieva, nei ābele,* *Zied skaistā tautu meita.*	Kas ten žydi ant kalvos, Ar tai ieva, ar obelis? Nei tai ieva, nei obelis – Žydi graži nuotaka.[7]
Redz, kur koši ieva zied *Ar ābeli kalniņā:* *Ieva bija mātes meita,* *Ābelīte sērdienite.*	Žiū, kaip ryškiai ieva žydi Su obelim ant kalvos: Ieva – motinos dukrelė, Obelėlė – našlaitėlė.[8]
Balti bija ievas ziedi, *Sarkanbalti ābelītes;* *Balta bija mātes meita,* *Sarkanbalta sērdenīte.*	Balti ievos žiedeliai, Raudonbalti obelėlės; Balta motinos dukrelė, Raudonbalta našlaitėlė.[9]

Pastarajame ketureilyje, kaip matyti, ieva prilyginta nebe mergelei, o motinai. Ir toliau:

1. ВПИ: 84–85, 86, 104.
2. Загадки 1968: 66–67, Nr. 1800, 1801, 1803, 1805.
3. СдЗРН: 98, Nr. 811.
4. BDS: Nr. 9780; Kursīte 1996: 169; plg. Šmitas 2004: 211.
5. BDS: Nr. 102-1 su variantais.
6. BDS: Nr. 26302-0; var. 21646-0.
7. BDS: Nr. 5591-3.
8. BDS: Nr. 4627.
9. BDS: Nr. 4509 (plg. 4494 su variantais); Vācere 2006: 121.

Redz', kur skaisti ieva zied
Ar ābeli kalniņā;
Redz', kur skaisti māte dzied
Ar savām(i) meitiņām.

Žiū, kaip gražiai ieva žydi
Su obelim ant kalvos;
Žiū, kaip gražiai motė dainuoja
Su savo dukrelėmis.[10]

Steidzies, ieva ar ābeli,
Vasariņa ziedu gaida;
Steidzies, māte ar meitām,
Tautas gaida malejiņu.

Nagi, ieva su obelim,
Vasarėlė žiedų laukia;
Nagi, mote su dukrelėm,
Žmonės laukia malėjėlių.[11]

Ošam sieva, kļavam sieva,
Ozolam vien nevaid;
Nule tik ozoliņis
Par gļavām lūkojās
Nolūkoja ievas meitu
Ar visiem ziediņiem.

Uosis, klevas turi žmoną,
Ąžuolas tik ne;
Ką tik antai ažuolėlis
Žvalgėsi po klonį,
Nužiūrėjo ievos dukrą
Su visais žiedeliais.[12]

Čia savo ruožtu atkreipsime dėmesį į sąskambį tarp *ieva* „ieva" ir *sieva* „žmona", kuris juolab išryškės ir bus tyčia pabrėžiamas toliau. Pėteris Šmitas yra pažymėjęs: „Kaip liepą liaudies tradicijos prilygina mergelei, o obelį motinai, taip ieva dainose yra žmonos simbolis."[13] Pavyzdžiui:

Es nelaužu liepas zaru,
Ne ieviņas baltu ziedu:
Lai es augu kā liepiņa,
Kā ieviņa noziedēju.

Nedraskau liepos šakų
Nei baltų ievos žiedų:
Lai aš augsiu kaip liepelė
Ir kaip ieva nužydėsiu.[14]

Tev, ieviņ, balti ziedi,
Man baltakas vilnainites.
Sedzos baltu vilnainiti,
Sēdos ievu krūmiņā.
Saka tautas piejādamas:
Ieva zied līdz zemei.

Tavo, ieva, balti žiedai,
Mano skaros dar baltesnės.
Apsisegus baltą skarą,
Sėduosi po ievos krūmu.
Bernelis prijojęs sako:
Ieva žydi ligi žemės.[15]

Es neņemtu ievas ziedu
Ne savā rociņā:
Es negribu sieva būt
Ne savā mūžiņā.

Aš neimčiau ievos žiedo
Nė į savo ranką:
Aš nenoriu žmona būti
Per savo amželį.[16]

Iev' ar sievu runajās,
Kalniņāji stāvedamas;
Ievai bija balti ziedi,
Sievai baltas villainītes.

Ieva su žmona kalbėjos,
Ant kalvos stovėdamos;
Ievos buvo balti žiedai,
Žmonos – baltos skaros.[17]

10. BDS: Nr. 315-2.
11. BDS: Nr. 315-2.
12. BDS: Nr. 30646-1; plg. 20986; Šmitas 2004: 198.
13. Šmitas 2004: 210.
14. BDS: Nr. 2784; Šmitas 2004: 210.
15. BDS: Nr. 13388-8.
16. BDS: Nr. 1233; Šmitas 2004: 210.
17. BDS: Nr. 7424; plg. 7224; Šmitas 2004: 211.

Verbų sekmadienis prie Aušros Vartų, 2010 m.
Arūno Baltėno nuotrauka.

Sąskambis *ieva* „ieva“ : *sieva* „žmona“ ir tiesiog „moteris“, matyt, gali būti netgi viena iš priežasčių, kodėl latvių dainose ieva taip gausiai, taip noriai prilyginama moteriai, o moteris – ievai. Štai dar:

Ieva man māsa bija,	Ieva mano sesuo buvo,
Ievu ņēmu līgaviņu;	Ievą paėmiau už žmoną;
Pilni līči ievu ziedu,	Pilni užtakiai ievų žiedų –
Visi mani sievas radi.	Visi žmonos giminaičiai.
Es ar sievu strīdejos	Aš su žmona vaidijausi
Zem kuplā ievas krūma:	Po kupliuoju ievos krūmu:
Ieva grib baltus ziedus,	Ieva nori baltų žiedų,
Sieva baltas villainītes.	Žmona – baltų skarelių.[18]
Balta ziedi laukmalē,	Balta žydi palaukėj –
Vai bij ieva, vai ābele?	Ar tai ieva, ar obelis?
Balta gāja pa celiņu,	Balta eina keleliu –
Vai bij sieva, vai meitiņa?	Ar tai žmona, ar mergelė?[19]

Tačiau prie sąskambio *ieva* : *sieva* latvių dainose prisideda dar vienas žodis – biblinės pramotės vardas *Ieva*, latvių kalboje (kaip, beje, ir lietuvių) visiškai sutapęs su ievos medžio pavadinimu, virtęs tiksliu jo homonimu. Pavyzdžiui:

Sieva Ieva žīdam rada,	Žmona Ieva – žydų giminės,
Ta neēda cūkas gaļu,	Ji nevalgo kiaulienos,
Ta tik ēda vērša gaļu,	Ji tik valgo jautieną,
Saujiņā turedama.	Saujoje laikydama.
Ņem, bāliņ(i), Ievu sievu,	Imk, broleli, Ievą žmoną,
Ieva sieva liela rada:	Ievos žmonos gausi giminė:
Kad atnāca pavasaris,	Kai ateina pavasaris,
Visi līči balti zied.	Visi užtakiai baltai pražįsta.[20]

Pastarajame ketureilyje asmenvardis *Ieva* ne tik formaliai (sąskambiu) sugretintas su *sieva* „žmona“, bet ir semantiškai – su ievos medžiu. Taigi čia turime netiesioginę užuominą ir į formalią tapatybę *Ieva*: *ieva*. Visai atvirai ji iškyla kitose dainose:

Ņem, bāliņi, Ievu sievu,	Imk, broleli, Ievą žmoną,
Ieva sieva lielu radu:	Ieva žmona gausios giminės:
Pilni līči ievu ziedu,	Pilni užtakiai ievų žiedų –
Visi tavi sievas radi.	Visi tavo žmonos giminaičiai.
Ej iekšā, mātes brāli…	Užeik vidun, motinos broli…
Ieva nāca istabā;	Ieva atėjo trobon;
Neba ieva [Ieva?] viena nāca,	Ieva ne viena atėjo,
Ievai ziedi līdzi nāca.	Draug su ieva (Ieva) žiedai ėjo.[21]

18. BDS: Nr. 12127-4; 7424-2.
19. BDS: Nr. 5590 (su variantais); Vācere 2006: 122.
20. BDS: Nr. 27225-4; 12127-0.
21. BDS: Nr. 12127-11; 18863-2.

Be to, būtina turėti omeny, kad tradicijoje daina gyvuoja ją atliekant gyvai, balsu, o tokiu atveju nėra skirtumo tarp vardo *Ieva* didžiąja raide ir medžio pavadinimo *ieva* mažąja. Tad balsu ištarto žodžio supratimas priklauso vien nuo atlikėjo ar klausytojo – taip pat dainą užrašiusio tautosakos rinkėjo – asmeninės interpretacijos. O kai žodis yra eilutės pradžioje ir visuomet rašomas didžiąja raide, kaip pastarojo ketureilio paskutinėje eilutėje, tai formalaus skirtumo nėra net ir dainą užrašius.

Lietuvoje moteris, mergina irgi kartais prilyginama ievos medžiui. Pavyzdžiui, paprotyje: *Kai gimst vaiks, jam sodin med. Pirmam sūnu – ožalo, untram – uos, trečiam – beržo, ketvirtom – klevo. Gims m e r g a i t ė – sodin liepo, i e v o.*[22] Taip pat dainose:

Be vėjo ievelė
Šakeles lenkė,
Bernelis mergelę
Jau perkalbėjo… [23]

Kitoje dainoje mergina panašiai pati save prilygina ievai:

Vėjelis pūtė,
Šakelės linko,
Viršūnėlę palaužė.

Ne mano vienos
Šakeles lenkė, –
Lenkė žalios ievelės,
Linkstančiojo medelio… [24]

Vis dėlto tokio įspūdingo homonimų *ievà*, *jievà* ir *Ievà*, *Jievà* gretinimo ir tapatinimo kaip latvių lietuvių dainose lyg ir nepasitaiko. Nors pati medžio pavadinimo ir asmenvardžio homonimija irgi akivaizdi.

Dėl to galima kelti klausimą, ar tikrai baltų (lietuvių, latvių) asmenvardis *Ieva* remiasi biblinės pramotės vardu? O gal medžio pavadinimu *ieva*? (Pavyzdžiui, kaip asmenvardis *Eglė*.) O gal gyvoje tradicijoje abu žodžiai išvis neprivalo būti skiriami, ir vardas *Ieva* gali būti kilme siejamas *ir* su bibline pramote, *ir* su medžio pavadinimu?[25]

Tačiau *Ievos* atvejis ypatingas dar ir tuo, kad vien homonimija – skirtingos kilmės žodžių garsiniu suartėjimu ir sutapimu – jis, tiesą sakant, nesibaigia. Biblinės pramotės vardas šiaip jau kildinamas iš hebrajų žodžio *ḥawwa* arba *ḥawā* „gyvybinga, gyvenimo davėja“, semitų šaknies **ḥay-* / **ḥaw-* „gyvybė, gyvenimas“[26]. Ši semitų šaknis toliau remiasi semitų-chamitų prokalbės leksema **ḥjw* „gyvybė, gyvenimas“ ir galiausiai nostratine **ḥaju* „gyvastis, gyvybinė jėga“, su kuria savo ruožtu siejama indoeuropiečių šaknis **heu̯-* „gyvybinė jėga“[27], arba **h$_a$u̯-*[28], arba **aiu̯* / **au̯-* ta pačia reikšme klasikiniame Juliaus Pokornio „Indoeuropiečių kalbų etimologiniame žodyne“[29]. O kaip tik iš šios šaknies kai kurie kalbininkai yra bandę kildinti[30] tiek baltišką ievos medžio pavadinimą, tiek slavišką gluosnio pavadinimą **jьva*, kukmedžio pavadinimą *juwis* prūsų ir atitikmenis germanų bei keltų kalbose, suvedamus į prolytę ide. **(e)iu̯ā* / **(e)iu̯o-*, kuri savo ruožtu kildinama iš šaknies **ei-*, kuriai dar priskiriami kai kurie medžių pavadinimai su kitais plėtiniais ir hetitiškas amžinai žaliuojančio „gyvybės medžio“ pavadinimas *eu̯a-*[31]. O jei tikrai taip, tai baltiškasis medžio pavadinimas *ieva* ir biblinės pramotės vardas *Ieva* yra ne tik homonimai, bet ir giliausiame (nostratiškajame) lygmenyje giminiški žodžiai.

Semantinį mitinį kontekstą šioms archajiškoms kalbinėms sąsajoms suteikia kaip tik Gyvybės medžio įvaizdis, kurio pats apibrėžimas jungia „gyvybės“ ir „medžio“ sąvokas. Vladimiras Toporovas šią situaciją yra apibūdinęs taip: „Tos pat kilmės kaip hetitų Gyvybės medžio pavadinimas (*eu̯a*) yra ru. *ива* ‘gluosnis’ (plg. gluosnio, verbos vytis, ritualuose naudojamas kaip vaisingumo simbolis) arba germaniškas kukmedžio pavadinimas (sen. vok. aukš. *iwa*, sen. isl. *ýr*), o kukmedis sodintas kapinėse kaip mirties įveikimo simbolis ir naudotas ritualuose vaisingumui, gyvybinei jėgai sustiprinti. Visi šie Gyvybės medžio pavadinimai

22. Marcinkevičienė 2005: 87.
23. JšSD I: 391, Nr. 499.5; plg. 406, Nr. 467.2.
24. JšSD II: 271–272, Nr. 1083.15–16.
25. Teoriškai šio klausimo neįmanoma išspręsti, neįvedus į kalbotyrą – bent jau į tas kalbotyros šakas, kurios turi reikalą su vardynu, ypač mitiniu vardynu, – savotiško „palimpsesto“ sampratos. Turima omeny padėtis, kai tam tikras vardas (asmenvardis, vietovardis, kalendorinės šventės pavadinimas ar kt.) gali būti paaiškintas tiek remiantis senąja vietine tradicija, tiek atneštine krikščioniškąja. Tokia prieiga atskleidžia ištisą klodą vardų ir pavadinimų, kuriuose galima įtarti atitinkamo „palimpsesto“ pėdsakus: iš asmenvardžių, tai ir *Jonas* (formaliai sutampantis su neabejotinai indoeuropietiškos kilmės romėnų dievavardžiu *Jānus* ir sanskrito apeliatyvu *yānas* „kelias; važiuoklė“), ir *Marija* (neišvengiamai suskambanti gausybėje Europos *Marų*, *Morių* ir t. t.); iš kalendorinių švenčių pavadinimų, tai ir *Kalėdos* (kuriose ataidi Saulės nu-*kali*-mas), ir *Velykos* (kaip pavasarinio *vėlių* prisikėlimo ataidas, ypač Didžiojo ketvirtadienio pavadinime *vėlių velykos*), ir t. t. Tokiu būdu gali pasirodyti, kad senosios tradicijos palikimo reikia ieškoti ne tik už krikščionybės ribų, bet ir pačiai krikščionybei priskiriamoje „teritorijoje“.
26. LVKŽ: 166; Zinkevičius 2008: 361; Klein 2003: 262; MHM I: 397, 419 ir kt.
27. Иллич-Свитыч 1971: 242, §101.
28. EIEC: 352, žr. 548.
29. PkIEW: 17.
30. Иванов 1964: 43-44; Иванов 1969: 66; Иванов 1973: 298–302; Иванов, Топоров 1974: 31–32, 35–36; MHM I: 396; Топоров 1994: 109–110; KrLEV I: 339.
31. Žr. ką tik nurodytą literatūrą ir dar: Иванов 1974: 88–89; Топоров 1980: 100–101; Байбурин 1983: 223 (čia ir apie gyvatę ant gluosnio, ru. *ива*; apie tai dar: СД II: 64); Гамкрелидзе, Иванов 1984: 629–631; Kluge 1999: 207; papildomai žr.: PkIEW: 297–298; ФсЭСРЯ II: 113; ЧрИЭС I: 333; ЭССЯ VIII: 248–249; Boryś 2005: 200; FrLEW: 183; KrLEV I: 338–339; MžPKEŽ II: 58–59 ir kt.

yra giminiški su daugiau mažiau tiksliais pačios gyvybinės jėgos pavadinimais, jai ypač ryškiai pasireiškiant jaunystės ir ilgaamžiškumo (amžiaus) pavidalais: plg. gr. αἰών ‘amžius’, ‘gyvenimas’, ‘karta’, ‘amžinybė’; lo. *aevum* ‘gyvenimas’, ‘amžius, šimtmetis’, ‘žmogaus amžius’, ‘amžinybė’; *juvenes* ‘jaunuoliai’ (kaip atitinkamos amžiaus klasės pavadinimas); sen. indų *āyus* ‘gyvybinė jėga’ ir t. t. Vienas ryškiausių gyvybės medžio įvaizdžių žinomas Pradžios knygoje (2.9): ‘Iš žemės Viešpats Dievas išaugino įvairių medžių, gražių akims ir gerų maistui, su gyvybės medžiu sodo viduryje ir gero bei pikto pažinimo medžiu’. […] Akivaizdu, kad pirminis tokio medžio įvaizdis senovės Artimųjų Rytų tradicijoje rėmėsi schema, artima tai, kokia žinoma šumerų padavimo apie Gilgamešą versijoje, kur aprašomas medis hulupu (paprastai tapatinamas su gluosniu), augęs ant Eufrato kranto; jo šaknyse gyveno gyvatė, šakose – paukštis Anzudas, o kamiene – Lilit. […] Gyvybinės substancijos nešėjais laikomi tiek pats Gyvybės medis, tiek jo vaisiai (obuolys, granatas bei kiti per mirtį pasiekiamo amžinojo gyvenimo simboliai), tiek po medžiu esantis gyvasis vanduo, tiek antropomorfiniai Gyvybės medžio atstovai (būdinga, kad Ievos, per kurią buvo prarastas Gyvybės medis ir kuri jį tarsi pati pakeitė, vardas senovės hebrajų kalba reiškia ‘gyvybė’). Dažnai Gyvybės medis yra atstovaujamas moteriško (motiniško) personažo arba bent jau yra jo buveinė. Kai kuriose archajinėse tradicijose Gyvybės medžiai suvokiami kaip moteriškasis pradas.“[32]

Tačiau gyvybingumo, gyvybinės jėgos, vaisingumo vaizdiniai gali būti siejami ir tiesiogiai su baltiškuoju ievos pavadinimu. Konstantino Karulio žodžiais: „Gali būti, kad senovės baltai, kaip ir hetitai, vešlų medį resp. krūmą, šiuo atveju ievą, irgi siejo su jaunyste bei amžinumu ir kad ji atliko tam tikrą vaidmenį senuosiuose ritualuose. Kad ieva yra buvusi vaisingumo simboliu, rodo latvių liaudies tikėjimai, pavyzdžiui: *Kad ievas zied, tad ar viņu ziediem jānokaisa lauki, lai labība ražīgi padotos* ‘Kai ievos žydi, tai jų žiedais reikia laukus apibarstyti, kad javai gerai užderėtų’; *Kad ievas ļoti kupli zied, tad būs auglīga vasara* ‘Kai ievos labai gausiai žydi, tai bus derlinga vasara’; *Kad pavasarī daudz ievas zied, tad nākošu rudeni daudz meitas precas* ‘Kai pavasarį ievos daug žydi, tai kitą rudenį daug merginų ištekės’.“[33]

Taigi, baltų tradicijoje iš tikrųjų, sulig visai taiklia Pranės Dundulienės pastaba: „Ir medžio, ir moters vardas *Ieva* reiškė gyvenimą“[34].

Pirmosios moters, žmonijos pramotės kilmė iš medžio pasaulio mitologijose šiaip jau žinoma. Pirmiausia dėl to prisimintina senovės skandinavų pirmoji moteris, dievų sukurta iš medžio pliauskos[35], o jos vardas Embla pažodžiui reiškia „guoba, vinkšna“ arba „gluosna“[36]. Vladimiro Propo (В. Я. Пропп) duomenimis, „Okeanijos mite pirmasis žmogus išsidrožia sau žmoną iš medžio ir sako: ‘Medi, tapk žmogumi’“[37]. Senovės airių asmenvardis *Ivageni*, pažodžiui „kukmedžio gimdytinis, kukmedžiagymis“[38], kurio pirmasis dėmuo yra giminiškas su baltiškuoju *ievos* ir slaviškuoju gluosnio pavadinimu **jьva*, savo ruožtu mena atitinkamos rūšies medį-motiną. Tokiame kontekste santykis *ieva* : *Ieva* baltų tradicijoje gali būti suvokiamas kaip daug gilesnės ir platesnės mitinės bendrybės atskiras atvejis.[39]

Turint omeny lingvistikoje prigijusias dendrologines metaforas (kaip žodžio dalių pavadinimai *šaknis*, *kamienas* ir pan., taip pat giminiškų „kalbų medžio“ įvaizdis), dendronimo *ieva* ir asmenvardžio *Ieva* santykį baltų kalbose irgi galima pavaizduoti medžio pavidalu: kaip medį, turintį vieną bendrą šaknį (nostratinis „gyvybės medžio“ pavadinimas) ir du atsišakojusius kamienus (indoeuropiečių, paskui baltų ir, antra vertus, semitų, paskui hebrajų kalbos), kurių atitinkamos šakos galiausiai vėl suauga į vieną – į asmenvardį *Ieva* šiuolaikinėse baltų kalbose. Pažymėtina, kad tokie išsišakoję ir vėl suaugę medžiai tiek baltų kraštuose, tiek plačiai pasaulyje buvo rituališkai reikšmingi ir šventi[40]. Taigi turime savotišką kalbinį šventą „Ievos medį“, išreiškiantį ypatingą kai kurių žodžių padėtį kalboje.

32. MHM I, 396–397.
33. KrLEV I: 339; pateiktuosius pavyzdžius žr.: ŠmLTT: 621, Nr. 10245, 10247, 10248, čia (p. 621–622) ir daugybė panašių; apie žydinčios ievos sąsają su merginos pasirengimu ištekėti latvių tradicijoje, be jau minėtų dainų, dar žr.: Leinasarė 1999: 25–27; Ivanovska 2002: 166–170.
34. Dundulienė 1988: 12 (plg. Dundulienė 1994: 127). Ievos pavadinimas su „gyvybe“ suartėja ir kitaip. Lietuvių kalboje prieš priešakinės eilės balsį žodžio pradžioje *j-* kartais kaitosi su *g-*, pavyzdžiui, *jėras* : *gėras* ir t.t. (žr. FrLEW: 121). Dėl šio reiškinio žodis *(j)ieva* galėtų įgauti lytį **gieva*. Atsižvelgtinas šaknies *gyv-* medžio pavadinimas *gyvainė* „vakarinė tuja (Thuja occidentalis)“, taip pat sudurtinis to paties medžio pavadinimas *gyvamedis* (LKŽ III: 361) greta atitinkamo sudurtinio ievos pavadinimo *ievmedis* (LKŽ IV: 19). Juoba kad abu medžiai kai kuriomis savo funkcijomis tradicijoje sutampa, antai norint nutraukti nepageidaujamą nėštumą (anti-vaisingumas), siūloma gerti, be kita ko, ievos žiedus arba gyvmedžio (Thuja occidentalis) lapus (BIR V: 10, Nr. 44).
35. PE: 59; Lecouteux 2006: 30 ir kt.
36. Atitinkamai VrAEW: 7, 101–102; ME I: 123 ir kt. – ir МЭ: 26; MHM I: 113; MC: 65 ir kt.
37. Пропп 1976: 236.
38. Королев 1984: 164–165.
39. Galbūt čia dar galima paminėti biblinės Ievos ryšį su šermukšniu baltarusių tradicijoje: „Kai Dievas išvarė Ievą iš rojaus, ji taip pravirko, kad iš akių jai pasipylė kruvinos ašaros. Iš jų paskui ir išaugo *рябинина* ‘šermukšnė’“ (Никифоровский 1897: 129, Nr. 946; užr. 1867 m.). Šiaip ar taip, šis ryšys irgi priklauso tam pat santykiui „pramotė : medis“.
40. Plačiau apie tai, nors ir kiek kitu atžvilgiu, žr. Разаускас 2007: 70–73, 77.

2. Verba ir blindė

Airių herojaus vardo *Ivageni* („kukmedžio gimdytinis“) pirmasis dėmuo žymi kukmedį, kuris skiriasi nuo ievos savo rūšimi, bet sutampa pavadinimu. Panašiai slavų **jьva* sutampa su baltų *ieva* pavadinimu, bet vėlgi skiriasi rūšimi – tai gali būti gluosnis, žilvitis, karklas, blindė ar panašus *Salix* genties medis, pavyzdžiui, le. *iwa* „blindė“, ru. *ива* „gluosnis, žilvitis, karklas“ ir kt. Kadangi tai moteriškosios giminės pavadinimas ir ryškiai „moteriškosios lyties“ medis, tai ir lietuviškai jam gal veikiau tiktų moteriškosios giminės pavadinimai *glúosna* ar *glúosnė*[41]. Savo ruožtu gluosna yra susijusi su bibline pramote Ieva, tiksliau – su jos nevykusia pranokėja Lilit, „pirmąja Ieva“ ir pirmąja Adomo žmona, jį savavališkai palikusia ir paskui virtusia moteriškuoju demonu, grobiančiu ir apmainančiu naujagimius.[42] Roberto Greivso (Robert Graves) ir Rafaelio Patai (Raphael Patai) duomenimis, „sprendžiant iš šumerų lentelės iš Uro su užrašytu epu ‘Gilgamešas ir gluosna’, anksčiau, 2000 m. pr. m. e., ji buvo vardu *Lilleik*. Ten ji – demonė, gyvenanti deivei Inanai (Anafai) ant Eufrato kranto skirtos gluosnos kamiene“[43].

Su moteriškuoju pradu ir vaikų gimdymu gluosna yra siejama plačiai ar net visuotinai. Antai „tarp Transilvanijos bei Rumunijos čigonų Žaliojo Jurgio šventė yra pagrindinė pavasario šventė. Dalis jų švenčia ją Velykų pirmadienį, kiti – per Jurgines (balandžio 23 d.). Šventės išvakarėse nukertama jauna gluosna, papuošiama kaspinais bei lapais ir pastatoma ant žemės. Nėščios moterys deda po medžiu vieną iš savo apdarų ir palieka jį ten pernakt. Jei kitą rytą randa ant apdaro nukritusį medžio lapą, tiki, kad gimdymas bus lengvas“; apie Japonijos ainus „žinoma, kad nevaisingos moterys, norėdamos pastoti, valgė amalus. O veiksmingiausiu laikytas amalas, augantis ant gluosnos“.[44] Karlo Gustavo Jungo apibendrinimu, simboliškai „vytiniai medžiai tuo pat metu yra motinos gimdyvės“[45].

Latvių gimdymu besirūpinanti, gimdyves globojanti deivė Mara, *Māra*, liaudies dainose irgi paprastai sėdi gluosnyje (*vītolā*)[46].

Erotinių asociacijų turi ir pats lietuviškas šio medžio pavadinimas *glúosna*, *glúosnė* ar *glúosnis* – plg. veiksmažodžius *gluosniúoti* „glostyti, malonėti“, *gluosniúotis* „glaustytis, meilintis“, pavyzdžiui: *Ta mano mergytė tokia meili – kad iš kur pareini, gluosniuojasi, bučiuoja* (Gargždai, Klaipėdos r.); *Mergaitė su jaunikiu gluosniavos* (S. Daukantas) ir pan.[47]

Kitas gluosnio, gluosnos pavadinimas slavų kalbose yra **vьrba* – le. *wierzba*, ru. *ве́рба*, bru. *вярба* ir kt.[48] Iš gudų kalbos[49] Rytų Lietuvos tarmėse atsirado skolinys *verbà* „toks gluosnis, blindė (Salix caprea), žilvitis, karklas“: *Verba vad[in]om visą krūmą žilvičių rykščių* (Druskininkai); *Verbų visokių yra: verba tikra, yra verba, ką kačiukai auga* (Kapčiamiestis, Lazdijų r.); savo ruožtu baladėje nužudyta m e r g i n a prisipažįsta: *Aš užaugau v e r b e l e, mane išpjovė dūdele* (Daunoriai, Vijos r., Baltarusija); arba: *An kalno v e r b a, po kalnu m e r g a, tę stovėjo mergelė graži raudona* (Marcinkonys, Varėnos r.); *Kap v e r b a m e r g a išaugo* (Druskininkai); *M o t e r i s tai kai v e r b a – kuo daugiau laužai, tuo gražesnė atželia* (Strūnaitis, Švenčionių r.)[50]. Panašu, kad viena iš sąlygų, padėjusių šiam žodžiui lietuvių kalboje prigyti, buvo kaip tik moteriška jo giminė ir savų moteriškosios giminės gluosnio pavadinimų stoka.

Baltarusių tradicijoje „verba (*вярба*) – tai mergina, kuri, gelbėdamasi nuo santuokos su seniu, pavirto medžiu. Verbos kilmės istorija pateikiama baladėje. Mergina pavirto verba savo valia, pati save užkeikusi, o kartu su ja įvairūs rykai ir jų dalys pavirto gamtos objektais: *Станьце, вёдры, камушком, / Почапачкі – ланцужком, / Каромысел – яварам, / А я, малада, – вярбою, / Пад крутой гарою, / Над быстрай ракою* ‘Tapkite, kibirai, akmenėliu, / Kibirų lankeliai – grandinėle, / Naščiai – jovaru, / O aš, jauna, – verba / Po stačiu kalnu, / Prie sraunios upės’. Mergelė-verba stovėjo prie upės tol, kol atvažiavo pirkliai ir ėmė kirsti verbą, tašyti lenteles ir daryti kankleles. Skambiosios kanklelės papasakojo, kaip linksma mergelei eiti už bendraamžio ir kaip sunku, priešinga prigimčiai – už seno. Atitikdama savo kilmės istoriją, verba auga daugiausia žemose vietose, prie vandens, upių bei upelių krantuose.“[51] Kitas gluosnio kilmės variantas primena senovės Artimųjų Rytų Lilit: *Нахіліўшыяса над вадою вербы – гэто праклятыя Богам тыя мацеры, што страцілі сваіх дзяцей* „Palinkusios virš vandens verbos – tai Dievo prakeiktos motinos, pražudžiusios savo vaikus“[51]. Rusų tarmėse verba (*ве́рба*) pavadinama „graži, aukšta, liekna moteris, kuri eidama siūbuoja“[52].

Savotišką verbos moteriškumą ir ypatingas erotines savybes taip pat liudija baltarusių bei lenkų priežodžiai,

41. LKŽ III: 441.
42. Žr. ME II: 515; MHM II: 55; MC: 318 ir kt.
43. Грейвс, Патай 2005: 95.
44. Frazer 1995: 125, 651.
45. Jung 1990: 245–246, žr. pav. XXXIX.
46. Kursīte 1996: 283–286.
47. LKŽ III: 442; žr. DkR I: 460, 586. Nepaisant ne visai aiškios žodžio etimologijos: BūgaR II: 292, 341, (366), 653; FrLEW: 158; Топоров 1980: 267; MžPKEŽ I: 384–385; Karaliūnas 2005: 57–58; SmSEJL: 191.
48. Аникин 2012: 261–263; Boryś 2005: 695; ФсЭСРЯ I: 293.
49. SkardR IV: 293; FrLEW: 1225.
50. LKŽ XVIII: 736–737.
51. БМ: 106.
52. Сержпутоўскі 1998: 57, Nr. 311.

teigiantys, kad verbą andai labai įsimylėjęs velnias: *Улюбіўся як черт у сухую вярбу* „Įsimylėjo kaip velnias sausą verbą“; *Zakochał się jak djabeł w starej wierzbie* „Įsimylėjo kaip velnias seną verbą“.[53]

Aleksandras Afanasjevas prisimena čekų sakmę, kurioje moters gyvybė buvo slapčia susijusi su verba taip, kad „dienomis ji gyveno savo šeimoje, o naktimis jos siela palikdavo kūną ir keliaudavo į tą verbą. Apie tai sužinojęs vyras nukirto verbą – ir tą pat akimirką mirė jo žmona. Tik motiniška meilė tebegyveno nukirstame medyje – iš jo padarytas lopšys supo našlaičiu tapusį vaiką, o kai šis paaugęs pasidirbo iš seno verbos kelmo atžalos dūdelę, tai ji savo melodingais garsais kalbėjo su juo kaip švelni mama.“[54]

Apskritai slavų tradicijoje verba simbolizuoja veš-lumą, gyvybinę jėgą, vaisingumą[55]. Pavyzdžiui, „Ketu-riasdešimties kankinių dieną (serb. *Младенци*) rytų Serbijoje vaikinai įlipdavo į verbą, pripjaudavo vyčių ir mušė jomis m e r g i n a s, sakydami: *Да си здрава као дрен, да си брза као јелен, да се гојиш као свиња, и да растеш као врба!* ‘Būk sveika kaip sedula, būk greita kaip elnė, storėk kaip kiaulė ir auk kaip v e r b a!’ (Bolevco r.). Juodkalnijoje ir Hercegovinoje tuo pat metu iš ryto tėvai mušė savo vaikus verbos šakele, sakydami: *Да растеш као врбица и да се гојиш као пица!* ‘Auk kaip verba, storėk kaip kiaulė!’, o dieną vai-kai mušė vienas kitą. Taip buvo daroma ir Verbų sekma-dienį“; Visoke (Bosnija) per Jurgines serbų merginos apsijuosdavo verba, „kad ateinančiais metais būtų ‘pilvotos’“, t. y. kad ištekėtų ir pastotų; serbų dodolų apeiginiai apdarai neretai būdavo sudaryti vien iš verbų šakų.[56]

Tiek su verba susiję papročiai, tiek pats jos pavadi-nimas slavų tautose jau seniai prigijo ir krikščioniškai Verbų savaitės bei Verbų sekmadienio šventei (ru. *Вербная неделя*, *Вербное воскресение*, bru. *Вербная нядзеля*, *Вербніца*), o jos apeigose verbomis vadina-mos gluosnio šakos pakeitė palmių šakas, kuriomis mojuodami žmonės sveikino Jeruzalėn įžengiantį Kristų[57]. Lietuvių *verbà* irgi turi atitinkamą reikšmę „puokštė iš kadagio, gluosnio, karklo ar kt. šakelių, šventinama Verbų sekmadienį bažnyčioje (minint iškil-mingą Kristaus įžengimą į Jeruzalę); palmės šakelė“ ir „sausais žolynais (džiovintomis gėlėmis, smilgomis) ir dažytomis skiedrelėmis meniškai apipinta rykštė – liaudies taikomosios dekoratyvinės dailės dirbinių rūšis (ppr. daroma tik Vilniuje ir Vilniaus krašte)“[58].

Pažymėtina, kad slaviškasis verbos pavadinimas pačia savo kilme yra susijęs su šaka, vytimi. Mat slavų žodį **vьrba* formaliai visiškai tiksliai (išskyrus giminę) atitinka lietuvių *virbas* „plona (ppr. naudojama kurui) šaka, žabas, žagaras“, šiaip „atžala, želmuo“ ir pan., latvių *(v)irbs*, *virba* „virbalas, lazdelė“, čia ir latviškas putino pavadinimas *irbene*, toliau tos pačios šaknies yra lo. *verber* „rykštė, vytis“, *verbēna* (< **verbesna*) „šakelė (lauro, mirtos)“, dgs. *verbēnae* „žalios šakelės (lauro, mirtos, alyvos), naudotos atliekant religines apeigas“ ir kt.[59] Beje, Lietuvoje dgs. *virbai* irgi galėjo reikšti ne tik šakas, bet ir liaunus karklų, ievų bei kitus medelius, krūmus. Pasak Igno Jablonskio: „Kuro pagrindą sudarė virbai ir stambių medžių šakos. V i r b a i – smulkūs k r ū m a i ganyklų, miškų ir paupių rėžiuose. Krūmus skynė kirviu, kol kamienų storis neviršija 8–10 cm. Storesnius medelius pjovė pjūklu, ir jie buvo skiriami malkoms arba padarinei medžiagai. Virbus skynė, kai žemė įšalusi ir sniego nedaug. Skinant kaire ranka laikė medelį ir lenkė kairėn, o iš dešinės įžambiai kirto į mede-lio kamieną, apie 5 cm aukščiau žemės paviršiaus. Virbų kelmeliai negalėjo būti ilgesni kaip 5–10 cm. Skinant rėžiuose esančius krūmus, reikėjo išsaugoti geresnių veislių medelius: pušaites, eglaites, ąžuoliukus, uosius, beržus, epušaites, kitų retesnių medžių atžalas. Visiškai buvo išskinami alksniai, k a r k l a i, skirpstai, lazdynai, i e v o s ir panašūs krūmai. Suskintus virbus, nenuge-nėjus šakų, sukraudavo į krūvas taip, kad kelmeliai būtų vienoje plokštumoje. Krūvų didumas priklausė nuo to, kaip tankiai virbai augo“ ir t. t.[60] Arba štai pasakoma: *Nuėjo į virbus, kur nekapoti buvo* (Tirkšliai, Mažeikių r.); *Žemę klebonija tur šlapią, miško – nė virbo* (M. Valan-čius); *O kitasai [paukštis] tenai ant virbo tupi besnaus-damas* (K. Donelaitis); be to, virbui lankstumu gali būti prilyginamas žmogus: *Vaikas kaip virbas – net šoka* (Armoniškės, Varanavo r., Baltarusija); *O nu aš tęvas – maž kaip virbas palenkti* (iš pasakos, užr. J. Želvavičiaus, 1822–1866 m.).[61] Dėl to ir žodį *verba* galima būtų laikyti ne grynu skoliniu, slavizmu, o savotišku hibridu, atsira-dusiu svetimam žodžiui susiliejus su tos pačios reikš-mės artimai skambančiu, giminišku savu. Plg.: *Verba vad[in]om visą krūmą žilvičių rykščių* (Druskininkai)[62].

Mums šiuo atveju dėmesio vertas jotvingių žodis *wirba* „m o t e r i s“, kurį Zigmas Zinkevičius sieja su tos pat šaknies lietuvių veiksmažodžiu *virbėti* „virpėti“ kartu su duslaus šaknies priebalsio atitikmeniu *virpėti* ir siūlo palyginti su Mažojoje Lietuvoje paliudytais lie-tuvių žodžiais *pāvirpas* „vargšas, nuskurėlis“, *pavirpė*

53. Аникин 2012: 261.
54. СД I: 335.
55. Афанасьев 1995 II: 178–179. Siužetas akivaizdžiai primena tą pačią jau užsimintą baladę.
56. СД I: 333.
57. СД I: 178, 334.
58. Аникин 2012: 263; БМ: 79–80, 106; СД I: 337–338.
59. LKŽ XVIII: 736–737.
60. Аникин 2012: 262; ФсЭСРЯ I: 293; FrLEW: 1259; KrLEV I: 344–345; WHLEW II: 756; PkIEW: 1152–1153; žr. LKŽ XIX: 509–510; LaLKŽ: 267; LoLKŽ: 911.
61. Jablonskis 1992: 5.
62. LKŽ XIX: 509–510.

„samdinė“ ir prūsų *powīrps* „laisvas“[63]. Tačiau atsižvelgiant į aptartą kontekstą, atsiranda galimybė šį jotvingių žodį susieti tiesiogiai su aptartais rytų baltų ir slavų daiktavardžiais la. *virba*, *(v)irbs*, lie. *virbas*, sl. **vьrba*, nė nebemėginant paaiškinimo ieškoti per veiksmažodį *virbėti* ir tolimesnes jo sąsajas. Dėl būdingo reikšmių santykio verta paminėti lo. *virgo* „mergina, mergaitė, mergelė, jauna moteris“, kildinamą tiesiog iš *virga* „šakelė, rykštė, vytis“; taip pat gr. *τᾶλις* „subrendusi mergina, nuotaka“, lie. pasen. *talõkas* „suaugusi, subrendusi mergina, nuotaka“ ar „suaugęs, subrendęs jaunikaitis“ ir tos pat šaknies lo. *tālea* „virbas, kuolas, lazdelė; atžala, ūglis“, taip pat galbūt sen. indų *tāla-*, *tālī-* „vėduoklinė palmė, palmyra“[64].

Turint omeny minėtus lotyniškus žodžius *verber* „rykštė, vytis“, *verbēna* „šakelė“, kyla klausimas, ar nebūtų galima su juo bei jo baltiškais-slaviškais atitikmenimis susieti ir panašiai paaiškinti senovės italikų mitinio Virbijaus vardą, lo. *Virbius*, neturintį mokslinės etimologijos. Virbijus esą buvęs Dianos žynių pirmtakas, įkūręs jai šventą giraitę ties Nemio ežeru prie Romos, joje garbinęs Dianą švento medžio pavidalu ir turėjęs šį Dianą įkūnijusį medį už žmoną[65].

Šiaip ar taip, antikinis kontekstas tokiai sąsajai visai palankus. Pagal spartietiškąją mito apie Orestą versiją, medinė Artemidės statula, kurią Orestas atsigabeno į Spartą, tapęs jos karaliumi, „buvo paslėpta karklyne, ir po kelių šimtmečių niekas jau nebežinojo, kur ji yra. Bet kartą Astrabakas ir Alopekas, du vietinio karaliaus dvaro karalaičiai, užklydo į tą sąvašyną ir pamišo, išvydę šį gūdų medinį stabą, palaikomą apsivijusių jį šakų. Iš čia ir kilo jo pavadinimai: Ortija ir Ligodesma.“[66] Ortija (*Ορθια*) reiškia „stačioji“, o Ligodesma (*Λυγοδεσμα*) – būtent „karklo, gluosnio, žilvičio apipintoji, apipančiotoji“, iš gr. *λύγοσ* „karklo, gluosnio šaka, virbas, žilvičio vytis“ ir *δεσμά* „pančiai, riščiai“, *δεσμέω* „rišu, pančioju“[67]. Čia Artemidė – be kita ko, laikyta ir medžių bei augmenijos deive, – yra atsidūrusi meiliame gluosnio, karklo virbų ar žilvičio vyčių „glėbyje“.

R. Greivso duomenimis, su pagrobta Europa ant nugaros perplaukęs jūrą ir „išlipęs į krantą ties Kretos miestu Gortina, Dzeusas pasivertė ereliu ir susiėjo su Europa karklyne prie upokšnio“, savo ruožtu „Kretoje bei Korinte Europa buvo vadinama Geliotide, o tai primena vardą Gelika (‘vijoklis, žilvitis’)“.[68]

Požeminio mirusiųjų pasaulio valdovo Hado numylėtinės „Persefonės giraitę buvo lengva atpažinti pagal juodąsias tuopas ir senus gluosnius“, o ant Kirkės kapo Kolchidėje „auga gluosniai, laikyti šventaisiais deivės Hekatės medžiais“.[69]

Pagaliau „mitas apie Itoną (‘žmogų-gluosnį’) pasakoja, kad itoniečiai, jų teigimu, pradėję garbinti Atėnę gerokai anksčiau už atėniečius. Pats vardas nurodo į tai, kad Ftiotidėje su Atėne buvo susijęs gluosnio kultas. Atitinkamo kulto, susijusio su deive Anat, būta Jeruzalėje, kol dievo Jahvės žyniai sunaikino deivės kultą ir ėmė per Palapinių šventę teigti, kad gluosnis, naudotas apeigose lietui prišaukti, esąs šventas Jahvės medis.“[70]

Analogija su Jeruzale įdomi tuo, kad būtent iš Palapinių šventės (žr. Kun 23.33–43) galiausiai yra kildinamas šiuolaikinis Verbų sekmadienis. Šį klausimą yra specialiai nagrinėjęs rusų bibliologas Dmitrijus Ščedrovickis, kuriuo čia ir pasiremsime.

Senovės žydai per Sukotų („Palapinių“) šventę, skirtą lietui prišaukti ir pažadinti derlingumui, atlikdavo ritualinę „liaudies eiseną su vyriausiu žyniu priešaky aplink aukurą šventyklos kieme. Kiekvienas eisenos dalyvis rankose laikė keturis augalus: hadaro medžio vaisius (*pery‘ēc hādār*, pasak Mišnos, tai citronas, citrinmedžio atmaina), palmės šakas (*kapōt temārym*), mirtą (*‘ēc-‘ābọt*) ir paupio gluosnių šakas (*‘arbēy nāḥal*). Šie augalai buvo laikomi ‘pritraukiantys lietų iš dangaus’. Kaip privalomas Sukotų aksesuaras jie išvardyti jau Penkiaknygėje (Kun 23.40). […] Antrosios Šventyklos epochoje (516 m. pr. Kr.–70 m. po Kr.) trys iš minėtų keturių augalų būdavo surišami drauge: prie palmės šakos pririšdavo tris mirtos ir dvi gluosnio šakas (Suka 33.a). Toks šakų ryšulys buvo vadinamas *lulav* (nuo *liblēb* ‘leisti atžalas’: etimologija mena lulavą turėjus ritualinę vaisingumo simbolio reikšmę). Ketvirtąjį augalą – hadaro medžio vaisių – laikydavo atskirai“[71]. „Antrosios Šventyklos epochoje, be hadaro ir lulavo, apeigų lietui prišaukti dalyviai rankose laikė didelius kuokštus verbos šakų, verba per Sukotus buvo puošiamas ir pats altorius. Septintąją šventės dieną, vadinamą Didžiąja hosana (*hōsa‘nā’ rabā*), nes tą dieną buvo itin uoliai meldžiama išgelbėjimo nuo sausros, verbų šakas pažeme apvydavo aplink altorių, kol nenubyrės lapai (Suka 4, 5–7). ‘Verbos apvijimo’ apeiga, imitavusi lietų ir ėjusi lyg ir priedu prie pagrindinių apeigų lietui prišaukti, matyt, remiasi liaudiškais žemdirbystės ritualais, nepaliudytais Penkiaknygėje. Valstiečiai (*‘ām hā’ ārec*, pažodžiui ‘žemės tauta’) ir ‘liaudies knygiai’, priklausę fariziejų partijai, aršiai gynė šios apeigos teisėtumą, kaip ir ‘vandens liejimo’ apeigos. Ne mažiau

63. LKŽ XVIII: 736.
64. Zinkevičius 1985: 81.
65. WHLEW II: 643, 799; Klein 2003: 812; FrGEW II: 850, 892–893; FrLEW: 1054; indiškuosius žodžius į šią eilę atsisako įtraukti Mairhoferis (MrhKEWA I: 498).
66. Frazer 1995: 7–80; March 1998: 781; Грейвс I: 400, 427.
67. Грейвс II: 78.
68. Žr. Грейвс II: 399; ДГРС: 353, 1038.
69. Грейвс I: 230, 232.
70. Грейвс II: 378, 386.
71. Грейвс I: 60.

aršiai apeigos teisėtumą ginčijo sadukėjai, 'Penkiaknygės raidės' saugotojai, pripažinę tik tas apeigas, kurios tiesiai šviesiai nurodytos Mozės įstatyme, ir neigę sakytinės tradicijos autoritetą. Pasitaikydavo, kad liaudis papuošdavo altorių verbos šakomis aiškiai prieš sadukėjų (užėmusių šventykloje privilegijuotą padėtį) ir boetusėjų (partija, artima sadukėjams pagal požiūrį į sakytinę tradiciją) valią."[72] Ilgainiui šie ritualai imti aiškinti alegoriškai, jais prišaukiamas lietus imtas suvokti kaip Dievo malonė, dangiškoji mana, Mesijo ženklas ir galiausiai, Naujajame Testamente, – kaip paties įsikūnijusio Dievo Žodžio simbolis[73]. „Iš to, kas pasakyta, paaiškėja ir Naujojo Testamento padavimo prasmė, pasak kurio, sveikindami Jeruzalėn įžengiantį Jėzų kaip Mesiją žmonės atliko ritualinius veiksmus, skirtus lietui prišaukti per rudeninę Sukotų šventę, nors įžengimas Jeruzalėn siejamas su pavasarinio mėnesio nisano dešimtąja diena."[74]

Mums šiuo atveju svarbu ir tai, kad krikščioniškasis Verbų sekmadienis kilme galiausiai remiasi tuo pačiu vaisingumo kultu senovės Izraelyje, kurį jis, plintant krikščionybei, ilgainiui suėmė savin iš pagoniškų Europos tradicijų, ir ypač tai, kad šis kultas, kaip matėme, kitados irgi buvo susijęs su moters-medžio vaizdiniu, būtent su Jeruzalės deive-gluosna ar stačiai deive-verba Anat.

Ikikrikščioniškos šaknys akivaizdžios ir lietuvių Verbų sekmadienio šventės papročiuose. Etnologės Pranės Dundulienės žodžiais: „Priešvelykinės apeigos prasideda Verbų sekmadieniu, kai Kristus įjojęs į Jeruzalę ir žmonės jam po kojų kloję palmių šakas. Tam prisiminti Bažnyčia įvedė Verbų šventinimą. Tačiau šis paprotys pirmiausia susijęs su pagoniškuoju medžių kultu. Senovėje Lietuvoje ir visoje Europoje per pavasario šventes buvo garbinami anksčiausiai pradedantys rodyti gyvybės ženklus medžiai, kuriems buvo priskiriama magiška galia pažadinti augaliją, pagerinti žmonių sveikatą ir pan. Mūsų krašte tokie augalai buvo tam tikrų rūšių g l u o s n i a i, duodantys vyriškos ir m o t e r i š k o s l y t i e s sporas. Iš jų pažymėtina b l i n d ė, turinti m o t e r i š k o s l y t i e s sporų, ir žilvitis – vyriškos lyties. Šie augalai apie vasario pabaigą ar kovo pradžią išleidžia pumpurus – 'kačiukus', pranašaujančius besiartinantį pavasarį. Pirmykščių žmonių supratimu, šiuose augaluose susikaupusi gyvybės, augimo ir vaisingumo jėga. Žilvitis buvo laikomas nepaprastu, šventu medžiu. Jo kilmė buvo išvedama iš žmogaus. Tautosakoje sakoma, kad žilvitis yra išaugęs iš slapta nužudyto ir pakasto žmogaus. Padarytas iš jo muzikos instrumentas – birbynė – kalbąs žmogaus balsu" (turimas omeny tautosakinis siužetas „Mergaitė dūdelėje"); „Šie augalai turėję magiškos galios duoti žemei gyvybingumo, vaisingumo ir būsimos g i m d y m o j ė g o s, žmonėms – sveikatos, laimės ir džiaugsmo. Todėl ir įvedus Lietuvoje krikščionybę, žmonės neatsisakė apeigų su šiais augalais. Bažnyčia, nepajėgdama išnaikinti prosenovinių, susijusių su gluosniu papročių, leido lietuviams jį šventinti Verbų dieną"[75].

Pažymėtina ką tik paminėtoji blindė, „moteriškiausia" iš visų gluosnių rūšių savo pavadinimu ir privalomas paprotinės verbos dėmuo. Štai keli pastaraisiais laikais užrašyti Šalčininkų r. verbų gamintojų prisipažinimai: *Verbų darom tep: trys blyndės šakelės ir ėglio šakelės. Indeda vandenin, kad išsprogt. Labai gražu: žalias ėglis, geltona blyndė, jau išsprogus, su kacinukais* (Antanina Bazienė-Radiūtė, Mištūnai); *Ankscau aidami visų ėglį nuspjauna ir nešas verbų kap šluotų. Ėglis dzidelis ir blyndės daug dėjo. Ankscau verba buvo tai bent!* (Adalia Verseckienė-Versockaitė, Čebatoriai); *Verbon būtinai turi būc blyndė. Ir ėglio indedam. Aš tai daugiau nieko nededu* (Anastazija Gailienė-Aliukaitė, Mištūnai); *Vyram reikia žilvyci – ne blindės. Už tai, kad būt vyriškos giminės* (Paulina Laučinskienė-Bujytė, Mištūnai); *Tris šakelas blyndės ir vienų ėglio, vilnoniais visokių spalvų siūlais suriša ir gražu* (Adalia Verseckienė-Versockaitė); *Vėliau tai ir šitep darėm: paimi blyndį, dedzi tris šakelas barlynkos ir apsuki gijali, tadui vėl imi tris ir dedzi aukščiau ir jau kitokios spalvos gijali apsuki ir tep barlynkos dedzi iki verbelės-blyndės viršaus. Verba gali būc blyndė ir barlynka. Kap dedzi barlynkos, tai ėglio nededa* (Paulina Laučinskienė-Bujytė) ir t.t.[76]

Belieka prisiminti žinomą blindės sąsają su moterimi lietuvių mitologijoje – 1835 m. Teorodo Narbuto paskelbtą jo perpasakotą etiologinę sakmę, antrašte *Wierzba, Blinda* „V e r b a, Blindė", apie blindės medžio kilmę iš moters, puikiai tinkančią į platų lyginamąjį kontekstą:

Dalsze miejscowe badania posłużyły do odkrycia powieści o wierzbie świętéj: Niewiasta pewna, nazywająca się Blinda, miała szczególny dar wydawania na świat mnogiego potomstwa, z niewypowiedzianą łatwością, tak dalece, że nie tylko sposobem przyrodzonym rodziła, ale z rąk, nóg, głowy i innych części ciała, wydawać mogła dzieci. Ziemia, najpłodniejsza z matek, pozazdrościła jéj takiéj płodności; przeto razu jednego, gdy szła Blinda przez łąkę, która grzązką była, nogi jéj uwięzły w ziemi, i tak mocno ziemia ścisnęła stopy, że z miejsca zejśdź nie mogła i przemieniła się w drzewo wierzbowe. To zapewne dało powod uświęcenia wierzby, i mniemania o skutku jéj wpływu na płodność.[77]

72. Щедровицкий 1988: 208.
73. Щедровицкий 1988: 209.
74. Щедровицкий 1988: 215.
75. Щедровицкий 1988: 216.
76. Dundulienė 1991: 255.
77. VRLP: 281–282.

Rimanto Jaso vertimas: „Toliau klausinėjant, pavyko išgirsti pasakojimą apie šventąją blindę. Viena moteris, besivadinanti Blinde, turėjo ypatingą dovaną: galėjo paleisti į pasaulį aibę palikuonių neapsakomai lengvai, be to, ji gimdydavo ne tik įgimtu būdu, bet galėdavo pagimdyti vaikų iš rankų, kojų, galvos ir iš kitų kūno dalių. Žemė, vaisingiausioji iš motinų, ėmė pavydėti jai tokio vaisingumo, todėl vieną kartą, kai Blindė ėjo per gramzdžią pievą, jos kojos įklimpo, ir žemė taip suspaudė pėdas, kad nebegalėjo ji pajudėti iš vietos ir pavirto medžiu – blinde. Tikriausiai tai davė dingstį laikyti blindę šventa ir manyti, kad ji galinti turėti įtakos vaisingumui.“[78]

Netrukus (1846 m.) sakmę vėl perpasakojo Adomas Liudvikas Jucevičius – vėl su antrašte *Wierzba (Blendis)*, t. y. „Verba (Blendis)“: *Jest powieść ludu, iż niegdyś w Litwe żyla pewna niewiasta imieniem Blendis, albo Blinda…*[79] Dominyko Urbo vertimas: „Pasakoja žmonės, kad kitados Lietuvoje gyveno tokia moteriškė, vardu *Blendis*, arba *Blindė*…“[80]. Čia verta prisiminti, kad pati „blendis, blindė“ lenkiškai vadinasi *iwa* – žodis, tiksliai atitinkantis tiek rusiškąjį gluosnio pavadinimą, verbos sinonimą *ива*, tiek lietuviškąjį bei latviškąjį medžio pavadinimą *ieva*, o kartu, su aptartomis išlygomis, – ir žmonių pramotės vardą *Ieva*.

Už visų šių įvairių, pinte persipynusių sąsajų ryškėja vis tas pats praamžis, plačiai pasaulyje žinomas medžio-moters, medžio-motinos mitinis vaizdinys.

SANTRUMPOS:

BDS = Krišjāņa Barona Dainu skapis: <http//www.dainuskapis.lv>.

BlR V = Jonas Balys. *Raštai*, V. Vilnius: LLTI, 2004.

Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.

BūgaR II = Kazimieras Būga. *Raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, II. Vilnius, 1959.

DkR I = Simonas Daukantas. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1976.

Dundulienė 1988 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių liaudies kosmologija*. Vilnius: Mokslas, 1988.

Dundulienė 1991 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991.

Dundulienė 1994 = Pranė Dundulienė. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. Kaunas: Šviesa, 1994.

EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J. P. Mallory, D. Q. Adams. London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.

Frazer 1995= Sir James George Frazer. *The Golden Bough: A study in Magic and Religion*. London: Papermac, 1995.

FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg, 1970.

FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

Ivanovska 2002 = Rasma Ivanovska. Žydintis medis – moters paveikslo genezė latvių liaudies dainose. Iš: *Senovės baltų kultūra 6: Nuo kulto iki simbolio*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002.

Jablonskis 1992 = Ignas Jablonskis. Žiemovidžio ir pavasario darbai. Iš: *Liaudies kultūra*, 1992, Nr. 1.

JšSD I–II = *Lietuviškos svotbinės dainos*. Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, I–II. Vilnius, 1955.

Jucewicz 1846 = *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów* skreślona przez Ludwika z Pokiewia. Wilno: drukarnia M. Romma, 1846.

Jucevičius 1959 = Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Vilnius, 1959.

Jung 1990 = Carl Gustav Jung. *Symbols of Transformation: An Analysis or the Prelude to a Case of Schizophrenia*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

Karaliūnas 2005 = Simas Karaliūnas. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.

Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeited von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.

KrLEV I = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I. Rīga: Avots, 1992.

Kursīte 1996 = Janīna Kursīte. *Latviešu folklora mītu spogulī*. Rīga: Zinātne, 1996.

LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003.

Lecouteux 2006 = Claude Lecouteux. *Germanų mitologijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2006.

Leinasarė 1999 = Ingrida Leinasarė. Iniciacijos liekanos latvių liaudies papročiuose. Iš: *Senovės baltų kultūra 8: Augalų ir gyvūnų simboliai*. Vilnius: Gervelė, 1999.

LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

LVKŽ = Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.

March 1998 = Jenny March. *Cassel's Dictionarry of Classical Mythology*. London: Cassel, 1998.

Marcinkevičienė 2005 = Mirties ženklai. Spaudai parengė Nijolė Marcinkevičienė. Iš: *Liaudies kultūra*, 2005, Nr. 5.

ME I–II = *Mitologijos enciklopedija*, I. Vilnius: Vaga, 1997–1999.

MrhKEWA I = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956.

MžPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

Narbutas 1998 = Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.

Narbutt 1835 = *Dzieje starożytne narodu Litewskiego* przez Teodora Narbutta, I: *Mitologia Litewska*. Wilno, 1835.

PE = *Poetinė Eda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius, 2009.

PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.

SkardR IV = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, IV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologyczny języka litevskiego*. Wilno: Universytet Wileński, 2007.

Šmitas 2004 = Pėteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.

ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.

Vācere 2006 = Laila Vācere. The Sign of the Apple-Tree in Latvian Folksongs: Through Formula to Sign. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXI. Vilnius: LLTI, 2006.

78. Narbutt 1835: 195–196.
79. Narbutas 1998: 241.
80. Jucewicz 1846: 81–82.

WHLEW II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* von A. Walde. 3., neubearbeitete Auflage von J.B. Hofmann, II. Heidelberg, 1954.
VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill, 1962.
VRLP = *Velykų rytą rožė pražydo: Verbų sekmadienio, Velykų, Jurginių papročiai ir tautosaka*. Vilnius: LLKC, 2006.
Zinkevičius 1985 = Zigmas Zinkevičius. Lenkų–jotvingių žodynėlis. Iš: *Baltistica*, XXI (1). Vilnius: Mokslas, 1985.
Zinkevičius 2008 = Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
Аникин 2012 = Алексей Евгеньевич Аникин. *Русский этимологический словарь*, VI. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2012.
Афанасьев 1995 II = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, I–III. Москва: Современный писатель, 1995.
Байбурин 1983 = Альберт Кашфуллович Байбурин. К описанию структуры славянского строительного ритуала. Iš: *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 1983.
БМ = *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік*. Мінск: Беларусь, 2004.
ВПИ = *Высек пламя Илмаринен: Антология финского фольклора*. Пер. с. финск., сост., вступ. ст. Э.Г. Рахимовой. Москва: Прогресс, 2000.
Гамкрелидзе, Иванов 1984 = Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Издательство Тбилисского университета, 1984.
Грейвс = Роберт Грейвс. *Мифы Древней Греции*, I–II. Москва: Прогресс-Традиция, 1999.
Грейвс, Патай 2005 = Роберт Грейвс, Рафаэль Патай. *Иудейские мифы*. Екатеринбург: У-Фактория, 2005.
ДГРС = *Древнегреческо-русский словарь*. Составил И. Х. Дворецкий, I–II. Москва, 1958 (puslapių numeracija ištisinė).
Загадки 1968 = *Загадки*. Издание подготовила В. В. Митрофанова. Ленинград, 1968.
Иванов 1964 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Разыскания в области анатолийского языкознания. Iš: *Проблемы индоевропейского языкознания*. Москва, 1964.
Иванов 1969 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Заметки о типологическом и сравнительно-историческом исследовании римской и индоевропейской мифологии. Iš: *Труды по знаковым системам*, IV. Тарту, 1969.
Иванов 1973 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Разыскания в области анатолийского языкознания 1а-2. Iš: *Этимология 1971*. Москва, 1973.
Иванов 1974 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Опыт истолкования древнеиндийских ритуальных и мифологических терминов, образованых от *aśva-* ‘конь’. Iš: *Проблемы истории языков и культуры народов Индии*. Москва, 1974.
Иванов, Топоров 1974 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва, 1974.
Иллич-Свитыч 1971 = Владислав Маркович Иллич-Свитыч. *Опыт сравнения ностратических языков (семитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидский, алтайский): Сравнительный словарь, b–Ḳ*. Москва, 1971.
Королев 1984 = Андрей Александрович Королев. *Древнейшие памятники ирландского языка*. Москва: Наука, 1984.
МНМ I–II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*, I–II. Москва, 1980–1982.
МС = *Мифологический словарь*. Главный редактор Е.М. Мелетинский. Москва: Советская энциклопедия, 1991.
МЭ = *Младшая Эдда*. Издание подготовили О. А. Смирницкая и М. И. Стеблин-Каменский. Ленинград, 1970.
Никифоровский 1897 = *Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицахъ и местахъ*. Собрал в Витебской Белоруссии Н. Я. Никифоровский. Витебск, 1897.
Пропп 1976 = Владимир Яковлевич Пропп. *Фольклор и действительность: Избранные статьи*. Москва, 1976.
Разаускас 2007 = Дайнюс Разаускас. Балтийский комментарий к толкованию имени Орфея как «убитого молнией». Iš: *Восток и Запад в балканской картине мира: Памяти Владимира Николоевича Топорова*. Москва: Индрик, 2007.
Разаускас 2011 = Дайнюс Разаускас. Два дендромифологических этюда: черемуха и ива. Iš: *Salix sonora: Памяти Николая Михайлова*. Москва: Пробел, 2011.
СД I–II = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Под редакцией Н. И. Толстого, I–II. Москва: Международные отношения, 1995–1999.
СдЗРН = *Загадки русского народа: Сборник загадок, вопросов, притч и задач*. Составил Д. Садовников. С.-Петербург, 1876.
Сержпутоўскі 1998 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1998 (¹1930).
Топоров 1980 = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь, I–K*. Москва: Наука, 1990.
Топоров 1994 = Владимир Николаевич Топоров. К мифоритуальным мотивам у Аполлония Родосского (маргиналии к статье о золотом руне). Iš: *Знаки Балкан*, I. Москва, 1994.
ФсЭСРЯ = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
ЧрИЭС I = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I. Москва: Русский язык, 1999.
Щедровицкий 1988 = Дмитрий Владимирович Щедровицкий. «Дождь ранний и поздний» (ритуал вызывания дождя в Библии и его аллегорическое осмысление на рубеже античности и средневековья). Iš: *Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках*. Москва, 1988.
ЭССЯ VIII = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Под. редакцией О. Н. Трубачева, VIII. Москва: Наука, 1981.

Tree-woman: bird cherry, verba, pussy willow

Dainius RAZAUSKAS

Around the world, from the most ancient times, the mythical persona of human-tree is well-known. A seperate case of this is the mythical identity of the tree-woman: the masculine names of tree types are associated with men, while those names that are feminine — with women; young girls can turn into trees or are compared to trees; tree-mothers give birth to mythical heroes; the offspring of trees are associated with human progeny, etc. The woman-tree mythical identity in some cases is the tree ieva (bird cherry) and some types of gluosniai (willow trees) can be interchanged, which are called with the feminine words verba or blindė.

Vilniečių verbos XXI amžiuje: etnokonfesinis miestiečių tyrimas

Jonas MARDOSA

Straipsnyje, remiantis lauko tyrimų Vilniaus mieste duomenimis bei etnologine literatūra, analizuojama didžiausių Vilniaus etninių grupių – lietuvių, lenkų (katalikų) ir rusų (stačiatikių) – XXI a. pradžios Verbų sekmadienio šventimo tradicijų bendrybės ir skirtumai. Siekiama atskleisti, kokias verbas šventino skirtingų etninių grupių ir konfesijų atstovai, kaip verbos buvo naudojamos šventės dieną ir vėliau. Medžių šakelių šventinimo tradicija turi visam krikščioniškam pasauliui būdingų ir savitų, su tautinėmis tradicijomis ir skirtingomis konfesijomis susijusių bruožų. Vilniaus mieste aktyviausiai šią šventę švenčia lenkai, pasyviausi – lietuviai, mažiausiai išsaugoję ir su verbomis susijusių papročių.

Prasminiai žodžiai: Verbų sekmadienis, lietuviai, lenkai, rusai, verba, gluosnis, kadagys, Vilniaus verbos, plakimas verbomis

Verbų sekmadienis užbaigia gavėnią ir pradeda Didžiąją savaitę, pasiruošimą Velykoms. Šventės ištakos siekia IV a., kai formavosi velykinio ciklo liturgija. Tuomet ir pradėta švęsti evangelijose aprašomo Kristaus įžengimo į Jeruzalę šventė. Vienose evangelijose rašoma, kad Kristui po kojomis buvo klojamos medžių šakos, kitose paminimos palmių šakos (NT 1972: 71, 252). Jau IV a. pabaigos šaltiniai liudija, kad šiam įvykiui prisiminti paskutinį gavėnios sekmadienį Jeruzalėje į šventines mišias žmonės ateidavo nešini palmių ir alyvmedžių šakelėmis (Забылин 2007: 53). Romoje Palmių sekmadienis žinomas nuo popiežiaus Leono Didžiojo (mirė 461 m.) laikų, Jeruzalėje nuo VI a. šis sekmadienis žymi Didžiosios savaitės pradžią, o IX a. atsirado procesija su palmių šakomis (Kajackas 1998: 138). Lenkijoje Verbų sekmadienis plačiai vadintas *Palmowa niedziela (*Uryga 2006: 177)*,* šis įvardijimas žinomas ir Lietuvos lenkams. Slavų kraštuose plačiai žinomas ir žodis *verba*: taip vadinta dažniausiai šventinama gluosnio rūšis (Mardosa 2009, 64–65). Nors Lietuvoje šventinamos ir kitų medžių šakelės, jų puokštė dažniausiai vadinama slaviškos kilmės žodžiu *verba.* Žvelgdami į Verbų sekmadienio apeigas ir papročius matome, kad tiek šventinamos puokštės sudėtis, tiek šventės dienos pavadinimas krikščionių pasaulyje priklausė nuo etninių vietos tradicijų. Bažnyčia šių tradicijų, papročių įtraukimą į liturgiją vertino nevienareikšmiškai, tačiau dar popiežius Grigalius VII (590–604) „skelbdavo išmintingus potvarkius, siekdamas, kad naujai atsivertusios į krikščionybę tautos neprarastų savo kultūrinių tradicijų, o liturgija būtų praturtinta naujomis teisėtomis kultūrinėmis išraiškomis“ (Liturgijos vadovas 2003: 21). Tad įvairiuose krikščioniškuose kraštuose formavosi saviti šventinimui skirtų puokštelių kūrimo papročiai. Iki šiol stačiatikių, katalikų bei protestantų požiūris, kokios puokštės turėtų būti šventinamos, skiriasi. Esama ir regioninių, ir lokalių skirtumų. Todėl tyrimui pasirinkta etniniu ir konfesiniu požiūriu įvairi aplinka – Vilniaus miestas. Per XX a. šio krašto gyventojų tautinė sudėtis keitėsi, 2011 m. duomenimis, lietuviai sudarė 63,2 proc., lenkai – 16,5 proc. ir rusai – 12 proc. gyventojų. Dar 3,5 proc. gyventojų save laikė baltarusiais, kitų tautybių žmonių skaičius nežymus (*Lietuvos gyventojai* 2012: 23). Todėl straipsnyje nagrinėjami lietuvių, lenkų (katalikų) ir rusų (stačiatikių) Verbų sekmadienio šventimo ypatumai. Straipsnyje keliami uždaviniai: atskleisti, kokias verbas šventino skirtingų tautybių žmonės ir nustatyti skirtingų konfesijų vilniečių santykį su verba, kaip simboliu. Sovietiniais laikais Velykos ir Verbų sekmadienis Lietuvos mokslinėje literatūroje buvo minimi tik fragmentiškai. Nepakankamai ar tendencingai nagrinėtos su krikščionybe susijusios temos grįžo į mokslinį diskursą Atgimimo metais (Kargaudienė 1991: 49–530). Tačiau šios tematikos etnologų straipsniai bei skyreliai knygelėse būdavo kompiliacinio pobūdžio. Po Nepriklausomybės atkūrimo atsirado naujų, lauko tyrimų medžiaga paremtų publikacijų (Kudirka 1992: 55–56). 1993 m. Lietuvoje buvo perspausdinta JAV išleista

J. Balio knyga „Lietuvių kalendorinės šventės“, kurioje pristatyta ir prieškaryje rinkta medžiaga apie verbas (Balys 1993: 116–159). Religinis ir liaudiškasis Verbų sekmadienio pradas gvildentas Angelės Vyšniauskaitės (Vyšniauskaitė 1993: 66–71). Įvairių regionų lauko tyrimų medžiagą skelbė Nijolė Marcinkevičienė. Ji rašė ir apie Pietryčių Lietuvos lenkų verbas ir su jomis susijusius papročius (Marcinkevičienė 1990; *Velykų rytą* 2006). Vis dėlto šiuose darbuose plačiausiai aptariamas lietuvių kaime švęstas Verbų sekmadienis (Merkienė 1999: 187–207). XXI a. pradžioje tarpkultūrinių tyrimų, darbų apie Vilniuje, Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje gyvenančių lietuvių, lenkų, rusų verbas paskelbė šio straipsnio autorius (Mardosa 2009, Mardosa 2012b, Mardosa 2010, Мардоса 2010). Konkrečių duomenų apie katalikų bei stačiatikių Verbų sekmadienį suteikė XX a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje rašyti Marijos Znamierovskos-Priuferovos atsiminimai (Znamierowska-Prüfferowa 2009). Daug plačiau nagrinėtos vadinamosios Vilniaus verbos. Ši tema traukė lietuvių tyrinėtojų dėmesį jau XX a. 4-ajame dešimtmetyje, bet bene pirmoji Vilniaus verbų ištakas, ypatybes, jų gaminimo arealą, žaliavas aptarė A. Vyšniauskaitė straipsnyje „Verbos“ (Vyšniauskaitė 1967: 69). 1992 m. knygelę šiai temai skyrė Juozas Kudirka (Kudirka 1992). Vilniaus verbų spalvas menotyriniame straipsnyje išsamiai nagrinėjo Marija Kuodienė (Kuodienė 1988: 94–97), kaip unikalų etnokultūrinį reiškinį jas aptarė Irena Žilienė (Žilienė 1999: 21–29). Knygelę apie šiuolaikinį Vilniaus verbų pynimą yra išleidusi J. Norkūnienė (Norkūnienė 2010). Straipsnių, kuriuose nagrinėjamos dekoratyvinės ir Vilniaus verbos, yra paskelbęs J. Mardosa (Мардоса 2011, Мардоса 2013). Norint nuosekliau ištirti, kaip gausiausios Vilniaus etninės grupės – lietuviai, lenkai ir rusai – švenčia Verbų sekmadienį, kokias verbas šventina ir su kokiais papročiais jas sieja, būtini etnografiniai lauko tyrimai. Vykdant Lietuvos mokslo tarybos remtą projektą „Šiuolaikinės vilniečių šventės šeimoje“, buvo parengtas etnografinis klausimynas, kurio 28–37 klausimai buvo skirti rūpimai temai, atliktos vilniečių apklausos (Šiuolaikinės vilniečių šventės šeimoje 2012). Struktūruoto interviu būdu Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos ir Taikomosios istorijos specialybių studentai Vilniuje apklausė 168 respondentus[1]. Dauguma jų buvo jauno ir vidutinio (20–50 m.) amžiaus. Lietuvių, lenkų ir rusų gimnazijose vienuoliktokai (17–18 metų) patys užpildė šios tematikos anketas (atitinkamai po 23, 21 ir 21 anketą). Straipsnio autorius ne vienus metus Verbų sekmadienį stebėjo ir kalbino maldininkus prie Vilniaus bažnyčių, fiksavo savo pastebėjimus ir maldininkų pasakojimus. Nuo XXI a. pradžios kalendorinių švenčių papročiai rinkti ne tik Lietuvoje, bet ir Baltarusijoje, Ukrainoje bei Lenkijoje.

Šventinamos puokštės prasmė

Verbų sekmadienis švenčiamas savaitę prieš Velykas. Pirmajame krikščionių bažnyčios susirinkime Nikėjoje 325 metais buvo nustatyta vienoda Velykų šventimo diena Rytų ir Vakarų bažnyčiose – tai pirmasis sekmadienis po pavasario ekvinokcijos esant mėnulio pilnačiai. Tad ši šventė švenčiama tarp kovo 22 ir balandžio 25 dienų (Kajackas 1998: 138), o Verbų sekmadienis – tarp kovo ir balandžio vidurio. Stačiatikių verbų sekmadienio data dar nepastovesnė, nes jie laikosi Julijaus kalendoriaus ir šventės dieną derina prie žydų Velykų, t. y. švenčia po žydų, nes, pasak jų, taip nustatoma šventės diena, artimesnė istorinei datai (Энциклопедический словарь 1992: 1767–1770). Todėl stačiatikiai tik kas keleri metai Velykas švenčia kartu su katalikais ir protestantais (XXI a. šventės sutapo 2004, 2007, 2011 ir 2014 metais (Лозка 2002: 232). Verbų sekmadienio data yra svarbi, nes kovo pabaigoje augalų vegetacija vos prasideda, o balandžio pabaigoje šventinamų medžių šakelės būna jau išsprogusios ar net pražydusios. Nors, pasak M. Zabylino, rusai stačiatikiai renkasi verbos medžio šakelę be lapelių, tarsi pabrėždami artėjantį šiaurinės gamtos atbudimą ir laukiamas žemės dovanas (Забылин 2007: 53). Tad šventės laikas susijęs ir su Verbų sekmadienio simbolio – verbos, bei šios dienos papročių įprasminimu.

Šiuo metu miesto bendruomenę mažiau skaldo konfesiniai skirtumai nei XX a. pradžioje (Laučkaitė 2009: 136). Sovietmečiu visos konfesijos patyrė ideologinę priespaudą, tikintieji negalėjo laisvai šventinti verbų, dalis jų nutolo nuo religijos, tad šiuolaikinių Vilniaus gyventojų santykis su religinėmis šventėmis yra įvairialypis. Nors lenkai sudaro tik 6,6 proc. Lietuvos gyventojų (*Lietuvos gyventojai* 2012: 22), tačiau didžioji

1. 2012–2013 m. rugpjūčio mėnesį buvo apklausti 83 lietuviai, 65 lenkai, 23 rusai. Apklausoje dalyvavo LEU studentai: Plačiau: (Šaknys 2014: 106). Medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto bibliotekos Rankraščių skyriaus fonduose: LII BR F 73, b. 2362/1–175.

jų dalis koncentruojasi pietrytinėje Lietuvoje, ypač teritorijoje, kuri 1920–1939 m. priklausė Lenkijai. Antai 2001 m. Vilniaus savivaldybėje lenkai sudarė 61,23 proc., Šalčininkų savivaldybėje – 79,48 proc. (įskaitant ir Šalčininkus) gyventojų. Tiesa, Pietryčių Lietuvos nutautėjimas vyko ir anksčiau, todėl nors tik dalis Varėnos, Širvintų bei Švenčionių savivaldybių teritorijos buvo Lenkijos sudėtyje, didelė dalis jų gyventojų yra lenkai (*Gyventojai* 2002: 192; *Lietuvos gyventojai* 2012: 23). Dalis lenkų tautybės vilniečių istoriškai yra artimai susiję su Pietryčių Lietuva. 1931 m. lietuviai Vilniuje tesudarė 0,8 proc. gyventojų[2], dauguma jų atvyko iš tolimesnių regionų ir apsigyveno sostinėje sovietmečiu, kaip ir rusai, pokario migrantai arba jų palikuonys, atvykę iš Rusijos ir kitų sovietinių respublikų. Šie veiksniai svarbūs, tiriant Vilniaus lietuvių etninę kultūrą ir konkrečiai Verbų sekmadienio šventimą. Vilniaus lenkus veikia miestui artima etnokultūrinė aplinka, o lietuviai ne tik atkeliavo iš įvairių Lietuvos regionų, bet ir šeimas kūrė su iš skirtingų regionų kilusiais asmenimis, panašiai ir rusai. Todėl galima manyti, kad Vilniaus Verbų sekmadienio šventimo modelis dabartinių miestiečių buvo atsineštas iš skirtingų regionų, o šiuo metu jį pildo ir žiniasklaida.

Kita vertus, sovietmetis nepaveikė krikščioniškosios Verbų sekmadienio liturgijos, kuri Vilniuje pinasi su liaudiškojo pamaldumo formomis.

Taigi, Verbų sekmadienį labiausiai švenčia lenkai (žr. 1 lentelę), tik nedideliam jų skaičiui pašventintas šakeles parneša tėvai, o mažiausiai švenčia lietuviai. Tai įdomūs rezultatai. Ingo V. Šrioderio (Ingo W. Schröder) tyrimų duomenimis, esama ryšio tarp visuomenės socioekonominio išsivystymo bei žmonių požiūrio į bažnyčią ir religiją. Lietuva (kaip ir Lenkija), autoriaus manymu, skiriama prie Rytų Europos šalių, kuriose dominuoja viena galinga bažnyčia ir dauguma žmonių save laiko religingais (Schröder 2013: 102). Tačiau tiriant Verbų sekmadienį (analogiški ir Velykų laikotarpio šventimo duomenys) matyti, kad ši išvada tinka tik lenkams, o formali lietuvių religinė identifikacija nesutampa su realia religine elgsena. Rusai šiuo požiūriu, nors ir nežymiai, tačiau aktyvesni už lietuvius. Nepaisant to, kad iš SSRS gilumos persikėlę rusai ar jų palikuonys ilgiau nei lietuviai gyveno sovietinėje sistemoje ir tarsi turėjo būti labiau paveikti ateistinės ideologijos. Galima daryti prielaidą, kad pasaulėžiūrinė tuštuma, suirus sovietinei santvarkai, rusus pastūmėjo grįžti prie stačiatikybės, kuri, ypač kitatautėje aplinkoje, tapo vienu iš jų identitetą formuojančių veiksnių (žinoma, tam nustatyti reikalingi specialūs tyrimai). Šventės esmė taip pat suvokiama skirtingai. Verbą, jos šventinimą, su Kristaus įžengimo į Jeruzalę atminimu siejo 16 proc. lenkų, 13 proc. rusų ir tik 7 proc. lietuvių: *Kadaise palmių* šakeles *klojo po Jėzaus Kristaus kojom, kai jis* žengė *į Jeruzalę* (lenkė, g. 1974, b. 2362/35). Verbos *simbolizuoja krikščionybės ištakas* (lietuvis, g. 1990, b. 2362/ 26) arba *reiškia, kad artėja Kristaus prisikėlimas* (lenkas, g. 1991, b. 2362/57). *Tikėjimo simbolis ir liudijimas kitiems, kad čia krikščioniška šeima* (lenkė, g. 1986, b. 2362/65). Verbų sekmadienis gali būti siejamas su krikščioniška Velykų prasme: Verbos šakelės yra Viešpaties prisikėlimo simbolis, sakramentalija – taip teigė 16 proc. lenkų, 26 proc. rusų ir 28 proc. lietuvių. Toks šventės supratimas taip pat nėra visiškai tikslus ir neatitinka liturginės verbos paskirties. Kita vertus, jam artimas Vatikano požiūris: „Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadove“ teigiama, kad „palmių ar alyvmedžių šakelės namuose laikomos kaip tikėjimo mesijiniu karaliumi Jėzumi Kristumi ir jo Velykų pergalės liudijimai“ (Liturgijos vadovas 2004: 18). Lietuvių jaunimas linkęs verbą sieti ne su krikščioniškąja, o su etnine tradicija: *Verba, manau, yra lietuviškas simbolis, mūsų kultūra* (lietuvė, gim. 1991, b. 2362/42). *Verba – tai tautiškumo ir kultūros simbolis* (lietuvis, gim. 1989, b. 2362/43). Galima dalykas, kad tai požiūris į Vilniaus verbą, kuri yra tapusi ne tik tautodailės dirbiniu, bet ir etniškumo simboliu lietuviams ir lenkams (Мардоса 2013: 156). Verbos interpretuojamos ir kaip gamtos atgimimo simbolis: *Gamtos, gyvybės simbolis* (lietuvė, gim. 1991, b. 2362/44). *Primena apie artėjančias* šv. *Velykas, demonstruoja* žiemos *pabaigą ir pavasario sugrįžimą,* šventės *simbolis* (lenkas, gim. 1991, b. 2362/73). Bendresniame krikščionybės ir gamtos atbudimo kontekste toks požiūris nesikerta su krikščioniškąja Prisikėlimo idėja. Iš jauno amžiaus respondentų atsakymų atsiskleidžia, kad verba jiems yra ir simbolis, ir krikščioniška vertybė. Ši sąsaja svarbi puoselėjant miesto šventės gyvybingąsias tradicijas.

Iš ko rišama verba?

Gluosnio šakelės. Tradiciškai rytiniame Lietuvos regione vyravo gluosnio, vakariniame – kadagio šakelės (Kudirka 1992: 5). Vilnius patenka į gluosnių šakelių

2. 1959 m. iš 236,2 tūkst. miesto gyventojų lietuviai sudarė 33,6 proc., rusai – 29,4 proc., lenkai – 20,0 proc., o 1970 m. atitinkamai 42,8, 24,5, 18,3 procentų. Žr.: (Adlys, Stanaitis 1973: 103; 107).

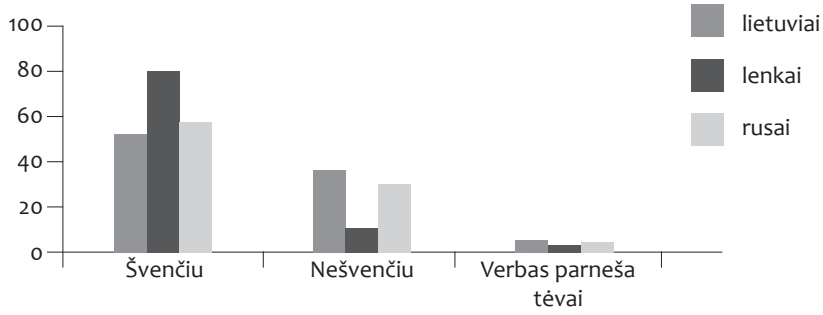

1 pav. Verbų sekmadienio šventimas (proc. pagal tautybes, N: lietuvių – 81, lenkų – 65, rusų – 23)

šventinimo arealą. Tai primena slavų ritualinę tradiciją: Rusijos stačiatikiai šventina verba vadinamo gluosnio šakelę su besiskleidžiančiais pumpurais (Забылин 2007: 53)[1]. Šnekamojoje kalboje verba neretai vadinamos įvairių gluosninių medžių šakelės, kaip įvairūs pavasariniai pumpurai pavadinami kačiukais. Gluosniniai medžiai pražysta ankstyvą pavasarį, antrą–trečią balandžio dekadą ir netgi anksčiau (Navasaitis, Ozolinčius, Smaliukas, Balevičienė 2003: 203; 304–308).

Žydėdami jie išleidžia baltus arba geltonus žirginius, kai kurių rūšių pirmiausia išsprogsta lapeliai, o švelnūs blindės pumpurai vadinami kačiukais. Pasak P. Dundulienės, blindė, pavasarį išleidžianti moteriškos lyties sporas – kačiukus, yra mitinis medis, senovės lietuvių laikytas šventu. O štai žilvitis su vyriškomis sporomis ir raudonos spalvos žieve, pasak jos, turi maginių galių atgaivinti žemę, suteikti jai vaisingumo, o žmonėms – laimės, sveikatos ir džiaugsmo, todėl jie Lietuvoje tapo Verbų dienos atributu (Dundulienė 1994: 88, 126).

Teiginiai hipotetiški, nes gluosnio šakelių verbos paplitę ne visoje Lietuvoje, o ir Vilniuje jas šventina ne visos konfesijos. Šakelės su išsprogusiais kačiukais Vilniuje dažnos, jos vaizduojamos ir XIX a. vidurio Kanuto Rusecko paveiksle „Lietuvaitė su verbomis“ (*Lietuvos tapyba* 1970: 32). M. Znamierovska-Priuferova jas vadina įprastomis katalikiško Verbų sekmadienio verbomis (Znamierowska-Prüfferowa 2009: 175). Lietuvių ir lenkų verbose šakelės su kačiukais vyrauja, o stačiatikiai, be verbų su kačiukais, šventina ir žilvitį su išsprogusiais lapeliais (apie 30 proc.) (2 pavyzdys). XXI a. pirmame dešimtmetyje žilvitis su lapeliais buvo populiaresnis ir tarp baltarusių stačiatikių (Mardosa 2009 : 77). Vilniuje dėmesio vertos sentikių verbos, kuriose vyrauja gluosnis su kačiukais, bet būna ir priedų. Žinoma, šakelės pasirinkimą gali nulemti ir šventės data. Pavyzdžiui, 2013 m. katalikai Verbų sekmadienį šventė kovo 31 dieną, o stačiatikiai – balandžio 28. O štai 2014 m. katalikų ir stačiatikių Velykos sutapo ir vyko balandžio 13 d. Tad jei Verbų sekmadienis yra vėlyvesnis, gluosniai jau gali būti peržydėję, jei ankstyvas – verbą, ruošiantis šventei, galima pasimerkti namuose ir sulaukti, kol ji išsprogs. Į miestą pardavimui atvežamos šakelės paprastai atspindi gamtos vegetacijos tarpsnį.

Lietuvių ir lenkų šventinamos gluosnio šakelės skiriasi: lietuviai linkę rinktis įvairių medžių šakelių kompozicijas, o lenkai ir rusai dažniau pasitenkina gluosnio šakele. Galima pastebėti, kad verbų pasirinkimą gali lemti ir asmens religingumas, skiriasi ir kartų požiūris: vyresnieji renkasi tradicinę gluosnio šakelę, o jaunesniems rūpi ir estetinis vaizdas, jie šventina net ir dirbtines verbas. Prie cerkvių verbų įvairovė visada mažesnė, jos dažniausiai iš gluosnio, tik kai šventės diena sutampa su katalikų Verbų sekmadieniu, atsiranda ir įvairesnių puokštelių. Žvelgiant iš krikščioniškos pozicijos, jei verba šventinama tik kaip šventės simbolis, nesitikima jos panaudoti maginiais tikslais, puokštės sudėtis nėra svarbi. Vis dėlto tenka pripažinti, kad Vilniuje lenkai, kiek mažiau lietuviai, prioritetą teikia ne gluosnio šakelėms, bet kadagiui, nors tai naujesnis reiškinys.

Kadagio šakelė. XX a. pirmoje pusėje, Juozo Kudirkos teigimu, kadagys vyravo Žemaitijoje, Suvalkijoje bei Vidurio Lietuvoje (Kudirka 1992: 55–56). Tačiau jau XX a. pirmoje pusėje kadagio šakelės išpopuliarėjo ir Lietuvos rytinėje dalyje. M. Znamierovska-Priuferova minėjo Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Vilniuje pardavinėtus kadagių ryšelius (Znamierowska-Prüfferowa 2009: 175). Dabar kadagio šakelės Vilniuje vyrauja ar sudaro pusę visų verbų, tarp katalikų kadagių šakelės plinta ir Baltarusijoje (Mardosa 2009: 88–93). Nors stačiatikiai ištikimesni tradicinei gluosnio šakelei, Vilniaus cerkvių prieigose daugėja ir kadagių (13 proc. rusų šventinimui jau renkasi kadagį).

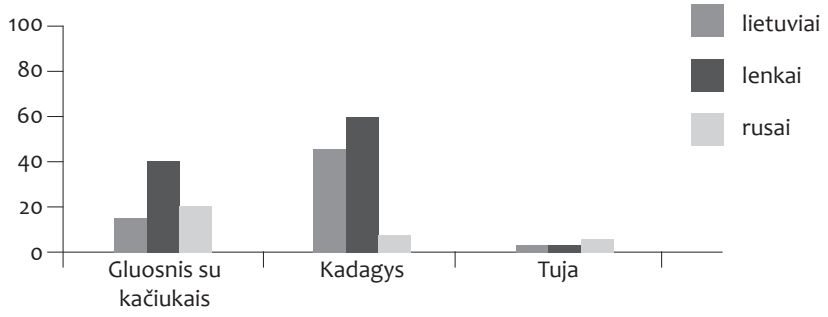

2 pav. Verbos sudėtis (proc. pagal tautybes, N: lietuvių – 81, lenkų – 65, rusų – 23)

Gluosnio ir kadagio šakelės. Vis dėlto dažniausias Vilniaus verbos variantas – gluosninių medžių ir kadagio šakelių kompozicija. 2013 m. balandžio pabaigoje apie trečdalis stačiatikių namuose susirištų verbų buvo iš kadagio ir gluosnio su lapeliais. Dalis perkančiųjų čia pat komponavo mišrias puokštes, tad ir cerkvėse tokių puokščių buvo daug. Šventė buvo vėlyva, tad daugelis gluosnių jau žaliavo.

Vilniuje lietuviams ir lenkams gluosnio su kačiukais ir kadagio šakelių verba yra beveik lygiavertė, vis dėlto lietuviai rečiau šventina vien gluosnius (galbūt jie kilę iš tų vietų, kur verbos buvo rišamos ir kadagio). Po 39 proc. lietuvių ir rusų ir tik 15 proc. lenkų verbas perka prie šventovių (pastarieji dažniau atsineša jau surištą puokštelę). Katalikų verbose pasitaiko ir buksmedžio šakelių, forzitijų, bet apklausose šie augalai beveik neminimi. Į verbas gali būti rišamos ir tujos, dažniau jas mini rusai (2 pav.).

Studentės (25 m.) iš etniškai mišrios šeimos pasakojimas atskleidžia, kaip verbos pasirinkimas susijęs su religine tradicija: jos tėvas rusas verbos nešventina, o senelis nešasi į cerkvę vien gluosnio šakas su kačiukais – jis tęsia Rusijoje įgytą tradiciją. Motina lenkė šventina iš kadagio ir gluosnio šakelių sudarytą puokštelę. Tuo tarpu kaimynė sentikė prie gluosnio šakelių puokštės su žvakute (būdingas jų verbos bruožas) prideda ir duonos riekelę. Sentikiai neturi šv. Agotos duonos, tad Verbų sekmadienį pašventintą riekelę naudoja apsaugai, gydymui, duoda šeimos nariams ar net veža į kaimą gyvuliams. Vilniaus sentikių puokštelėse pastebėta gluosnio ir tujos arba žydinčios forzitijos šakelių.

Verbos iš medžio šakelių ir papuošimų. Tai kadagio, gluosnio šakelių ir kambarinių gėlių bei miško žalumynų puokštės. Galima pastebėti, kad skirtingų etninių grupių atstovai renkasi skirtingus priedus. Antai 28 proc. lenkų ir vos pavieniai lietuviai į verbą dėjo kambarinių gėlių (rusams tai nebūdinga). 26 proc. apklaustų rusų, 7 proc. lietuvių bei vos 4 proc. lenkų minėjo kambarines gėles ir miško augalus. Prie cerkvių daugiausia matyta pataisų (nors tai saugomi augalai), jie dėti ir prie katalikų verbų puokštelių iš kadagio ir gluosnio, greta kambarinio paparčio, buksmedžio, bruknių ar žiemės šakelės. Kadagiai taip puošiami rečiau.

Gėlėmis ir žaluma papildytoms verboms artimos dekoratyvinės verbos – medžių šakelės, papuoštos džiovintais augalais, jų žiedais ar net dirbtinėmis gėlėmis. Jas vadiname palmių pavidalo verbomis. Jos labiau paplitę tarp Baltarusijos katalikų ir stačiatikių (*Mapoca* 2013: 147–153). Vilniuje iš apklaustųjų rusų tik vienas užsiminė apie tokios verbos šventinimą, ir prie stačiatikių cerkvių Verbų sekmadienį tokių neteko matyti. O štai katalikai lenkai (18 proc.) ir retsykiais lietuviai (vos 3 proc.) tokias verbas riša. Tik du respondentai lenkai ir vienas rusas paliudijo, kad šventintos gluosnio rykštelės, papuoštos dirbtiniais žiedeliais, nors galbūt šios verbos suvokiamos tik kaip dekoratyvinis šventės simbolis. Dažniausia puošiama tiesi gluosnio šakelė su nedideliais lapeliais. Šakelės su kačiukais savaime yra dekoratyvios, be to, prie jų puošmenas pritvirtinti sudėtingiau. Ir dirbtiniais, ir gyvais žiedais, žaluma labiausiai linkę verbas puošti lenkai. Lietuviai kiek dažniau prideda miško žalumos. O šalia cerkvių Verbų sekmadienį vyrauja gyvų medžių šakelių verbos su žaliuojančiais priedais: galbūt stačiatikiai giliau suvokia šio simbolio krikščionišką prasmę – ryšį su vegetacinėmis augalo galiomis.

Vilniaus verbos. Visiems krikščionims svarbi su verbomis siejama gyvybės ir prisikėlimo idėja. Šios idėjos neišreiškia Vilniaus verbos, rišamos iš džiovintų augalų. Jos pasirodo jau Kaziuko mugės metu, kaip tautodailės gaminiai (tokia verba gali būti ir Kaziuko mugės simboliu: *Vilniaus verbą padovanojo teta per Kazimiero šventę (tėčio vardas Kazimieras)* (lenkė, gim. 1988, b. 2362/64). Verbų sekmadienį Vilniaus verbos yra pa-

klausios tarp lietuvių ir lenkų. O 2014 m., kai katalikų ir stačiatikių Verbų sekmadieniai sutapo, jas į senamiesčio cerkves (esančias netoli verbų mugių, pvz., prie Aušros vartų) nešėsi ir stačiatikiai. Vis dėlto Žvėryne verbų pasiūla apsiribojo kadagio ir gluosnio puokštelėmis. Šis daugiatautėje Vilniaus krašto aplinkoje susiformavęs religinis simbolis, turintis aiškias menines funkcijas, ilgainiui tapo ir komerciniu objektu. I. Žilienės teigimu, XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje Kaziuko mugė Lenkijoje įgavo tautinę reikšmę, o apie 1935 m. Kaziuko mugėje pradėta prekiauti ir verbomis (Žilienė 199: 28). Pasak J. Kudirkos, muziejininkai jomis susidomėjo tik apie 1965 m., o nuo 1985 m. verbų rišėjai tapo tautodailės parodų dalyviais (Kudirka 1992: 19). Pokariu sovietinė valdžia į Vilniaus verbas žvelgė kaip į religinį simbolį, todėl aktyviai jomis prekiauti Vilniaus bažnyčių prieigose buvo draudžiama. Oficialiai leista prekiauti Vilniaus verbomis tik apie 1970–1971 metus (Kudirka 1992: 19*)*. Tad suvokimą, kad Vilniaus verbos visų pirma yra menas, formavo ir sovietinė ateistinė ideologija.

Vilniaus verbos pirmiausia sietinos su katalikų tradicija, tačiau galima manyti, kad nuo pat atsiradimo jos nebuvo laikomos krikščioniškomis, nes buvo pinamos iš džiovintos žaliavos ir neišreiškė Prisikėlimo idėjos, tad tebuvo gyvų šakelių papildas. Tyrimo duomenimis, 26 proc. lenkų bei 15 proc. lietuvių, nešdamiesi į bažnyčią šventinti Vilniaus verbą, prie jos prideda žaliuojančių medžių šakelių ir būtent pastarąsias vertina kaip sakramentalijas. Tik Vilniaus verbas sostinėje šventina 18 proc. lenkų ir 15 proc. lietuvių. 2 proc. lenkų ir 3 proc. lietuvių paminėjo, kad šias verbas pirko dukroms, nes gražios, derančios prie mergaičių, – toks verbų ryšys su šventinančiųjų lytimi žinomas visoje Lietuvoje (Mardosa 2012b: 75–104).

Tyrimo metu paaiškėjo, kad lenkiškai kalbantys Vilniaus apylinkių gyventojai Vilniaus verbas pavadina ir Vilniaus palmėmis, bet vis tiek jas sieja su tautodaile. Į Vilniaus Kaziuko mugę Vilniaus verbų jau atvežama ir iš Žemaitijos.

Nors šis verbų tipas neplinta Baltarusijoje, ant Baltarusijos valstybinio universiteto išleisto vadovėlio nugarėlės puikuojasi minėtas K. Rusecko paveikslas „Lietuvaitė su verbomis“ (Этналогія Беларусі 2009), taip jis susiejamas su XIX a. baltarusių kultūra. Į Vilniaus verbas panašių dirbinių teko matyti Kijeve, Bukovinoje. Pasak Halinos Bondarenko, Ukrainoje jos plinta iš Lvovo srities, kaip lenkų religinės tradicijos dalis (Bondarenko 2012: 31–50). Tyrimų duomenimis, XXI a. Lenkijoje iš sausų gėlių rištos verbos šventinamos kartu su žalių augalų puokštelėmis. Lenkijos verbų pynimas ir spalvos turi savitų bruožų. O antai tradicinėse kurpių verbose greta džiovintų augalų naudojamos ir spalvoto popieriaus gėlės (arba verbos gaminamos vien iš popieriaus). Tokių verbų galima užtikti ir Krokuvos apylinkėse. Įdomu, kad 2013 m. Krokuvoje kai kurie prekiautojai jas pristatė kaip Vilniaus verbas. Nepavyko nustatyti, ar turėta omeny šio tipo verbų kilmė, ar jos buvo traktuotos kaip Vilniaus verbų replika, nes Lenkijoje rišamos verbos spalvingesnės, skiriasi ir jų rišimas. Lenkijoje šias verbas pavadina ir palmėmis, o išsprogusias gluosnio vyteles – *wierzba*. Prieš keletą metų Varšuvoje teko stebėti prekybą iš Vilniaus apylinkių atvežtomis verbomis, jų buvo ir vilnietiškoje Kaziuko mugėje Poznanėje, kurios rengėjai neslėpė nostalgiško ryšio su Lietuva.

Nors Lenkijoje šiomis verbomis prekiauta prieš šventę, jos šventintos ir per Verbų sekmadienį kaip katalikiškas simbolis. Pasienyje su Lenkija esančiame liuteroniškame Vokietijos Gerlico mieste 2013 m. nei šių verbų, nei gluosnio šakelių nepastebėta, nors kitapus Neisės upės esančioje lenkiškoje miesto dalyje (Zgoželec) rištinių verbų buvo daug. Tai patvirtinę tyrimai Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje, kur stačiatikiams šios verbos nepriimtinos dėl katalikiškos kilmės ir rišimui naudojamos sausos žaliavos[2]. Lietuvoje Vilniaus verbos yra tapę lietuvių ir lenkų tautinės ir religinės tapatybės ženklu. Vis dėlto tikintieji Verbų sekmadienį linkę šventinti gyvų medžių šakeles, kaip Kristaus įžengimo į Jeruzalę atminimo simbolį. Vilniaus verbos neišreiškia gyvybės bei krikščioniškosios prisikėlimo idėjos, jos menkai tesusiję ir su liaudiškuoju pamaldumu, tad net ir pašventintos netampa sakramentalija, nėra naudojamos vilniečių papročiuose.

Verbos vilniečių papročiuose

Apsauginės verbos funkcijos. Žaliuojančių šakelių verbos, kaip ir kiekvienas bažnyčioje specialių apeigų metu šventintas daiktas, tampa sakramentalija, tradicinėje žemdirbiškoje liaudies kultūroje naudota įvairiems tikslams. XX a. pirmojoje pusėje parėję iš bažnyčios senesni žmonės užkišdavo verbas lauke už durų ir langų, laikydavo pastogėje nuo perkūno, užkišdavo prie šventų paveikslų krikštasuolėje. Prie ikonų krikštasuolėje verbos laikytos ir Rusijoje (Забылин 2007: 54). Znamierovska-Priuferova prisiminė, kad ir Vilniuje verbos buvo laikomos užkištos už šventų paveikslų,

o užėjus audrai jomis buvo smilkomi namai (Znamierowska-Prüfferowa 2009: 175). Tad lenkų tikėjimai kaime ir mieste buvo panašūs. Verbos iki šiol naudojamos įvairių tautybių vilniečių papročiuose, kuriuos žino net jaunimas: *Statoma už ikonos ir laikoma ištisus metus iki naujos verbos* (rusė, gim. 1994, b. 2362/165). Tikėjimų apsaugine šventintos verbos galia daugiausia išsaugoję lenkai. *Antai Verbų sekmadienį šventinam verbas, kad jos saugotų namus* (lenkė, gim. 1974, b. 2362/35). 26 proc. lenkų, 20 proc. lietuvių ir 13 proc. rusų respondentų tiki (arba žino tikėjimą), kad verba gelbsti namus nuo blogio. Net 63 proc. lenkų pažymi, kad šeimoje yra tikinčių verbos galia apsaugoti nuo blogio (lietuvių – 24 proc., rusų – 26 proc.). Tikėjimas verbų maginėmis galiomis labai paplitęs visoje Rytų Lietuvoje (Mardosa 2009 : 129–293). Lietuviams ir rusams šventintos verbos pirmiausia yra krikščioniškas simbolis. Iš tirtų etninių grupių labiausiai nesukonkretinta apsaugine verbų galia tiki lenkai, o mažiausiai – rusai.

Kitas tradicinis paprotys – smilkyti verba namus. Kaime jis buvo gyvybingas dar antroje XX a. pusėje, tikėta dūmų poveikio veiksmingumu (Mardosa 2009: 167–190; 216–224). Paprotys į Vilnių atėjo iš kaimo, svarbu, kad racionalesni ir mažiau sakramentalijų galiomis tikintys miestiečiai jį išsaugojo. Apklausus miestiečius, paaiškėjo, kad smilko dažniausiai šeimos moterys (žmona, mama arba senelė). Visoje Lietuvoje būsimų sakramentalijų paruošimas, šventinimas ir saugojimas buvo moterų veiklos sfera (Mardosa 2012b: 83). Kad griaudžiant verba namus smilko žmona, nurodė 18 proc. lenkų, 4 proc. rusų ir 3 proc. lietuvių, kad senelė – 7 proc. lietuvių, 4 proc. rusų ir 3 proc. lenkų.

Konkretizuodami sakramentalijos funkciją, nustatėme, kad 22 proc. lenkų, 5 proc. lietuvių ir beveik tiek pat – 4 proc. rusų tiki, kad verba namus saugo nuo gaisrų. Atsakymuose nurodoma ir po kelias verbos funkcijas: *Pašventinta verba padedama prie švento paveikslo. Verba iš pušies ar ėglio šakelių. Pasenusias verbas dedame malkinėje, nes tikime, kad saugo namų židinį* (lenkė, gim. 1991, b. 2362/31). *Dedam ant lango, kad nuo žaibų apsaugotų, o pasenusi verba dedama prie šventų paveikslų* (lenkė, gim. 1972, b.92362/38).

Iš apklausos matyti, kad lenkai kur kas labiau tiki verbų apsauginėmis galiomis, nei lietuviai ir rusai, lenkai kur kas gausiau ir šventina verbas. Tai įdomūs iš kaimo aplinkos į miestą atklydę papročiai, nes kaime labiausia baimintasi žaibo iškrovos, kuris šiandieniniame mieste nebekelia gaisro pavojus, bet perkūnijos baimė vis tiek išlieka. Kita vertus, mieste esama individualiai šildančių būstus žmonių, sakramentalijas skatina prisiminti ir įvairių buityje naudojamų elektros prietaisų gausa, jų keliamas pavojus. Apklausos metu buvo apibūdintas ir profilaktinis verbos poveikis: *Dar reikia suvalgyti 9 šventintos verbos pumpurus, kad neimtų ligos (*rusė, gim. 1980, b. 2362/170) arba *Išplakt visus, kad būtų sveiki, nesirgtų, pasmilkyti namus, kad būtų apsaugoti nuo įvairių negandų* (lenkė, gim. 1991, b. 2362/95).

Tarp šiuolaikinių miestiečių tikėjimą apsauginiu verbų smilkymo poveikiu taip pat geriausiai išlaikė lenkai (3 pav.): *Smilko senelė. Namuose būtinai pasmilkomi keturi kampai, vieta, kurioje stovi šventas paveikslas. Jei yra ligonis, smilkoma virš jo lovos. Taip pat jam duodama* šventinta *duona ir druska* (lenkė, gim. 1991, b. 2362/31). *Mama smilkė namus ir sergančią močiutę* (lenkė, gim. 1992, b.93457/154). *Smilkome verba kitų metų pavasarį, su smilkstančia verba kiekvieną namų kampą peržegnojame, sukalbame maldą* (lietuvė, gim. 1985, b. 2362/149). Įdomu, kad šiuolaikiniai miestiečiai naudoja verbas ir norėdami pagausinti derlių: *Išveža į sodą ir užkasa dėl derliaus* (lenkė, gim. 1992, b. 2362/58). *Pasenusias sudeginame arba laikome vandenyje, kad išleistų* šaknis*, ir sodiname* į žemę (rusė, gim. 1989, b. 2362/168).

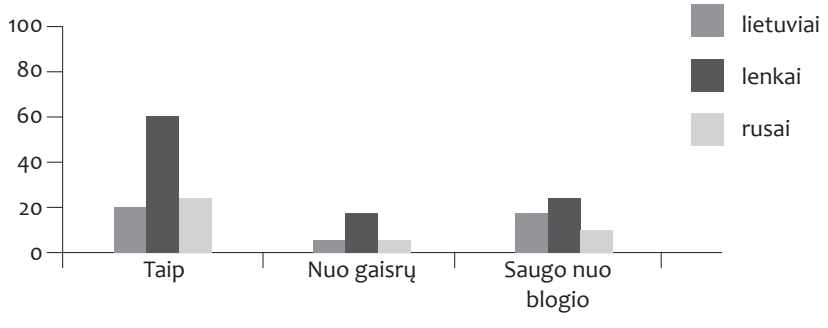

3 pav. Tikėjimas verbų apsauginėmis galiomis ir apsaugos priežastys (proc. pagal tautybes, N: lietuvių – 81, lenkų – 65, rusų – 23)

Liaudiškuose papročiuose viliamasi, kad šventinta verba apsaugos nuo įvairių gyvenimiškų negandų. Šios apsauginės verbų galios iš esmės yra maginės prigimties – religinių simbolių naudojimas maginiams tikslams iš esmės būdingas liaudiškam pamaldumui, nors tai prieštarauja oficialiajam Bažnyčios mokymui (Mardosa 2012a: 17). Tradiciniame kaime verbos laikytos gyvenamosiose patalpose ištisus metus, Verbų sekmadienį parsinešamos naujos šventintos verbos, o senosios išnešamos į pastogę, kad toliau saugotų namus, arba laikomos vazoje ar kitoje vietoje kaip šventės simbolis. Pagal krikščionišką tradiciją senos verbos sudeginamos: *Senas verbas sudegina po Velykų, o per jas apšlaksto* šventintu *vandeniu namus* (rusė, gim. 1980, b. 2362/170). Verbas degina 62 proc. lenkų, 41 proc. lietuvių ir 39 proc. rusų. Tai vyraujantis veiksmas. Verbas ištisus metus mieste saugo tik po 4 proc. lietuvių ir lenkų ir iki 13 proc. rusų. Tad šventės dieną pašventinus namus, tikimasi ilgalaikių prevencinių sakramentalijų poveikio. Tokius siekius esame įvardiję momentiniais[3].

Plakimas verba. Plakimo verba paprotys plačiai paplitęs visoje Europoje. Lietuviai verbomis plakdavo ir pirmą ganiavos dieną išgenamus gyvulius. Mieste šis paprotys neaktualus, apie gyvulių plakimą verbomis žinojo tik 9 proc. lenkų ir 1 proc. rusų. Daug dažniau miesto kultūroje verbomis plakama tikint, kad taip žmogui suteikiama atgyjančio medžio jėga. Vakarinėje Lietuvos dalyje namiškiai buvo plakami iš ryto nešventinta verba, o rytinėje dalyje dažniau buvo plakama šventintomis verbomis jau po apeigų bažnyčioje (Mardosa 2009: 156). Toks papročio modelis vyrauja ir Vilniuje. M. Znamierovska-Priuferova prisiminė, kad Vilniuje visi, kas anksčiau atsikeldavo, plakdavo vaikus verbomis, sakydami įprastinę formulę: *Verba muša, ne aš mušu, už savaitės Didžioji diena, už šešių naktų – Velykos (*Znamierowska-Prüfferowa 2009: 175). Tyrimo duomenimis, XXI a. tik 2 proc. lietuvių prisimena plakimą nešventintomis šakelėmis. Tikėtina, kad prisimenami vaikystės metai, galbūt Vakarų Lietuvoje, kur šis paprotys praktikuotas. Dabar dažnai iš ryto nėra kuo plakti, nes verba nusiperkama tik prie bažnyčios. Įdomu, kad nei lenkai, nei rusai plakimo nešventinta verba neprisimena.

Mūsų dienomis simbolinį plakimą verbomis prisimena ir atlieka, visų pirma, lenkai – net 63 proc. apklaustųjų. Parėję iš bažnyčios namiškiams verba sušeria 33 proc. lietuvių ir 35 proc. rusų. Mamos plakimą verba vaikystėje mena l2 proc. lenkų ir 5 proc. lietuvių (neprisimena rusai), nors dabar šio veiksmo neatlieka. Įdomūs mokinių anketų duomenys: 54 proc. lenkų, 20 proc. lietuvių ir 15 proc. rusų gimnazijų mokinių verba sušeria iš bažnyčios grįžę tėvai arba senelės. O suaugusieji, tarsi prisiminę vaikystę, eidami iš bažnyčios su pašventinta verba plaka vieni kitus: *Plaka sutiktus pažįstamus einant iš bažnyčios, namiškius, brolį dažnai plaka, neva išvarys velniukus. Ilgai miegančius, ligonius plaka* (lietuvė, gim. 1991, b. 2362/82). Sutiktiems draugams, kaimynams sušeria 10 proc. lietuvių ir 9 proc. rusų, o net 26 proc. lenkų plaka ir pažįstamus. Taigi Vilniuje vyrauja istoriškai Pietryčių Lietuvos gyventojams būdingas paprotys, kuris žinomas ir rytų slavams (Соколова 1979: 98).

Plakimas verbomis pirmiausia yra kontaktinės magijos veiksmas. Sąlytis su po žiemos išsprogstančiomis, gyvybę įgaunančiomis ar amžinai žaliuojančiomis šventintomis verbos šakelėmis siejamas su Velykų prisikėlimo ir gyvybės idėja. Neatsitiktinai iš išdžiūvusių augalų pagamintomis Vilniaus verbomis nesiplakama. Kita vertus, primenant apie artėjančias Velykas, žmogus paliečiamas ir Vilniaus verba. Šį veiksmą lydi verbalinės formulės, žinomos daugeliui tautų (*ne aš mušu/ plaku, verba*...), su artėjančių Velykų priminimu ir palinkėjimais. Trijų tautybių vilniečių žinomos verbalinės formulės įvairuoja, tačiau dominuoja tradiciniai motyvai. Lenkai sako: „Verba muša, palmė muša, neužmuša“ (*Wierzba bije, palma bije, nie zabije* (lenkė, gim. 1991, b. 2362/67)). Panašiai linkima sveikatos: *Verba muša neužmuša, už šešių naktų Velykos, sveikatos kaulams iki senatvės* (lenkė. gim. 1992, b. 2362/58). *Verba plaka, ne aš plaku. Už nedėlios bus Velykos! Ligos lauk! Sveikata į vidų!* (lietuvis, gim. 1975, b. 2362/96).

Rusai plakimą palydi žodžiais, išryškinančiais krikščionišką veiksmo prasmę ir šventės simbolius: *Ne aš mušu – verba muša, už savaitės – Didžioji diena, netoli raudonas kiaušinis*“, taip sako senelė (rusė, gim. 1991, b. 2362/166). Rusiškose verbalinėse formulėse tradiciškai buvo minima raudona kiaušinio spalva: *Verba pliaukšt, iki ašarų plak, dėl raudonų kiaušinių, minkštai iškeptų* (Пропп 2006: 69; Соколова 98-99). Pasak D. Zelenino, rytų slavai dažniausiai dažė kiaušinius raudonai, tik ukrainiečiai turėjo įvairiaspalvius ir margintus (*pisanki*) (Зеленин 1992: 392). Tiesa, M. Znamierovska-Priuferova teigė, kad raudonas velykinis kiaušinis, simbolizuojantis išlietą Kristaus kraują, buvo sentikių velykinis simbolis (Znamierowska-Prüfferowa 2009: 220). Tad tai tradicinė Rytų Europos regiono margučių dažymo spalva. Dabar raudona kiaušinių spalva vyrauja ne tik Vilniuje (Mardosa 2012b: 138).

Kai kurios verbalinės formulės akcentuoja krikščionišką šventės prasmę: *Vardan Dievo Tėvo, Sūnaus ir Šventos Dvasios! Ne aš plaku, verba plaka* (rusė, gim. 1989, b. 2362/168). Tačiau tyrimo metu nustatyta, kad dominuoja ši formulė: *Ne aš mušu, verba muša, už savaitės bus Velykos.* Vienas kitas pakeistas žodis nekeičia jos esmės, akcentuojamas Velykų laukimas. Kita vertus, lietuvių jaunimas gali pasiūlyti ir kitą interpretaciją: *Plakimas verba – žadinimas pavasariniam prabudimui, saugo nuo nelaimių* (lietuvė, gim. 1988, b. 2362/150).

Apklausos duomenys leidžia kalbėti ir apie plakimo žaidybinį turinį (tiesa, jis buvo visuomet, ypač jaunimo santykiuose, nors sušėrimo motyvacija buvusi įvairi (Mardosa 2012b: 91–93). O vaikai plakami ne vien tikint verbos magine galia, bet ir siekiant išsaugoti tradiciją.

Išvados

Vilniečių apklausos duomenimis, tradicija Verbų sekmadienį šventinti medžių šakeles turi ir bendrų visam krikščioniškajam pasauliui bruožų, ir tautinių, konfesinių skirtumų. Verbų sekmadienio liturgijoje aktyviausiai dalyvauja lenkai, o mažiausiai verbų šventinimo apeigose lankosi lietuviai. Rišant ar renkantis verbą šventinimui, taip pat išryškėja etnokonfesiniai savitumai. Stačiatikiai ištikimiausi išsprogusios žalios gluosnio šakelės verboms. Gluosnio šakelių verbas su kačiukais mieliau renkasi lietuviai bei lenkai. Tačiau šių tautybių vilniečiai gluosnio puokštes linkę papildyti kadagių šakelėmis. Vilniuje dažnos vien kadagio šakelių verbos, kurių šventinimas įsitvirtina tarp katalikų, palaipsniui plinta tarp stačiatikių.

Iki šiol verbos siejamos su tradicine krikščioniška atbundančio arba amžinai žaliuojančio medžio, augalų semantika. Todėl Vilniaus rusai prie verbos deda ir žalių miško augalų. Katalikų lietuvių ir ypač lenkų verboms būdingi ir dekoratyviniai elementai, prie šakelių rišami sausų augalų, gėlių žiedai ar net dirbtinės gėlės. Šventinamos Vilniaus verbos – tai vienas iš lietuvių ir lenkų etninio ir religinio tapatumo bruožų.

Sovietmečio paveiktai visuomenei sekuliarėjant, Verbų sekmadienio šventimą skatina šeima. Tai atsispindi gimnazistų apklausose: neretai jie tiesiogiai jau nedalyvauja Verbų sekmadienio iškilmėse, tačiau verba tebėra apeiginė jų gyvenamosios aplinkos dalis – gerbiamos tradicijos arba tikinčiųjų šeimos narių papročiai.

Verbų sekmadienio šventė turi dvi dalis. Pirmoji susijusi su bažnytinėmis apeigomis, verbos įgijimu – ji susirišama ar perkama prie bažnyčios ir vėliau šventinama. Antroji dalis yra paprotinė: pašventinta verba saugoma kaip šventės prisiminimas ir namų interjero puošmena, tad vieniems šeimos nariams ji gali turėti sakramentalijos prasmę, kitiems – tik priminti Verbų sekmadienio, šeimos tradicijas. Liaudiškojo pamaldumo raiška vadintinos ir su šventintomis verbomis atliekamos maginės praktikos: svarbu, kad plakimo verbomis paprotys ir mieste yra išlaikęs magines žodines formules, tai liudija tradicijos gyvybingumą. Geriausiai religines ir paprotines šventės prasmes išsaugoję lenkų tautybės tikintieji.

LITERATŪRA

Adlys, Stanaitis 1973 = P. Adlys, A. Stanaitis, *Lietuvos TSR gyventojai*. Vilnius: Mintis, 1973.

Balys 1993 = J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius, Mintis, 1993.

Bondarenko 2012 = H. Bondarenko, Šiuolaikinė ukrainiečių liaudiškojo religingumo transformacija. Iš: *Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 2012, t. 12(21).

Dundulienė 1994 = P. Dundulienė, *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. Vilnius, 1994.

Gyventojai 2002 = *Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą*. Vilnius, 2002.

Gutautas 1991 = S. Gutautas, *Lietuvių liaudies kalendorius*. Vilnius, 1991.

Kajackas 1998 = A. Kajackas, *Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje*. Kaunas, Lietuvos katechetikos centras, 1998.

Kargaudienė 1989 = A. Kargaudienė, Verba, tas žaliasis gyvybės medis. Iš: *Liaudies kultūra*, 1989, sausis–vasaris.

Kudirka 1992 = J. Kudirka, *Velykų šventės*. Vilnius: Mokslas, 1992

Kudirka 1993 = J. Kudirka, *Vilniaus verbos.* Vilnius: Mintis, 1993.

Kuodienė 1988 = M. Kuodienė, Vilniaus verbų spalvos. Iš: *Spalva lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Vaga, 1988.

Laučkaitė 2009 = L. Laučkaitė, Vilniaus šventės ir pramogos XX a. pradžioje. Iš: *Imperinis Vilnius (1795-1918): kultūros riboženkliai ir vietinės tapatybės*: Straipsnių rinkinys, Sudarė Alma Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

Lietuvos gyventojai 2012 = Lietuvos gyventojai 2011 metais. 2011 m. surašymo rezultatai. Vilnius.

Lietuvos tapyba 1970 = *Lietuvos tapyba XVI–XIX a.,* Vilnius: Vaga, 1970.

Liturgijos vadovas 2003 = Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas. Principai ir gairės. Iš: *Bažnyčios žinios,* 2003, Nr. 11.

Liturgijos vadovas 2004 = Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas (ištrauka). Iš: *Bažnyčios žinios,* 2004, Nr. 2.

Marcinkevičienė 1990 = N. Marcinkevičienė, Pavasario šventės. Iš: *Lietuvių kalendorinės šventės*: straipsnių rinkinys. Sudarė B. Imbrasienė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1990.

Mardosa 2012a = J. Mardosa, Įvadas į religijos etnologiją, liaudies religiją ir liaudiškąjį pamaldumą: paradigmų ir tyrimo turinio klausimai. Iš: *Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 2012, t. 12 (21).

Mardosa 2009 = J. Mardosa, *Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos: liaudiškojo pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje–XXI a. pradžioje*. Vilnius, 2009.

Mardosa 2015 = J. Mardosa, Simboliniai patiekalai Pietryčių Lietuvos lenkų velykinėse apeigose ir papročiuose XX a. antroje pusėje–XXI a. pradžioje. Iš: *Lietuvos etnologija 15(24): Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

Mardosa 2010 = J. Mardosa, The Verba and Ethno-Confessional Identity in Eastern Lithuania and Western Belarus. Iš: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XX: Studia antropologica IV: Identity. Politics: Migration, Communities, and Multilingualism*, Klaipėda.

Mardosa 2012b = J. Mardosa, Verbos sakralumas ir kasdieniškumas: lytiškumo dimensija. Iš *Lietuvos etnologija 12(21): Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012..

Merkienė 1999 = I. R. Merkienė, Velykiniai pavasario ženklai. Baltijos regiono kultūra XX amžiuje. Iš: *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška: konferencijų medžiaga.* Vilnius: Mokslo aidai, 1999.

Navasaitis M., Ozolinčius R., Smaliukas D., Balevičienė J. 2003 = M. Navasaitis, R. Ozolinčius, D. Smaliukas, J. Balevičienė, *Lietuvos dendroflora.* Kaunas: Lututė, 2003.

Norkūnienė 2010 = J. Norkūnienė, *Vilniaus verbos: gyvoji istorija*. Kaunas: Lututė, 2010.

NT 1972 = *Naujasis testamentas. Keturios evangelijos. Apaštalų raštai*. Vilnius–Kaunas.

Paukštytė-Šaknienė, Mardosa, Šaknys, Šidiškienė 2012 = R. Paukštytė-Šaknienė, J. Mardosa, Ž. Šaknys, I. Šidiškienė, Šiuolaikinės vilniečių šventės šeimoje. Antroji dalis. Etnografinis klausimynas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012.

Schröder 2013 = I. W. Schröder, Individualus religingumas ir sekuliarumas: Europos šalių palyginimas. Iš: *Religija ir visuomenė: teorinės įžvalgos ir kasdienybės praktikos. Straipsnių rinkinys.* Sudarė M. Ališauskienė, J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013.

Šaknys 2014 = Ž. Šaknys, Šventė Vilniuje: Naujieji metai lietuvių, lenkų ir rusų šeimose. Iš: *Lituanistica,* 2014, Nr. 60 (2).

Šiuolaikinės vilniečių šventės šeimoje 2012 = Šiuolaikinės vilniečių šventės šeimoje. Antroji dalis. Etnografinis klausimynas. Vilnius, 2012.

Uryga 2006 = J. Uryga, *Rok Polski w* życiu*, tradycji i obyczajach ludu*. Włocławek.

Velykų rytą 2006 = *Velykų rytą lelija pražydo. Verbų sekmadienio, Velykų, Jurginių papročiai ir tautosaka.* Parengė N. Marcinkevičienė, L. Sungailienė, A. Vakarinienė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2006. Vyšniauskaitė 1993 = A. Vyšniauskaitė, *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas: Šviesa, 1993.

Vyšniauskaitė 1967 = A. Vyšniauskaitė, Verbos. Iš: *Kultūros barai*. Nr. 5. Žilienė 1999 = I. Žilienė, Vilniaus verbos – arealas ir paskirtis. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 1.

Znamierowska-Prüfferowa 2009 = M. Znamierowska-Prüfferowa, *Vilnius, miestas arčiausia širdies*. Vilnius: Alma littera, 2009.

Забылин 2007 = М.М. Забылин, Праздники, обряды и обычаи русского народа. Собранные М. Забылиным. Москва, 2007.

Зеленин 1992 = Д. К. Зеленин, Восточнославянская этнография. Москва, 1992.

Лозка 2002 = А. Лозка, Беларускі народны каляндар. Мінск, 2002.

Мардоса 2011 = Й. Мардоса, Вильнюсские вербы в народной религии и народной культуре литовцев и поляков Литвы во второй половине XX века – вначале XXI века. Iš: Щорічник. *Мамері*али до української етнології. Збірник наукових праць. Випуск 10(13). Київ, 2011.

Мардоса 2013 = Й. Мардоса, Декоративные вербы в западной Беларуси и восточной Литве во второй половине XX–начале XXI вв. *Kalbotyra 58(2). Slavistica Vilnensis.* Vilnius: VU leidykla, 2013.

Мардоса 2007 = Й. Мардоса, Освященная верба в обрядах Западной Беларуссии и Восточной Литвы. Iš: Традиционная культура. Москва, 2007/1.

Мардоса 2010 = Й. Мардоса Роль символов в становлении идентичности поляков юго-восточной Литвы: на примере обрядности Страстной недели. Iš: *Теоретические проблемы этнической и крос-культурной психологии. Материалы Второй Международной научной конференции* 26-27 мая 2010 г. т. 1. Смоленск, 2010.

Пропп 2006 = В. Я. Пропп, Русские аграрные праздники: опыт историко-этнографического исследования. Москва, 2006.

Соколова 1979 = В.К. ***С***околова, Весенние- летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. Москва, 1979.

Этналогія Беларусі *2009* = Этналогія Беларусі Традыцыйная культура насельніцтва *ў* гістарычнай перспективе. Минск, 2009.

Энциклопедический словарь 1992 = Полный православный богословский энциклопедический словарь: богословский огословский энциклопедический словарь. Т.II. (Репринт. изд.). Москва, 1992.

Verbos of the people of Vilnius in the 21st c.: ethno-religious study of the city dwellers

Jonas MARDOSA

The article, based on data from field studies and ethnological literature, analyses the 21st c. Palm Sunday (Verbų sekmadienis) traditions of the largest ethnic groups in Vilnius – Lithuanians, Poles (Catholics) and Russians (Orthodox). Poles are the most active participants of the Palm Sunday liturgy, while Lithuanian – the least active, while the Russians living in Vilnius are few in number. People of different nationalities and believers of different confessions bless different types of verbos: Orthodox Russians – budding willow branches with leaves, to which they attach green forest plants; Lithuanians and Poles – willow branches with catkins, combining them with juniper and decorative elements such as dried or even paper flowers. Catholics bless also verbos made from juniper branches. A blessed verba is kept in the home, while the relationship of each family member with the verba is different: the verba can have a sacramental meaning or can simply be a symbol of Palm Sunday, an attribute. Verbos are even now seen as the Christian ever-green tree symbol. Expression of folk piety is associated with magical practices. The tradition of flogging with verbos still lives on in the city (especially among Poles), magical verbal formulas have been retained. It is believed that blessed branches protect the home. During the study it became clear that most of the Palm Sunday traditions are preserved by the Poles in Vilnius, while Lithuanians — the least.

Lietuvos edukologijos universitetas
Baltų proistorės katedra
T. Ševčenkos *g. 31. LT-03111, Vilnius*
el. p. j.mardosa@gmail.com

Gauta 2016-02-29, įteikta spaudai 2016-04-28

Vilniaus verbų rišimo tradicijos 2014–2015 m. Lietuvoje

Loreta LICHTAROVIČIENĖ

Vilniaus verbų geografija ir tradicijos perdava[1]

XXI a. pradžioje Vilniaus verbų rišimo geografija išsiplėtė – šiuo metu jos rišamos visuose Lietuvos regionuose, išskyrus pietvakarių Žemaitiją ir Mažąją Lietuvą. Plečiasi verbų rišimo arealas ir Vilniaus rajone. 2014–2015 m. iš viso pavyko atrasti 165 Vilniaus verbų rišėjus: 114 – Vilniaus mieste ir rajone, 47 – kituose Lietuvos rajonuose, 3 – Punske (Lenkijos Respublika). Dauguma verbas rišančių moterų perėmė Vilniaus krašte įprastą rišimo technologiją, naudoja įprastus augalus, riša tradiciškai nusistovėjusių formų ir spalvinių derinių verbas.

Vilniaus verbomis XXI a. dažniausiai prekiaujama Kaziuko mugėse ir per Verbų sekmadienį. Rečiau verbos parduodamos tarpininkams, rišamos parodoms, kitoms šventėms. Tiesa, verbų jau galima įsigyti ir internetu. Svarbu, kad verbos rišamos ne tik parduoti, bet ir dovanoti.

Augalų rinkimas ir jų paruošimas

2014–2015 m. verbų rišėjų namuose pavyko rasti apie 50 rūšių augalų. Vienus augalus jos užsiaugina pačios, savo ar kaimynų žemėse, tėviškės sodybose, kitus renka miškuose, laukuose, palaukėse, pamiškėse, grioviuose, miesto pakelėse, paežerėse ir pan. Nauji augalai atrandami ir visai atsitiktinai. Apie 84 metų verbų rišėją vaikai pasakojo: *Mama eina laukais, miškais, net važiuodama kažkur mato visas pakeliui augančias žoles (...)* (Kryliai, Rokiškio r .). Svarbus ir augalų rinkimo laikas. Juos renka *kada dar jauni, neišsipūkavę* (47 m., Merkinė, Varėnos r.); *Jeigu nori, kad būt gražios verbos, reik žiūrėt, kad viskas būtų laiku nuskinta. Reik kas antrą dieną į daržą. Jau pradeda sausukai žydėt, va, ir viskas, ir eik, ir skink. Išleido žiedą, kokia porą vainikėlių jau žiedlapių išsiskleidė, o viduriukas turi būti dar pilnas. Ir nusiskini. Ir bedžiūdamas jis dar išsiskleidžia. Motiejukai birželio pradžioj. O rugiai – jau jie plaukia, ir viskas, ir renki kuo greičiau, nes jie jau paskui negražūs būna.* (66 m., Varėna.) Svarbu, kaip augalas atrodys sudžiovintas: *Javų varpas, motiejukus, įvairias smilgas, nendres renku prieš žydėjimą, tada jie gražiausi išdžiūvę. Žydinčius augalus reikia skint anksčiau, nei spėja visai išsiskleist, džiūdamas žiedas prasiskleidžia savaime* (21 m., Lazdijų r.); *rinkti meldus galima ir žiemą, bet sausiukus renku vos prasiskleidusius, kad žiedelis būtų kuo mažesnis, tuomet jis yra tvirtas ir neišbyra sudžiūvęs. Zuikio uodegėles rinkti irgi reikia neperaugusias, nes kai kurios jų labai išstypsta, todėl geriau žiūrėti, kad būtų vidutinio dydžio, tuomet paprasčiau naudot. Čiužmas kaip tik geriau skinti, kai jos pilnai pražydę, tada žiedai didesni. Smilgas geriau iki Joninių, motiejukus taip pat, kol dar neišplaukę, kaip ir javai, geriau skinti.* (45 m., Vilnius). Kai kurios rišėjos augalus renka *nuo birželio pradžios iki rugsėjo pabaigos* (55 m., Maišiagala, Vilniaus r.), kitoms atskaitos taškas – Joninės, tačiau žiūrima ir oro sąlygų, augalų brandos: *Augalus renkame prieš ir po Joninių. Tai priklauso nuo oro sąlygų ir augalų tinkamumo skinti. Rugius renkame jau „išplaukusius“, tai reiškia nužydėjusius, tuomet nebyra žiedeliai ir dar nesiformuoja grūdai. Iš tokių varpų, kuomet jos sudžiūsta, nieks nebyra. Kvietrugius renkame taip pat po žydėjimo, kuomet jau varpa būna išaugusi visą ilgį. Motiejukus renkame prieš žydėjimą, nes šių augalų varpos ilgai žydi ir žiedynėliai pridžiūsta, ruduoja* (54 m., Kaunas). Verboms tinkami rišti augalai pasižymi skirtingomis savybėmis: *Ryškūs, gerai džiūstantys* (47 m., Merkinė, Varėnos r.); *Vieni labai trapūs, kiti lankstūs, kiti tamprūs* (45 m., Vilnius).

1. Šia tema 2015 m. Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kultūrų studijų ir etnologijos katedroje apgintas magistro darbas „Vilniaus verbų kultūrinė sklaida Lietuvoje“ (darbo vadovė dr. Asta Venskienė). 2014–2015 m. lauko tyrimų metu buvo apklausta 160 respondentų (cituojant skliaustuose nurodomas pateikėjos – moters – amžius ir gyvenamoji vieta). Lauko tyrimų medžiaga saugoma VDU Kultūrų ir etnologijos rankraštyne, bylos numeris VDU ER 2569.

Verboms naudojami augalai

Iš 2014–2015 m. tyrimo matyti, kad XXI a. pr., lyginant su ankstesnių tyrėjų duomenimis, verboms renkama žymiai daugiau įvairių augalų. Daugumą verboms reikalingų augalų rišėjos užsiaugina pačios. J. Norkūnienė nurodė, kad dažniausiai ir nuo seniausių laikų verbai rišti naudojama ,,kraujažolė, jonažolė, kultūriniai ir pašariniai motiejukai, apynys, bitkrėslė, smiltinis šlamutis, kiškio ašarėlės, dvimetės nakvišos sėkladėžės, tankiažiedė pipirnė, pašuolė“ (Norkūnienė 2010: 16). O XXI a. pr. visi verbų rišėjai sakė naudojantys įvairių javų varpas, motiejukus ir nendres, 57 proc. pateikėjų – šlamučius (sausučius), kraujažoles, 50 proc. – smilgas, 35 proc. – linus, kiškio ašarėles. Kai kurie pateikėjai nurodo rišantys apie 50 įvairių augalų rūšių, tačiau ne visų pavadinimus atsimena. XXI a. rišėjos Lietuvoje pradėjo naudoti aguonas, bandrenius, dygminus, dobilus, kultūrines snaudes, linus, miežius, obelų žiedus, paparčius, rugiaveides, sagutes. Ieškoma vis naujų, neįprastų derinių. Vienokių ar kitokių augalų gausa verbose priklauso ir nuo tų metų augalų derliaus, surinkimo galimybių, vietos tradicijų.

Ar verboms renkami vaistiniai augalai?

Gana didelė pateikėjų dalis – net 67 proc. rišėjų, žino, kad verboms rišti renkami augalai turi ir gydomųjų savybių: *Daugiausiai augalų yra vaistažolės* (38 m., Verbuškiai, Vilniaus r.); *[Augalų] savybės įvairios – nuo magiškų iki gydomųjų* (55 m., Maišiagala, Vilniaus r.); *Kai kuriuos aplinkoje renkamus augalus naudoju vaistinėms arbatoms prireikus* (60 m., Aliejūnai, Vilniaus r.); *Kai kurie turi gydomųjų savybių* (45 m., Šnipiškės, Vilnius); *Jonažolės tinka arbatai nuo peršalimo, o kraujažolės stabdo kraujavimą, dažnai dedu vaikui ant nubrozdinto kelio* (45 m., Šnipiškės, Vilnius); *Jonažoles naudojam nuo 99 ligų* (42 m., Jonava). Kaip turinčias gydomųjų savybių, pateikėjai paminėjo snaudes, bitkrėsles, kraujažoles, jonažoles, durnaropes, kiškių ašarėles. O Maišiagalos (Vilniaus r.) pateikėja nurodo, kad gydomųjų savybių turi beveik visi verboms renkami augalai. Pabrėžiamas ir ypatingas verbos rišėjos santykis su gamta: *Kiekvienas augalas, kurį naudoju, yra paliestas mano rankų... kai dovanoju verbą, dovanoju savo rankų šilumą ir laiką* (39 m., Derviniai, Lazdijų r.); *Kiekviena žolė, augalas man yra labai graži, sukaupusi saulė energiją, todėl ir turi ypatingų galių* (42 m., Jonava). O štai viena verbų rišėja teigė: *Esu iš Dzūkijos, tradicijos ten nėra tokias verbas rišti, mano mamytė ir mano prosenelė rinko žoleles gydymui, pas jas žmonės eidavo gydytis. Rišdama verbas, naudoju tas pačias žoles, mintyse mąstau apie tradicinius derinius, bet komponuoju taip, kaip man pačiai atrodo gražiau* (45 m., Šnipiškės, Vilnius).

Augalai, skirti verbų kotams

Verbų kotams rišėjos renkasi lazdyną, įvairias gluosnio rūšis, nendres. Dažniausiai pasirenkamas lazdynas (33 proc.), Kartais verbų kotas suformuojamas iš verbos viršūnei naudojamų nendrių ar kitų augalų, juos renkasi neseniai (prieš 2–3 metus) verbas pradėjusios rišti moterys. Verbų kotai ruošiami žiemą arba prieš pradedant rišti verbas. Pasak J. Norkūnienės, ,,ypač sunkus, vyriškos jėgos reikalaujantis darbas yra lazdyno kotų pjovimas ir pargabenimas. Vidutiniškai per sezoną, priklausomai nuo verbų formos ir dydžio, verbų rišėja gali surišti apie 300–500 verbų. Tiek reikia pasiruošti ir kotų: juos gerai išdžiovinti, jei reikia, nuimti žievę. Ant žalio, neišdžiūvusio koto surišta verba yra nepatvari – žolynai nuo jo dažnai nuslenka. Lazdyno kotus pradedama pjauti ir kirsti vėlų rudenį, kai nukrenta lapai“ (Norkūnienė 2010: 25). Čekoniškių kaimo gyventoja Franciška Rinkevič atsiminė tokį sakmišką pasakojimą: ,,Vieną dieną Marija su kūdikėliu ėjo namo ir ją užklupo liūtis. Ji prašėsi daugelio medžių ir krūmų, kad suteiktų jai ir jos kūdikėliui pastogę, bet niekas jiems nepadėjo. Visai sulyta pasiprašė lazdyno pagalbos. Lazdynas mielai juos priėmė. Kai audra baigėsi, Marija padėkojo lazdynui ir išeidama palinkėjo, kad jo vaikai augtų stiprūs, tiesūs ir viskam atsparūs. Nuo to laiko tik lazdyno ūgliai yra tiesūs, net išdžiūvę nepraranda tiesumo“ (Norkūnienė 2010: 25). Lazdynas Lietuvoje yra ankstyvojo pavasario pranašas, galbūt jo naudojimas verboms rišti siejasi ir su žalio medžio (gluosnio šakelių) naudojimu pavasario ciklo kalendorinėse šventėse. Beje, apie lazdyną, kaip apie nepaprastą medį, užsimena Irena Čepienė: ,,Lietuvių ir kitų tautų folklore, papročiuose ryškūs nepaprastų, maginę reikšmę turinčių medžių vaizdiniai. Pirmiausia tai medžiai, vedantys vaisius, – obelys, kriaušės, šermukšniai, lazdynai“ (Čepienė 1999: 66). Tyrinėtoja teigia, kad žmonės tikėjo lazdyno apsauginėmis galiomis: ,,Kad griaudžiant perkūnui į trobą neįlįstų velnias, duris ir langus užkamšydavo lazdyno šakelėmis. Sakydavo, kad perkūnas niekuomet netrenkia į lazdyną. Buvo tikima, kad velniai bijo lazdyno. Todėl Joninių naktį, nuėjus į mišką ieškoti paparčio žiedo, reikėjo su lazdyno lazda apsibrėžti ratą, kad piktosios dvasios nieko bloga nepadarytų“ (Čepienė 1999: 69). Nors, kaip jau minėta, 33 proc. pateikėjų Lietuvoje Vilniaus verbų kotui renkasi lazdyną, tačiau kiti šio medžio nenaudoja, nes esą ,,lazdyno gaila“ (42 m., Jonava).

Žilvitis ar gluosnis – taip pat ypatingi, anksti pavasarį sužaliuojantys medžiai, kurių šakelei „buvo teikiama maginė galia palaikyti gyvybę, sveikatą, grąžinti jėgas“ (Čepienė 1999: 69). Kai kurios Vilniaus krašto rišėjos Vilniaus Kaziuko mugėje paklaustos apie verbos kotą pabrėžė, kad „būtinai verbos kotui reikia naudoti verbos medį“ ar „būtinai reikia lazdyno“ – tad verbos kotui turėjo būti pasirenkamas ypatingas medis. Kitos svarbios medžių savybės – tiesumas, tvirtumas. Verboms renkasi *lazdynų lazdeles, nes tiesios* (47 m., Merkinė, Varėnos r.); *Naudoju karklą, nes jis tvirtas, tiesus* (42 m., Jonava); *Reikia, kad būtų labai tiesus. Jei jis turi daugiau šakų – jo neištiesinsi – jis lūš. Žilvitis jeigu ir būna truputį pakrypęs, jis duodasi lankstomas“* (82 m. sutuoktiniai, Panočiai, Varėnos r.); *Nu ten koki gluosniai, sakyčiau, kai būna nupjautas, ir kelmas likęs. Tai labai tiesias gražias [atžalas] išleidžia. Tai sukarpai, supjaustai – padžiūsta, ir vėl verži, padžiūsta, ir vėl verži. Labai labai žiūrai, kad būtų tiesios* (66 m., Varėna). Arba pasirenkami netoliese augantys augalai: *Kotui naudoju bet kokio medžio tiesias šakeles, ko nereikia toli ieškoti“* (39 m., Derviniai, Lazdijų r.); *Karklą – priskinu prie namų ant kalno“* (42 m., Jonava); *Paprasčiau yra rasti žilvičio, lazdyną kartais naudoji, bet apvaikščioji visą lazdyną, 100 jei randi...* (82 m. sutuoktiniai, Panočiai, Varėnos r.); *Verbos kotą vyras pjauna iš po ranka papuolusios medienos* (54 m., Kaunas).

Augalų paruošimas

Surinkti augalai džiovinami medinių namų, garažų palėpėse, klojimuose, malkinėse, rūsiuose, sandėliukuose: *vėsioje patalpoje, [ten] kur nepasiekia saulės spinduliai, tačiau gerai vėdinasi* (60 m., Aliejūnai, Vilniaus r.). Tik norint augalus nublukinti, jie džiovinami saulėje: *šiaudus ir linus – ant saulės sveika* (68 m., Veiveriai, Prienų r.); *tamsioje vietoje, palėpėje, o kuriuos dažysiu – saulėje* (38 m., Verbuškiai, Vilniaus r.). Džiovinimo vietas rišėjai neretai parenka pagal augalo ypatybes: *Varpas smilgas, kermėkus kabinu surištus palėpėj. Sausiukų skinu galveles ir džiovinu papiltus* (39 m., Derviniai, Lazdijų r.); *visus kitus sudedu indeliuose ir jie džiūsta* (68 m., Veiveriai, Prienų r.). Augalai prieš džiovinimą paprastai paruošiami – patrumpinami koteliai, surišami, sausučių žiedai neretai jau prieš džiovinimą surūšiuojami pagal spalvas: *Parsivežę juos ruošiame džiovinimui, nuvalome nereikalingus lapelius, nukerpame kotelius palikę apie 20 cm ilgio. Surenkame juos nedidelėmis šluotelėmis, surišame gumytėmis. Tokias šluoteles surišame po dvi ir kabiname ant kartelės po 10 porų tokių šluotelių. Nešame į palėpę ir pakabiname kiek aukščiau, kad nekliūtų vaikštant. Langus uždangstome, nes turi būti tamsu, kad augalai nenubluktų ir išlaikytų žalsvą atspalvį* (54 m., Kaunas).

Augalų dažymas

Pusė apklaustų verbų rišėjų sakė augalų verboms visai nedažančios, *kad ji dzūkiška* (47 m., Merkinė, Varėnos r.) ar *kad gamtoje pakanka spalvų* (39 m., Derviniai, Lazdijų r.). Kartais dažai naudojami tik natūralioms augalų spalvoms paryškinti, stengiamasi dažyti augaliniais dažais, neryškiai, kad augalai atrodytų natūraliai: *Patinka natūralios spalvos... gelsva, žalsva, rausva – labai švelniai* (55 m., Krikštėnai, Ukmergės r.). Neretai rišėjai teigia dažantys natūraliomis gamtinėmis spalvomis: *Neryškiom. Nemėgstam ružavų, ir žalia tokia ryški – norisi gamtos. Pūkuotukės tik įvairių spalvų* (82 m. sutuoktiniai, Panočiai, Varėnos r.); *Truputį dažau, bet labai minimaliai, audinių dažais, mėlyna, žalia, violetine* (45 m., Vilnius). Kartais dažymui naudojami maistiniai ir augaliniai dažai – „burokų rasalas“ (66 m., Varėna.), svogūnų lukštai, beržo pumpurai (55 m., Krikštėnai, Ukmergės r.). Vis dėlto dažniausiai pasitelkiami fabrikinės gamybos dažai, skirti tekstilei: dažoma *medvilniniais dažais, kur kiaušinius dažo* (68 m., Veiveriai, Prienų r .), *medvilniniais* (82 m. sutuoktiniai, Panočiai, Varėnos r.), *spaustuviniais* (38 m., Verbuškiai, Vilniaus r .), *aniliniais* (42 m., Jonava), *audinių dažais* (45 m., Vilnius), *pigmentu*. Dažyti skirtus augalus rišėjos neretai dar balina: *Pirmiausia turi būti išbalinta saulėje ar acto esencija, o tik paskui dažo. Reikia pirmiau tą augalą gerai įmarkyt, ir gi karštam vandeny, pasiruošt dažus, į dažus reikia ir acto, ir druskos ten reikia, ir tada merkt, laikyt. Jeigu nori, kad būt intensyvesnė spalva, ilgiau palaikyt* (68 m., Veiveriai, Prienų r.). Rišėjai iš patirties žino, kiek reikia dažyti: *Palaiko trupučiuką – labai nedaug jom reikia. Rugio varpas reikia ilgiau laikyt – jei motiejukai, snaudės greitai apsidažo, tai rugio varpas reikia laikyt ilgai* (82 m. sutuoktiniai, Panočiai, Varėnos r.); *Labai skirtingai, nes, pvz., žalių motiejukų kartais visai nekanda, o kai pablunka saulėj, tuomet pašviesėja ir labai gražiai nusidažo. Tamsiai žalios uodegos ir labai nesidažo šviesiai* (45 m., Vilnius); *Verda, įkišai, ištraukei ir žiūrai, ar nusidažė, ar ne* (66 m., Varėna). Augalus verboms dažo apie 50 proc. verbų rišėjų. Nors 2015 m. mugėse buvo daug ryškiaspalvių verbų, šiuo metu labiau mėgstamos natūralios gamtos spalvos.

Vilniaus verbų rišimo ypatumai

Kiekvienas rišėjas turi savo rišimo paslaptis, įpročius ar technologijas, kartais perduodamus iš kartos į kartą. 20 proc. rišėjų teigia, kad Vilniaus verbas rišti ruošiasi iš vakaro – išsidėlioja reikiamus žolynus, kartais augalai sudrėkinami. Pateikėjai iš Panočių (Varėnos r.), kažkada surišdavę po 1500 verbų, iš vakaro susiplanuoja, kokias konkrečiai verbas riš: „Pūkuotukes“, „Pūsta pūsta“, „Pūsta motiejukai“ ar „Kočėlukus“, ir pasiruošia joms virbus su viršūnėmis, taip pat susiskaičiuoja, kiek reikės žiedų, juos įriša į motiejukų kilpelę ar pririša prie rugio varpų: *Tai mano iš vakaro paruošimas – kiekvienai verbai po 16 sausukų padaryt, čia reikia visus sudrėkint, ir 20 sagučių pririšt prie varpų ar motiejukų* (82 m. sutuoktiniai, Panočiai, Varėnos r.). Ši verbų rišėja improvizuoja gana mažai – verbų forma numatoma iš anksto, kinta tik spalviniai deriniai.

Užfiksuotas ir kitoks rišimo būdas – kai rišėja susineša visus reikiamus augalus ir čia pat „iš akies“ improvizuoja – iš nendrių formuoja viršūnę, tuomet aplink dėlioja žolynų raineles, derindama jas pagal spalvas. Ši rišėja prisiminė, kad savo troboje yra mokiusi verbas rišti ir kitas miestelio moteris: *Berišant gimsta raštas. Bet kas įdomu – berišant iš karto matosi žmogaus charakteris: jau vieni nusipina plonytę plonytę, o kitom – kokias žoles atnešu – ir tos, ir tos reikia*.“ (68 m., Veiveriai, Prienų r.). Tyrimo metu paaiškėjo, kad šiuo metu net 71 proc. rišėjų kuria verbą ją rišdami, t. y. improvizuoja, ir tik 29 proc., dažniausiai vyresnio amžiaus žmonės, viską apgalvoja iš anksto.

Rišant verbas, derinamos spalvos: *Kadangi mano naudojamų augalų įvairovė nėra didelė, paprastai varpos, motiejukai kaitaliojasi su spalvotais žiedais* (39 m., Derviniai, Lazdijų r); *Kartais kontrasto principu, kartais derinu vienos spalvos atspalvius* (45 m., Vilnius). Kai verbos vienspalvės, kompozicijai svarbi verbos forma: *Rišant verbas komponuojame motyvus taip, kad mažesni būtų viršuje, o juo žemiau, tuo didesni tokio pat tipo motyvai. Kai kuriose verbose yra tik vienas motyvas* (54 m., Kaunas). Baigus verbą, paprastai užrišamas siūlas, kad verba neiširtų. Vieni rišėjai siūlą tiesiog apvynioja aplink verbos kotą, kiti dar sutvirtina klijais. Kai kurie rišėjai verbą užbaigia motiejukų persukimais: *Visas verbas užbaigiam pasukant... Taip jau įpratom, ir visiem patinka. Pririši motiejukus, jie drėgni yra, sulankstai juos vertikaliai, užrišai, ranka suimi ir pasuki* (82 m. sutuoktiniai, Panočiai, Varėnos r.). Šiuo metu Vilniaus verbos rišamos įvairių dydžių: trumpos (iki 20 cm), vidutinės (20–50 cm, ilgesnės (0,5–1,5 m) ir ilgos (1,5–3 m). Vilniaus ir Kauno mugėse jau neteko matyti 2 ar 3 metrų verbų, nors atsimenamos ir tokios.

Vilniaus verbų rišimo priežastys

Paklausti, kodėl ėmė rišti verbas, vieni pateikėjai sakė, kad jiems verbos esą buvusios labai gražios, išskirtinės – *mane visą laiką verbos žavėjo* (66 m., Varėna), kiti – kad tai šioks toks pragyvenimo šaltinis. Vis dėlto dažniausiai pripažįstama, kad verbų rišimas yra tiesiog mėgstamas užsiėmimas, hobis (41 proc.). Kaip amatą, verbų rišimą tyrimo metu paminėjo 23 proc. pateikėjų, 18 proc. verbų rišimas yra prisidūrimas

Vilniaus verbos. 2012 m.
Arūno Baltėno nuotrauka.

prie algos ar pensijos, 14 proc. – tai tiesiog malonumas ir 4 proc. – savęs išbandymas.

Vilniaus verbų paskirtis ir simbolika

Daugelio tyrėjų darbuose Vilniaus verba aptariama kaip Kaziuko mugės simbolis. Tokia ji išliko ir iki šių dienų. Jos naudojamos kaip suvenyrai, interjero puošybos elementai. Irena Žilienė Vilniaus verbas aprašo ir kaip sakralinį Verbų sekmadienio atributą – jos buvo šventinamos bažnyčioje vienoje puokštėje su tradicinėmis verbomis (Žilienė 1999: 25). Net 80 proc. pateikėjų teigė nešantys Vilniaus verbas šventinti į bažnyčią. Pateikėja iš Merkinės teigė nešanti šventinti *tik savo rištas verbas* (47 m., Merkinė, Varėnos r.), tai patvirtino ir pateikėja iš Veiverių, sakiusi, kad moterys nešasi į bažnyčią šventinti tik pačių surištas Vilniaus verbas, o rišėja iš Kauno teigė, kad ir pirkėjai jos verbas *neša šventinti į bažnyčią* (54 m., Kaunas). Taigi XXI a. pr. Vilniaus verba jau tampa Verbų sekmadienio simboliu. Dažnai jos šventinamos kartu su tradicine kadagio verba arba ir į Vilniaus verbą įrišama kadagio (82 m. sutuoktiniai, Panočiai, Varėnos r.). Vis dėlto 50 proc. apklaustų Vilniaus verbų rišėjų verbą naudoja tik patalpoms puošti, o 50 proc. – ir apsaugai. Iš jų 33 proc. įvardijo, kad šventinta verba saugo nuo perkūno, o 17 proc. pateikėjų teigė, kad Vilniaus verba saugo nuo gaisro: *Šventintą aš dažnai panaudoju nuo perkūnijos. Aš ant lango – tarkim, nuo anos pusės ateina debesys – aš ant to lango pastatau verbą. Į šitą pačią įrišdavau kadagio. Aš ant lango pastatau – ir man ramiau – saugo mane. Laimę, sėkmę neša verbos – senoviniai žmonės prigalvojo visko, kam jinai tinkama būtų. Aš tai tik tą vieną žinau* (82 sutuoktiniai, Panočiai, Varėnos r.). Tad XXI a. žmogui Vilniaus verbos yra tapę namų puošmena, jos kelia pasigėrėjimą, verbos suvokiamos ir kaip lietuviškas suvenyras, lietuviškų tradicijų puoselėjimo būdas, o pašventintos per Verbų sekmadienį, jos įgyja apsauginių galių. Šią funkciją Vilniaus verbos perėmė iš tradicinių verbų.

Verbų rišimo ritualas

Ar verbų rišimą galima suvokti kaip ypatingą, ritualinį veiksmą? Dėmesį patraukė verbos, rišamos ne parduoti, o dovanoti. Dovanojimas, anot G. Beresnevičiaus, tai ypatingas veiksmas, prilygstantis aukojimui: „Aukojimas yra visų pirma ko nors atsisakymas; žmogus niekada negyvena taip gerai, kad jam nebūtų gaila skirtis su savo darbo vaisiais – aukomis. (...) Žmogus duodamas, atiduodamas, dovanodamas patenka į srautą – dieviško dovanojimo srautą, jis atiduodamas ir gauna“ (Beresnevičius 2004: 135). Verbos rišėjas ant ypatingo medžio, turinčio apsauginių galių, šakelės rišdamas paties surinktus ir išdžiovintus žolynus, savo rankomis kuria savotišką pasaulio medį. Ne vienas iš apklaustųjų verbų rišėjų teigė, kad verbos rišimas reikalauja ypatingo nusiteikimo: *Žiūrint kokias darai ir kokia nuotaika. Būna, kad vieną surišai, ir kaip stumia kas nors nuo to darbo, ir aini ką nors taip sau pasikuist. Jeigu čia nepatiktų, jeigu nenorėtum, tai čia nieko nepadarytum, per prievartą tokių darbų nedarysi. Čia turi patik*t (66 m., Varėna). Surišta verba, pašventinta ar ne, namuose laikoma pagarbiai, net pusės apklaustų verbų rišėjų teigimu, verbos ne išmetamos, o sudeginamos. Tai taip pat ritualinis veiksmas. Tyrimo metu paaiškėjo, kad Vilniaus verbą degina net tie, kas jos neneša šventinti į Bažnyčią. Pasak rusų tautybės rišėjos iš Maišiagalos: *Senas pagal paprotį reikia sudeginti. Pagal ritualą reikia „apšluoti“ verba visus kampus, „surinkti“ visų metų negatyvą ir sudeginti* (55 m., Maišiagala, Vilniaus r.).

LITERATŪRA:

Beresnevičius 2004 = G. Beresnevičius, *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004.

Žilienė 1999 = I. Žilienė, Vilniaus verbos – arealas ir paskirtis. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 1.

Norkūnienė 2010 = J. Norkūnienė, *Vilniaus verbos: gyvoji istorija*. Kaunas: Lututė, 2010.

Čepienė 1999 = I. Čepienė, *Etninė kultūra ir ekologija. Vandens ir medžio, žemės ir paukščio sakralumas.* Kaunas: Šviesa, 1999.

Traditions of binding verbos in Lithuania in 2014–2015

Loreta LICHTAROVIČIENĖ

In 2014–2015 the author of the article surveyed 160 women who bind the decorative Vilnius verbos, common particularly in the Vilnius region and made from dried plants. It was found that 50 different kinds of wild and cultivated plants and quite a few medicinal herbs are used for binding the verbos. Plants are collected and prepared beforehand; often they are painted as well. On Palm Sunday, experienced verbos binders would make several hundred verbos — they would be gifted away, sold by the churches. These verbos would often be blessed in church together with the juniper and budding willow, sallow twigs, which were more popular in Lithuania. It is believed that the blessed Vilnius verbos, as do other sacramentals, protect the home from lightning and fires. On the other hand, the verbos of Vilnius are seen as a piece of folk art, a Lithuanian souvenir, a home interior decoration.

Arūnas BALTĖNAS. Vilniaus verbos

Jadvyga Kunicka, Kriaučiūnų k. Vilniaus r. 2012 m.

Arūnas BALTĖNAS. Vilniaus verbos

In photographs from 2012 – examples of verbos from the Vilnius region, made from dried plants by the local women. They are sold in Vilnius during the first weekend of March, at the St Kazimieras fair and Palm Sunday at the churches. Later they are kept at home as a sacramental or national souvenir.

Franciška Rinkevič, Čekoniškės, Vilniaus r. 2012 m.

Rusų liaudies kalendorius. Etnolingvistinis žodynas[1]

2015 metais dienos šviesą išvydo dešimties metų nuoseklaus darbo pareikalavęs Olgos Atrošenko, Julijos Krivoščapovos ir Ksenijos Osipovos sudarytas „Rusų liaudies kalendorius. Etnolingvistinis žodynas“. Šis Rusijos mokslo akademijos V. V. Vinogradovo Rusų kalbos instituto Uralo federalinio universiteto (programa „XXI a. žodynai“) leidinys yra svarbus ir etnologams. Leidykloje „AST-PRESS“ išleistame žodyne pateikiama daugiau kaip septyni tūkstančiai su kalendorinėmis šventėmis susijusių papročių, tikėjimų, apeigų, būrimų, spėjimų, draudimų įvardijimų.

Leidinys pradedamas skyreliu „Rusų kalendorinė tradicija ir jos raiška kalboje“, kuriame aiškinama rusų liaudies kalendoriaus sąvoka, apibūdinama jo vertė, chrononimo sąvoka ir jo raiška kalboje ir kultūroje. Atskirame skyrelyje aiškinama žodyno sudėtis ir struktūra. Žodyno šaltiniai skirstomi į kalbinius, folklorinius ir etnografinius. Kalbinius šaltinius sudaro rusų liaudies tarmių leksikos žodynai, regioniniai etnolingvistiniai žodynai, apibūdinantys kalendorines dainas, apeigas, jų dalyvius, pačius chrononimus ir jų vedinius, nepublikuotas tarmių duomenų kartotekas. Folkloriniai ir etnografiniai šaltiniai – visos Rusijos ar atskirų jos regionų papročius apimantys M. M. Zabylino, A. A. Korinfskio, A. V. Černycho, I. A. Podiukovo, F. F. Bolonevo rinkiniai, A. F. Nekrylovos, I. I. Šanginos ir kitų autorių monografijos, skirtos rusų apeiginiams metams. Kaip pripažįsta autoriai, nors buvo siekiama apimti visą Rusijos teritoriją, geografinė aprėptis nebuvo visiškai tolygi. Be abejo, tai padaryti tokioje didelėje teritorijoje nėra įmanoma. Į žodyną įtrauktos tikslios, pastovios ar kilnojamos, kalendorinių švenčių datos ir šventiniai laikotarpiai, kai kurie, autorių manymu, ginčytini, chronologiškai netikslūs chrononimai į šį žodyną neįtraukti. Žodyno straipsniai yra įvairios apimties – nuo kelių žodžių iki kelių puslapių. Straipsnių, turinčių platesnį kontekstą, medžiaga buvo skirstoma pagal žanrinį-teminį principą, apimantį šventės pobūdžio ir jo vietos metų cikle įvertinimą, gyvenimiškas istorijas, susijusias su nurodytomis datomis, šventės pavadinimo motyvaciją, legendas, su konkrečia kalendorine data susijusius buitinius ir ritualinius veiksmus, būrimus, spėjimus, draudimus, tikėjimus, posakius, kalendorines dainas. Pateikiamos nuorodos į šaltinius, kur galima gauti

daugiau informacijos apie minimą realiją. Aptariami terminų rašybos principai. Baigiant skyrių, pažymima, kad šis žodynas yra pirmasis tokio pobūdžio Rusijoje, t. y. apimantis folklorinius ir etnografinius šaltinius, dialektinius žodynus ir nepublikuotas kartotekas. Iš nurodomų santrumpų jau aišku, kad bus naudojami ne tik Rusijoje, bet ir kitose šalyse, pavyzdžiui, Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, užrašyti chrononimai (literatūros sąraše nurodomas O. G. Rovnovos ir O. N. Palikovos žodynas, skirtas Estijos sentikių tarmėms).

Didžiausią leidinio dalį sudaro pats žodynas. Jame straipsniai išdėstyti abėcėlės tvarka. Kadangi Rusijoje dominuoja stačiatikių bažnyčia, nurodomos datos ne tik pagal Grigaliaus, bet ir pagal Julijaus kalendorių. Apimtimi išsiskiria straipsniai, skirti šv. Aleksijaus (kovo 17 d. / 30 d.), Afanasijaus dienai (sausio 18 d. / 31 d.), Viešpaties apsireiškimui Dievo motinai („Blovieščius“) (kovo 25 d. / balandžio 7 d.), palaimintojo Vasilijaus šventės išvakarėms (gruodžio 31 d. / sausio 13 d.), Dievo Motinos įvesdinimui (lapkričio 21 d. / gruodžio 4 d.), Didžiajam ketvirtadieniui (prieš Velykas), Verbų sekmadieniui, Šv. Kryžiaus išaukštinimo šventei (rugsėjo 14 d. / 27 d.), Šeštinėms, Gavėniai (nuo Užgavėnių pabaigos iki Velykų), Jevdokijos dienai (kovo 1 d. / 14 d.), Jurginėms (šv. Jurgio dienai) (balandžio 23 d. / gegužės 6 d.), Joninėms (Jono Krikštytojo diena, Kupolė) (birželio 24 d. / liepos 7 d.), pranašo Elijaus dienai (liepos 20 d. / rugpjūčio 2 d.), Viešpaties krikštui (sausio 6 d. / 19 d.), Kuzmai ir Demjanui (lapkričio 1 d. / 14 d.), Užgavėnėms, šv. Mikalojaus dienai

1. Атрошенко Ольга Валерьевна, Кривощапова Юлия Александровна, Осипова Ксения Викторовна *Русский народный календарь*. Этнолингвистический словарь. Москва: АСТ-ПРЕСС, 2015, 542 с.

(lapkričio 8 d. / 21 d.), Nikolajaus stebukladario palaikų pernešimo šventei (gegužės 9 d. / 22 d.), Velykoms, Petrinėms (birželio 29 d./ liepos 12 d.), Švenčiausiosios Mergelės Marijos apsaugos (*Pokrov Presviatoj Bogorodicy*) (spalio 1 d. / 14 d.), Radunicai (Radovnicos) (antradienis po Atvelykio), Kalėdoms, šv. Simono (rugsėjo 1 d. / 14 d.), Keturiasdešimties kankinių (kovo 9 d. / 22 d.) dienai, Kūčioms, Grabnyčioms (vasario 2 d. / 15 d.), Sekminėms ir jų išvakarėms, Gavėniai prieš Žolines (*Uspenskij post* – rugpjūčio 1–14 d. / 14–27 d.), Žolinei.

Žodyno pabaigoje pateikiama rusų liaudies chrononimijos chronologinė rodyklė. Ji labai palengvina norimos šventės arba šventinio laikotarpio paiešką. Atskirai pateikiamos pastoviosios šventės ir laikotarpiai bei kilnojamos šventės ir laikotarpiai. Taip pat įdedamas tarminių ir, ypač užsienio skaitytojui, labai reikalingas pasenusių žodžių žodynas. Leidinio pabaigoje pateikiamas šaltinių sąrašas, apimantis 157 pozicijas. Remdamiesi šiuo sąrašu, galime apibrėžti ir šio žodyno chronologinius rėmus – XIX a.–XX a. pirmoji pusė. Jau naudojant žodyną praktiškai – rengiant straipsnius ir ruošiant paskaitas, – galima teigti, kad žodynas labai palengvina kalendorinių švenčių ir šventinių laikotarpių tyrimus. Žodynas suformuotas gana racionaliai. Jį dar pagyvintų pavardžių ir ypač vietovardžių rodyklės, leidžiančios greičiau nustatyti vieno ar kito chrononimo paplitimą, tačiau tai išplėstų žodyno apimtį ir nebūtų taip patogu jį naudoti.

Lietuvoje panašaus leidinio dar nėra. Keliasdešimties kalendorinių švenčių apibrėžimus su atitikmenimis anglų, rusų ir vokiečių kalbomis galime surasti lituanistikos paveldo informacinėje sistemoje „Aruodai“, kur kalendorinės šventės ir minėtinos dienos sudaro vieną iš 16 etnologijos sričių. Taip pat kalendoriniams papročiams dėmesio skirta ir Lietuvos Nacionalinio muziejaus išleistame *„Lietuvių etnografijos enciklopediniame žodyne“*[2]. Tačiau jis apima tik 41 šventę, šventinį laikotarpį ar minėtinas dienas. Dar maždaug tiek švenčių minima straipsniuose, skirtuose liaudies menui, – aptariant šventųjų siužetus. Tačiau liaudies kalendoriui skirto žodyno Lietuvai dar teks laukti. Manau, kad tokio pobūdžio darbas labai paskatintų visuomenės susidomėjimą liaudies kalendoriumi, papročiais ir tikėjimais, mitologija, Jis būtų svarbus ir mokslininkams – kalbininkams, etnologams, tautosakininkams, religijos istorikams ir mitologijos tyrinėtojams bei kitų humanitarinių ir socialinių mokslų atstovams.

Russian folk calendar Ethno-linguistic dictionary

Žilvytis ŠAKNYS

Presented is the 2015 publication, Russian Folk Calendar. Ethno-Linguistic Dictionary, created by Olga Atrošenko, Julija Krivoščapova and Ksenija Osipova. This dictionary, published by the Russian Academy of Sciences V.V. Vinogradov Russian Language Institute of the Ural Federal University, presents more than 7,000 terms related to the customs, beliefs, rituals, divination, predictions, and prohibitions of calendar holiday.s

2. Kulnytė Birutė, Lazauskaitė Elvyda. *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015, 405 p.

NUOŠIRDŽIAI KVIEČIAME SKAITYTI IR PRENUMERUOTI ŽURNALĄ „LIAUDIES KULTŪRA“ 2016 M.

Mielas skaitytojau,
Per metus išeina šeši LK numeriai. Šešių numerių prenumerata Lietuvos pašte kainuoja 12 eurų – ir pristato į namus! Taigi *vieno* žurnalo kaina – tik 2 eurai! Galima užsisakyti ir *keturis*, *tris*, ir net *du* numerius.

- Žurnalą užsisakyti galima per kelias minutes internetu: http://www.prenumeruok.lt.
- Be to, prenumeratą priima visi Lietuvos pašto skyriai.
- Žurnalą galima užsisakyti ir redakcijoje (LLKC, Barboros Radvilaitės g. 8, Vilnius), bet tada teks ateiti jį pasiimti.

Peržvelgti ankstesnių metų žurnalo numerius pdf. formatu galima čia: http://www.llkc.lt/index.php?4068947815
(numeris į svetainę įkeliamas praėjus metams po jo išleidimo).

„Liaudies kultūros“ redakcija

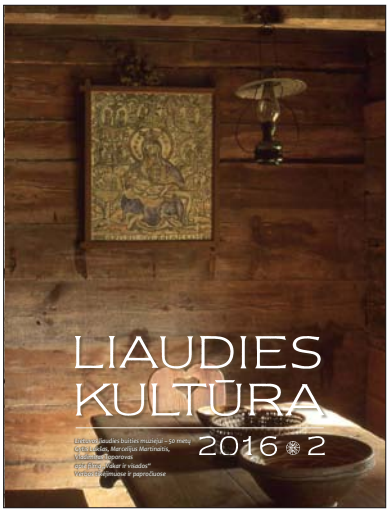

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2016 Nr. 2 (167)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. jsorys9@gmail.com

Ignas ŠLAJUS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. ignas.slajus@gmail.com

Dizaineris Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Stilistė-korektorė Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, LR Kultūros ministerija, J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, e. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2016 04 28

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.
Tiražas 700 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras,
Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
http://www.llkc.lt/liaudieskultura

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“,
Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius

TURINYS:

Apie paveldo komunikaciją, arba XXI a. muziejų. Pokalbis su Vilniaus universiteto Muzeologijos katedros vedėju Rimvydu LAUŽIKU ..... 1 •

LIETUVOS LIAUDIES BUITIES MUZIEJUI – 50 METŲ

Penkiasdešimtmetis kiaurastogis tautinės savimonės skansenas. Su Lietuvos liaudies buities muziejaus Rumšiškėse direktore Violeta REIPAITE kalbasi Juozas ŠORYS ..... 7 •

Vytautas STANIKŪNAS. Statome Lietuvos skanseną ..... 18 •

Inga LEVICKAITĖ-VAŠKEVIČIENĖ. Lietuvos liaudies buities muziejaus ekspozicijų kaita ir jų poveikis lankytojams ..... 26 •

Vida OLECHNOVIČIENĖ. Lietuvos liaudies buities muziejaus metų ciklo renginių „laiko juosta“ ..... 37 •

ATMINTIS

Gytis LUKŠAS. Marcelijus kaip niekas kitas turėjo teisę įžengti į mūsų kultūros praeitį... ..... 54 •

Vladimiro TOPOROVO kalba pristatant filmą „Vakar ir visados“ ... 58 •

Marcelijus MARTINAITIS. Šis tas apie Vladimirą Toporovą ..... 60 •

SKAITYMAI

Dainius RAZAUSKAS. Medis–moteris: ieva, verba, blindė ..... 63 •

MOKSLO DARBAI

Jonas MARDOSA. Vilniečių verbos XXI amžiuje: etnokonfesinis miestiečių tyrimas ..... 74 •

REGIONŲ KULTŪRA

Loreta LICHTAROVIČIENĖ. Vilniaus verbų rišimo tradicijos 2014–2015 m. Lietuvoje ..... 84 •

Arūnas BALTĖNAS. Vilniaus verbos ..... 89 •

KNYGOS

Žilvytis ŠAKNYS. Rusų liaudies kalendorius. Etnolingvistinis žodynas ..... 94 •

VIRŠELIUOSE: Lietuvos liaudies buities muziejaus ekspozicijų fragmentai. 2010 m. *Arūno Baltėno nuotraukos.*

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 11 000 eurų.
Šiame žurnale remiamos rubrikos: „Lietuvos liaudies buities muziejui – 50 metų“, „Atmintis“, „Regionų kultūra“.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos“.
Skirta 10 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.